

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

**İLK DEFA HADİSLERDE GEÇEN VE HZ.
PEYGAMBER TARAFINDAN ÖZEL ANLAMDA
KULLANILAN KELİMELER VE DEYİMLER**

MUHAMMED KABAKOZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Muhittin UYSAL

KONYA-2017

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammed KABAKOZ
	Numarası	148106011073
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı / Hadis Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Muhittin UYSAL
	Tezin Adı	İLK DEFA HADISLERDE GEÇEN VE HZ. PEYGAMBER TARAFINDAN ÖZEL ANLAMDA KULLANILAN KELİMELER VE DEYİMLER

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **İlk Defa Hadislerde Geçen ve Hz. Peygamber Tarafından Özel Anlamda Kullanılan Kelimeler ve Deyimler** başlıklı bu çalışma .../08/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Muhittin UYSAL	
2	Prof. Dr.	Bilal SAKLAN	
3	Yrd. Doç. Dr.	Nasseruddin MAZHARİ	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammed KABAKOZ		
	Numarası	148106011073		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı / Hadis Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	İLK DEFA HADİSLERDE GEÇEN VE HZ. PEYGAMBER TARAFINDAN ÖZEL ANLAMDA KULLANILAN KELİMELEK VE DEYİMLER			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Muhammed KABAKOZ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammed KABAKOZ		
	Numarası	148106011073		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı / Hadis Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Muhittin UYSAL		
Tezin Adı	İLK DEFA HADİSLERDE GEÇEN VE HZ. PEYGAMBER TARAFINDAN ÖZEL ANLAMDA KULLANILAN KELİMELER VE DEYİMLER			

Bu çalışmada Hz. Peygamber'den (sav) ilk defa işitilen sözcükler ve daha önce bilinen ancak onun farklı anlamda kullandığı sözcüklerin hadis ilmine olan etkisi araştırılmıştır. Hadislerin dilinin ilk dönemlerden itibaren hadisleri anlama konusundaki yeri büyük öneme sahip olduğundan dolayı, Hz. Peygamber'in (sav) dili vahiy açısından İslam ilim geleneğinde dikkatle incelenmiştir. İlk örneklerini Garîbu'l-Hadîs kitaplarında bulduğumuz bu kelimeler bize ilerde başlıbaşına bir ilim haline gelecek Mustalah ilminin habercisi gibidir. Bu kelimeler elimizde basılı ilk Garîb kaynaklarından biri olan Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm (ö. 224/838) Garîbu'l-Hadîs adlı eseri ile başlayan ve kendinden önce yazılmış Garîb kitapları bir araya toplayan İbnu'l-Esir el-Cezeri'nin (ö. 606/1209) en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser adlı eseri birlikte toplam dokuz Garîbu'l-Hadîs kitabından taranarak elde edilmiştir.

Neticede, incelenen Garîb kaynaklarından yola çıkarak bu kelimelerden daha önce kullanılan ve daha sonra farklı anlamlarda kullanılan kelimelerin, ilk defa kendisinden duyulan kelimelere göre daha fazla olduğu görülmüştür. Elimizde mevcut hadis külliyyatının çok az bir kısmına tekabül eden bu oran hadis dilindeki garîb olgusunun oldukça az olduğunu göstermektedir. Hadis ıstılahları açısından baktığımızda bu kelimelerin hadis terimlerinin oluşumuna olan etkisinin dolaylı olduğu görülmektedir. Nitekim hadis ıstılahlarının genelde müştak (türemiş) sözcüklerden oluştuğu halde, söz konusu kelimelerin çoğunun daha çok camid (türememiş) kelimelerden oluşması bunu göstermektedir.

Hadisleri anlamaya olan katkısı açısından bakıldığında bu sözcüklere Garîbu'l-Hadîs kitaplarında özel bir yer ayrılmamıştır. Müellifler yeri geldikçe satır arasında bu kelimelerin özelliklerine değinmişler ve Hz. Peygamber'den (sav) ilk defa duyulduğunu vurgulamışlardır. Bu araştırma her ne kadar hadislerde ilk defa yer alan sözcüklerin derlenmesi gibi gözükse de ileride aynı konuda yapılacak çalışmalara bir katkı sağlaması açısından önemli bir yere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Garib, Garibu'l-Hadis, Din Dili, Deyim

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Muhammed KABAKOZ		
	Student Number	148106011073		
	Department	Basic Islamic Sciences / Hadisth		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	x	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Muhittin UYSAL		
Title of the Thesis/Dissertation	THE WORDS AND PHRASES OCCURED FIRSTLY IN HADITHS AND USED BY PROPHET MUHAMMED IN SPECIAL MEANING			

In this research, the words that first time were heard from the Prophet Muhammad (peace be upon him) and the affection of words to hadeeth discipline that were known before but were used differently have been studied. Since the beginning of Islam, the language of ahadeeth took a big place in understanding of hadeeth. Therefore, language of the Prophet (pbuh) has been studied in terms of Divine revelation. The words which have seen firstly in books of Garibu'l-Hadeeth (Collection of foreign words in hadeeth) have been first examples of discipline of Mustalah (Terminology) which was formed later as an independent branch of hadeeth. These words were picked up and studied according to nine Garibu'l-Hadeeth books, starting with the first garib book of Abu Ubayd Qâsim b. Sallâm (d.d. 224/838) named "Garibu'l-Hadeeth" ending with "an-Nihaya fi Garibi'l-Hadeeth" of Ibnu'l-Atheer al-Jazari (d.d. 606/1209).

As a conclusion, according to garib literature that we've studied, the words which were used in a meaning and then were used in a different meaning are much more than the words which were heard from Him (pbuh) for the first time. This percentage of garib words which refers to very small part of Hadeeth Literature, expresses that the garib words are too few in hadeeth language. When we look at the issue from hadeeth terminology's point, we can see that garib words take secondary role in forming of hadeeth terminology. As a result, although hadeeth terminologies consist of derived words, the garib words are mostly underived words.

In terms of understanding of ahadeeth, garib words haven't been dissected as an independent chapter among the other chapters of garibu'l-hadeeth. However, authors of garib literature just have mentioned about these words' attributes and emphasized that they were heard first from the Prophet (pbuh). Although this study, has a format of collection of the above mentioned words, but it plays a big role in inspiring more productive studies in the same way.

Keywords: Garib, Garibu'l-Hadeeth, Religious Language, Idiom

ÖNSÖZ

İslâmın ikinci temel kaynağı olan sünnetin anlaşılması Peygamberimizin (sav) sözlerinin ilk muhâtabı olan sahabî döneminden itibaren hep gündemde olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılması konusunda, bu ilk neslin gösterdiği çabanın bir benzeri, Kur'ân'ı tebyin (açıklamak) etmek üzere gönderilen Hz. Peygamberin (sav) sünneti için de gösterilmiştir. Nitekim hadis metinlerinde geçen nâdir kelimelerin anlaşılması için yazılan müstakil çalışmaların, h. III. asrın başlarına rastlaması, bunun en açık göstergelerinden biridir. *Garîbu'l-Hadîs* diye adlandırılan bu edebiyatın, günümüze ulaşan ilk eserlerden biri, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Garîbu'l-Hadîs* adlı eseridir. Yine bu konuda yazılmış en meşhur kitaplardan biri de, İbnu'l-Esîr el-Cezerî'nin (ö. 606/1209) *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser* adlı eseridir. Bu eserler, *garîb* kelimeleri açıklarken; dolaylı anlatım ifade eden (mecaz, kinaye, istiare vb.) zıt anlamlı, yabancı dil ve lehçelere ait kelimeleri ve deyim – atasözlerini de açıklamaktadır. Bütün bunlarla birlikte ilk defa Hz. Peygamberin hadisleriyle ortaya çıkan ya da onun özel anlam yüklediği kelimeler de bu eserlerde dağınık bir şekilde yer almaktadır.

Çalışmamızda, *Garîbu'l-Hadîs* kaynaklarında geçen, Hz. Peygamber'in ilk defa söylediği sözcükler ve risaletten önce kullanılan ancak Hz. Peygamber'in özel anlamda kullandığı sözcüklerle birlikte, bu sözcüklerin hadis ilmine olan katkılarını ele aldık. Birinci bölümde konumuzla ilgili olarak tezimizde yer alan kavramsal çerçeveyi çizdik. Bu bağlamda *Garîbu'l-Hadîs* kavramı, edebiyatı ve yine bu ilim dalı ile ilgili *Hakikat*, *Mecaz*, terimlerine yer verdik. Bu bölümün sonunda konumuzla ilgili en temel kavramlardan biri olan *Din Dili*'ni ele aldık.

İkinci bölümde ise, “Hadislerde Bulunan Dil Özellikleri” başlığı altında Arap dilini çeşitli aşamalar altında inceleyerek Risâlete kadar olan dönem ve Risâletten sonraki dönem şeklinde ikiye ayırarak Kur'ân-ı Kerim'in, özellikle de Hz. Peygamberin (sav) ve Sahabe-i Kiramın dil özelliklerini araştırdık. Bu bölümün son kısmında ise o dönemde Arap toplumunu çevreleyen çeşitli medeniyetlerle olan münasebetlerinde edindikleri dil alışverişinden örnekler verdik.

Üçüncü bölümde ise “İlk Defa Hadislerde Geçen ve Özel Anlamda Kullanılan Kelime ve Deyimler” başlığı altında asıl konumuz olan kavramlara yer verdik. Sözcükleri, Peygamberimiz (sav) tarafından tek başına ve deyim halinde kullanımlarına göre bölümlere ayırarak, bu sözcükleri Garîbu'l-Hadîs kaynaklarından bulmaya çalıştık. Sonuç bölümünde ise çalışmada yer alan tüm sözcükleri değerlendirerek, hadis ilmine olan katkısını ortaya koymaya çalıştık.

Tez çalışması boyunca, çok kıymetli vakitlerini ayıran ve değerli fikirleri ile yol gösteren başta danışman hocam Prof. Dr. Muhittin UYSAL olmak üzere, çalışmada emeği geçen tüm hocalarıma teşekkür ederim.

KONYA - 01.08.2017

Muhammed KABAKOZ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu ve Problemi	3
B. Araştırmanın Amacı	3
C. Konuyla İlgili Belli Başlı Araştırmalar	4
D. Araştırmanın Yöntemi	9

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİS METİNLERİNDE GEÇEN KELİME VE DEYİMLERLE İLGİLİ LİTERATÜR VE KAVRAMLAR

1.1. GARÎBU'L-HADİS KAVRAMI	10
1.2. GARÎBU'L-HADİS LİTERATÜRÜ	11
1.3. GARÎBU'L-HADİSLE İLGİLİ KAVRAMLAR	14
1.3.1. Hakikat Kavramı	14
1.3.2. Mecâz Kavramı	15
1.4. DİN DİLİ	17

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE BULUNAN DİL ÖZELLİKLERİ

2.1. RİSALETEN ÖNCE ARAP DİLİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ	19
2.2. İSLAMİYETLE BİRLİKTE GELİŞEN DİL VE ÖZELLİKLERİ	20

2.2.1. Kur'ân-ı Kerim'in Dil Özellikleri.....	20
2.2.2. Hz. Peygamber ve Dil Özellikleri.....	22
2.2.3. Sahâbe-i Kiram ve Dil Özellikleri	27
2.3. HADİSLERDE GEÇEN YABANCI KELİMELER MESELESİ.....	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLK DEFA HADİSLERDE GEÇEN VE ÖZEL ANLAMDA KULLANILAN KELİME VE DEYİMLER

3.1. HADİSLERDE İLK DEFA KULLANILAN KELİMELER.....	33
3.1.1. Tek Başına Kullanılan Kelimeler	34
3.1.2. Deyim Halinde Kullanılan Kelimeler	38
3.2. HADİSLERLE BİRLİKTE ANLAMI DEĞİŞEN KELİMELER.....	41
3.3. ASLI YABANCI OLAN KELİMELER.....	54
3.4. SÖZ KONUSU KELİME VE DEYİMLERİN HADİS İSTİLAHLARININ OLUŞUMUNA ETKİSİ	56
3.4.1. Hadis Terimlerine Katkısı.....	57
3.4.2. Hadis İlmine Katkıları	58
3.4.3. Hadislerin Arap Dilbilimine Katkıları	60
3.4.4. Hadislerin Türk Atasözlerine ve Deyimlerine Katkıları.....	61
3.4.5. Diğer İlimlere Olan Katkıları.....	63
SONUÇ	68
KAYNAKÇA.....	70

KISALTMALAR

a.e.	: aynı eser
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: ibn
bkz.	: bakınız
b.y.y.	: basım yeri yok
c.c.	: Celle Celâlühû
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DÜİFD	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
EKEV	: Erzurum Kültür Ve Eğitim Vakfı
Ens.	: Enstitü
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	: hicrî
hz.	: hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

KTÜ	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
NEU	: Necmettin Erbakan Üniversitesi
ö.	: ölüm
r.a	: radiyallâhu anhu (anha)
s.	: sayfa
(sav)	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
SDÜİFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
tahk.	: tahkîk
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: tercüme
tsh.	: tashîh
ty.	: tarihsiz
TÜBAR	: Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ünv.	: Üniversite
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

Dil, bir toplumda din olgusu kadar köklü bir geçmişe sahiptir. Dinsiz bir toplum düşünülemez gibi, dili olmayan bir toplum da söz konusu değildir. Kültürü oluşturan temel etkenlerden biri olan dil; bir toplumun geçmişi bugünü ve yarını için çok önemlidir. Gerek sözlü, gerekse yazılı olarak nesilden nesile aktarılan dil ürünleri, toplumu ayakta tutar ve geleceğe taşır. Bu açıdan toplumlar, medeniyet kurma yolunda dillerine her zaman önem vermişlerdir. Bu durum, özellikle ilk dönemlerden itibaren sözlü geleneğe dayanan Arapça için düşünüldüğünde, daha önemli bir hale gelmektedir.

Arapçada dil kavramını anlatmak için *lüga* ve *lisân* kavramları kullanılmaktadır. Ancak bu kavramlar Türkçe 'de *dil* olarak karşılık bulsa da ifade ettiği anlam bakımından farklılık arz etmektedir.¹

Arap bilginler arasında dilin tarifini yapan ilk dilbilimci olan İbn Cinnî, (ö. 392/1001) *el-luga*'yı “toplumun arzu, gaye ve düşüncelerini ifade ettiği seslerden örülü bir konuşma düzenidir.” diye tarif eder. Bu tanıma göre dil, sese dayalı bir sistem olarak gözükmekte ve sözlü olmayan diğer iletişim vâsıtaları, tanımın dışında kalmaktadır. Toplumda bireyler; düşüncelerini, duygularını, istek ve arzularını, kaynağı ses olan ve sözcüklerden oluşan cümlelerle muhataplarına aktarırlar.²

Dil için yapılan tanımlarda “sese dayalı bir sistem” olduğu konusuna yapılan vurgu, insanın; duygu, düşünce, istek ve arzularını, sözel dilin dışında başka şekil ve vasıtalarla da anlatabileceği gerçeğini gözardı etmemelidir. Buna rağmen genelde dil kavramının, insanların iletişimi kendileriyle gerçekleştirdiği, ses dalgalarına dayanan harf, kelime ve cümlelerden oluşan ‘sözel dil’ anlamında kullanıldığı görülmektedir.³

Her dil arasında, çeşitli siyâsi, sosyal ve ekonomik sebeplerle meydana gelen yatay etkileşim, olağan bir durumdur. Bu durum, genel olarak Arapçada da söz konusu iken, özellikle vahiy sürecinde, Arapçada ayrıca, bir de dikey etkileşimden

¹ Demir, Ramazan. Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 18.

² Küçükkalay, Hüseyin. Kur'an Dili Arapça. Konya: Denizkuşları Matbaası, 1969. s. 9-12.

³ Demir, age, s. 19.

söz etmek mümkündür. Çünkü ilâhî sözler, beşerin zihin dünyasına, Arapça vasıtası ile, vahiy yoluyla indirilmektedir.

Bilindiği gibi Kur’ân-ı Kerim, Allâh kelâmının insan idrâkine sunulmasıdır. Ayetler, Cebrail (as) vasıtası ile Peygamberimize (sav) indirilmiş ve onun vasıtası ile yazıya dökülmüştür. Asıl konumuzu oluşturan Peygamberimizin (sav) ilk defa dile getirdiği ya da daha önce bilinen kelimelere yeni anlamlar kattığı sözleri ise, kaynağı itibari ile aslında iki yönlüdür. Bir yanda Kur’ân ile birlikte Kur’ân-ı açıklayan (tebyîn) bir Peygamberin sözleri, diğer yönden ise Mekke’de doğup büyümüş halkın içinde yaşamış ve fasîh Arapça konuşan asîl bir Mekkeli’nin sözleridir. Her hâlükârda onun - Kur’ân dışında - aktardığı tüm sözlerinde de, konuştuğu dilin tüm özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Zira Hz. Peygamber (sav), yaptığı konuşmalarda, fasîh, yerinde, anlaşılır ve akıcı bir üslûba sahiptir. O, sahip olduğu bu engin dil becerisine şu sözlerle vurgu yapmaktadır: *‘Ben Arapların en fasîh konuşanıyım.’*⁴

Dolayısıyla Hz. Peygamberin (sav) sözleri, İslam’ın ikinci kaynağını oluşturması açısından çok büyük öneme sahiptir. Kur’ân-ı Kerim’de yüce Allâh’ın ona İslamı tebliğ görevi vermesi, bunun en önemli göstergesidir. Bu açıdan hadisler; bir taraftan toplumun dilini konuşan, onların içinde olan bir beşerin dili; diğer taraftan da aynı dili kullanarak vahiy kaynaklı yeni terimlerin en önemli verilerini oluşturan bir peygamberin sözlerinden meydana gelmektedir. Bu durumda, Peygamberimizin (sav) daha önce hiç duyulmayan kelimeleri kullanması (aynı dil, farklı terimler) dikkate şayandır. İşte bu fikirden yola çıkarak, bu araştırmada Peygamberimizin (sav) ilk defa kullandığı kelimeler ve deyimler ele alınmıştır.

⁴ Bu konuda anlam olarak birbirine yakın metinler vardır. İbn Kesîr, (ö. 774/1372) ve İbnü’l-Cevzî’den naklen “Bu rivâyet, halk arasında meşhur olmakla birlikte aslı yoktur” demiştir. “أنا أفصح من نطق بالضاد / *Ben Dâd harfîni konuşanların en fasîhiyim*” şeklindeki rivayet için de “Manası doğrudur, Yine “أنا أفصح العرب بيد أني من قریش” / *Ben Arapların en fasîh konuşanıyım. Zira ben Kureyş’tenim*” sözü hakkında da Suyûtî’nin “Bunu garip rivayetlerde bulunan kişiler zikretmiştir, ancak kaynağını da isnadını da bilen yoktur” dediği nakledilmiştir. Bkz. el-Aclûni, İsmail b. Muhammed, *Keşfu’l-Hafa ve Müzilü’l-İlbas*, Beyrut, 1351, I, 200-201; Yılmaz, Muhammet. «Bazı Hadislerin Sıhhat Durumuna Dair Ünlü Sûfî Necmüddîn el-Kübra’ya Yöneltilen Sorular ve Cevapları.» *Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2014: 18.

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Meşhur dilbilimci İbnu'l-Enbâri (ö. 328/940), bir kelimenin okunuşu ile ilgili olarak yaptığı bir değerlendirmeden sonra, “*Hadislerde, ilk defa duyulan daha nice kelimeler vardır.*” demiştir.⁵ Buradan yola çıkarak bu çalışmanın konusu, Hz. Peygamberin hadisleriyle birlikte ilk defa ortaya çıkan ya da vahiy inmeden önce kullanılan ancak onun sözleriyle özel anlam kazanan kelime ve deyimlerin/kalıp ifadelerin, *Garîbu'l-Hadîs* kaynakları esas alınarak hadis ilmine olan katkısının araştırılmasıdır.

Bilindiği gibi, Hz. Peygamber'in (sav) sözleri; kaynağı itibarı ile ilâhi; vahyi sahabîlere kendi ifadeleri ile ulaştırması açısından da, beşeri bir özellik taşımaktadır.⁶ Peygamberimiz, (sav) adeta Allâh kelâmı ile beşer dili arasındaki kodları çözümlenme görevini üstlenmektedir. Bu durum, şu soruları akla getirmektedir: Onun dili nasıl oluşmuştur? O, vahyi anlama idrak etme kabiliyeti yanında; insanların en güzel konuşanı olma özelliğine nasıl sahip olmuştur? Zira onun, bir sözcüğü, özel anlamda (din dili) kullanması; temel metinleri anlama konusunda, hem bu kelimelerin kullanıldığı dönemde, hem de günümüze kadar gelen süreçte öne çıkan konuların başında gelmektedir. Bu sözcüklerin anlaşılmasında ilk dönem *Garîbu'l-Hadîs* kitapları, önemli bir yere sahiptir. Tezimizde, bu kitaplardan yola çıkarak, Peygamberimizden (sav) ilk defa duyulan veya onun özel anlam yüklediği kelimeler esas alınarak bu kelimelerin hadis ilimlerine katkısı incelenecektir.

B. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Hz. Peygamberin (sav) sözleriyle ortaya çıkan ya da daha önce sözlük anlamı ile kullanılan ancak onun hadisleriyle özel anlam haline gelen kelimeleri; hakiki anlam ile mecaz anlam ekseninde tespit etmeye çalışmak ve

⁵ İbnu'l-Esîr el-Cezerî, Mubarek b. Esuriddin, *en-Nihaye fî Garibi'l-Hadîs ve'l-Eser*. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1979, V, 258.

⁶ Burada, Kelâm ilminin temel konularından biri olan “Halku'l-Kur’ân” meselesinin Hz. Peygamber'in dili yönünden incelenmesi söz konusudur. “Kelamullah ve Sıfatlar Meselesi” ayrıntıları için, bkz. Düzgün, Şaban Ali vd, *Sistemik Kelâm*, AÜ. Uzaktan Eğitim Yayınları, (Editör: Mustafa Akbulut), Ankara, 2011, s. 43. Konunun vaz' ilmi ile ilgili olarak daha geniş bir açıklaması için bkz. Yıldırım, Abdullah. «*Vaz' İlmi.*» *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler* içinde, yazar (Editör: İsmail Güler), 425-551. İstanbul: İSAM, 2015.

bu kelime ve deyimlerin, hadis oluşumuna etkisini ve hadisleri anlamaya olan katkısını araştırmaktır. Dolayısıyla bu araştırmada, Hz. Peygamberden (sav) duyulan, ancak farklı göstergeleri olan ve muhataplarının anlam dünyalarında ilk defa yer bulan bu sözcüklerin, hadisleri anlamaya katkısı araştırılacak ve bu anlama faaliyeti çerçevesinde gelişen hadis edebiyatının nasıl oluştuğu örneklerle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu sözcükler vasıtası ile hem İslam'ın ikinci temel kaynağı olan hadislerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlanacak, hem de ilk dönemlerden günümüze kadar gelen süreçte, özellikle hadis ıstılahlarının geçirdiği sürece dikkat çekilecektir. Çünkü hadislerin anlaşılmasında diğer etkenlerin yanında *garib* lafızların; özellikle de ilk defa kullanılan sözcüklerin anlaşılmasının çok önemli bir yeri vardır. Böylece, tezimizde *Garibu'l-Hadis* kitaplarının seçilmesinin sebebi de ortaya çıkmaktadır. Zira hadisleri anlama faaliyetlerinin ilk dönemlerde bilinmeyen lafızları açıklama şeklinde ortaya çıkması, *Garibu'l-Hadis* kitaplarına dikkatimizi çekmektedir. Çünkü bu kitaplar bize, ilk dönemlerden itibaren hem lafızların nasıl anlaşıldığı konusunda fikir vermekte, hem de ıstılahların oluşum sürecine ışık tutmaktadır. Bu açıdan tezde, *Garibu'l-Hadis* kitaplarında yer alan örneklerden yola çıkarak, öncelikle Kur'ân dili ve Peygamberimizin dili arasındaki bağlantı; ardından da, onun sözlerinin sahâbeye yansımaları ve *Garibu'l-Hadis* kitaplarında yer alan bu sözcükler vasıtasıyla hadisleri anlamaya olan katkısı araştırılacaktır.

C. Konuyla İlgili Belli Başlı Araştırmalar

Hadisleri anlama çabasının tabî bir ürünü olan *Garibu'l-Hadis* edebiyatı, hadis ilimleri içerisinde geniş bir yere sahiptir. Başta *Şerhu'l-Hadis* olmak üzere birçok hadis alt dallarının, aslında hadisi anlamaya yönelik olduğu bilinmektedir. Ancak özellikle *Garibu'l-Hadis* kitapları, bu edebiyatın ilk ürünleri olarak bizim için ayrı bir öneme sahiptir. *Garibu'l-Hadis* kitaplarının, Arap filolojisinin temel eserleri arasında sayılan birçok sözlüğün ilk başvuru kaynağı olması, bu eserlerin ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu kitaplar bize, hadisleri anlama yolunda, anlaşılması sorun olan kelimeleri, çeşitli yöntemlere açıklamaktadır. Dolayısıyla bu kitaplar, hadisleri anlama faaliyeti açısından ilk ciddi çalışmalar olarak, birçok İslâmî ilme kaynaklık etmesi açısından dikkate değer çalışmalardır.

Kaynaklar, bazı hadisçilerin, kendilerine kapalı veya garib gelen kelime ve ifadeleri, nahiv âlimlerine ve dil uzmanlarına sorup düzelttikten sonra rivayette bulunmalarını tavsiye ettiklerini kaydeder. Meselâ İbnu'l-Mübarek, (ö. 181/797) “Benden bir hadis işittiğinizde onu Arap dili bilginlerine arz edin, sonra onu iyice ezberleyip muhafaza edin.” demiştir.⁷

Konumuzun temelini teşkil eden ve Hz. Peygamber'den (sav) ilk defa duyulan *garib* lafızlara, ilk dönemlerden itibaren, Garibu'l-Hadis kitaplarının yanında, bazı eserlerde dağınık olarak rastlamaktayız. Bu eserlerin genelde, ilk defa duyulan sözcüklerin vecize niteliğinde olanları topladığını, bu türden olarak ilk defa olma özelliği taşıyan kelimeleri ise, yeri geldikçe zikrettiklerini belirtmeliyiz. Bu konuda başvurduğumuz eserlerin başında,

- El-Câhız'ın (255/869) *el-Beyân ve't-Tebyîn* gelmektedir. Câhız kitabında Peygamberimizin (sav) fesâhat ve belâgattaki üstünlüğünü zikretmiş ve ona ait bir kısım vecîzeleri ve bu özelliği taşıyan sözleri, kitabına almıştır.⁸
- Yine İbni Düreyd (ö. 321/933) *el- Muctenâ* adlı eserinde, ilk defa Hz. Peygamber'den (sav) duyulan ve *Cevâmiu'l-Kelim* olarak nitelendirdiği hadislere yer vermiştir.⁹
- Bu konuda bir diğer kitap ise, İbn Abdi Rabbih'in (ö. 328/940) *Kitabu İkdi'l-Ferid*'idir.
- Bir diğer kitap da Arap edebiyatının ilk sözlüklerinden biri sayılan İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 393) *es-Sihâh* adlı eseridir. Cevherî'nin bu eseri, kendinden önce yazılan kitaplara göre daha sistematik ve kolay anlaşılabilir

⁷ Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye* adlı eserinden aktaran, Uysal, Muhittin. "Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstişhâd Meselesi." *Marife*, 2006: 97-126. s. 118. Yine bu konuda Ahmed b. Hanbel'in, (ö. 241/855) “*Ashâbu'l-Garib'e sorunuz. Ben Hz. Peygamber'in (sav) bir sözü hakkında zann ile konuşup hata etmekten hoşlanmam.*” sözü meşhurdur. Bkz. İbnu Kuteybe'nin, *Garibu'l-Hadis*'inden nakleden, Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV, Ankara, 1997, s. 112.

⁸ el-Câhız, Ebu Osmân. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. Kahire: Mektebetu'l-Hanci, 1998, II, 15.

⁹ İbn Düreyd, Ebu Bekir el-Ezdî, *el-Muctena*, Dairetu'l-Mearif el-Osmaniyye, tarih yok. Bu eser, Türkçeye Ramazan Kazan tarafından kazandırılmış ve bu vecizeler kısaca açıklanarak edebi yönleri açıklanmıştır. Bkz. Kazan, Ramazan, *Hz. Peygamber'in Vecizeleri ve Edebi Özellikleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2012.

olmasının yanında, daha önce duyulmayan ve İslâmîyetle birlikte ortaya çıkan sözcüklere de yer vermesi açısından konumuz için önemli bir yere sahiptir.¹⁰

- Yine *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga* adlı kitabıyla İbn Fâris'in (ö. 395/1004) eseri,¹¹ ve
- Hadis edebiyatı alanında *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye* adlı eseriyle eş-Şerîf Radî, (ö. 406/1015) bu konuda eser veren müellifler arasında yer almaktadır. Er-Radî kitabında, bilinen garîbu'l-hadis kaynakları başta olmak üzere, megâzi ve sahih hadis kaynaklarında yer alan yaklaşık 360 hadis zikrederek, yer yer *garib* kelimelere de yer vermiştir.¹²
- Bu alanda yazılmış önemli eserler arasında, İbnu'l-Esîr el-Cezerî'nin (ö. 622/1225) *el-Meselü's-Sâir* adlı kitabını da saymak mümkündür. Müellif mukaddimesinde, kitapta yer alan üç bin hadisi, on yıl boyunca, haftada bir defa okuduğunu ve hepsinin de edebi sanatları ihtiva ettiğine dair şüphesinin kalmadığını belirtmektedir.¹³
- Son dönem Arap edebiyatçılarından Mustafa Sadık er-Rafîi (ö. 1937) ise, *Îcâzu'l-Kur'ân ve'l-Belâgâtü'n-Nebeviyye* adlı eserinde, hadisleri edebi açıdan dakik bir incelemeyle ele alarak, yeri geldiğinde bu lafızlara da değinmiştir.¹⁴

Aşağıda, araştırmamızda başvurduğumuz belli başlı kaynaklar ve araştırmalar zikredilmiştir:

Kitaplar

İbn Kuteybe, ed-Deyneverî, *Garîbu'l-Hadîs*, I-II, (tahk. Abdullah el-Cebûri), Matba'ti'l-Âni, Bağdat, 1977.

----- *Islâhu Galatı Ebî Ubeyd fî Garîbi'l-Hadîs*, (tahk. Abdullah el-Cebûri), Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, Beyrut, 1983.

¹⁰ el-Cevheri, İsmail b. Hammad. *es-Sihâh*. Beyrut: Dâru'l-Alem li'l-Melâyîn, 1984.

¹¹ İbn Fâris, el-Kazvini, *Mu'cemu Mekayisi'l-Lüga*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.

¹² er-Radi, Şerif. *el-Mecazati'n-Nebeviyye*. Kum: Mektebeti Basîreti, ty.

¹³ el-Cezerî, İbnu'l-Esîr. *el-Meselü's-Sâir*. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1420.

¹⁴ er-Rafî'i, Mustafa Sâdik. *Îcâzu'l-Kur'ân ve'l-Belâgatu'n-Nebeviyye*. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî: Beyrut, 2005.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *Garîbu'l-Hadîs* (I-IV). Haydarâbad: Dâiretu'l-Mârif el-İslâmiyye, 1964.

el-Hattâbî, Ebu Süleymân, *Garîbu'l-Hadîs*, I-III, (tahk. Abdulkerîm el-Arbâvî), Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1982.

es-Sarakustî, el-Kâsım b. Sâbit, *ed-Delâil fî Garîbi'l-Hadîs*, I-III, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyâd, 2001.

ez-Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*, I-IV, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1993.

el-Harbî, Ebu İshâk, *Garîbu'l-Hadîs*, Dâru İhyâi't-Turâs el-İslâmî, Mekke, 1985.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Garîbu'l-Hadîs*, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

el-Cezerî, İbnu'l-Esîr Mubârek b. Esuriddîn, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1979.

Eraslan, Mehmet, *Herevî'nin Garîbu'l-Hadîs'nin Kelime ve Şiirlerinin Fihristi*, Dokuz Eylûl Üniv Yayınları, İzmir, 1987.

Kazan, Ramazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2013.

Kazan, Ramazan, *İbn Dureyd'in el-Muctenâ Adlı Eserindeki Hz. Peygamber'in Vecîzeleri ve Edebî Özellikleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2013.

Tezler

Karaarslan, Nasuhi Ünal, *Câmi'u't-Ta'rîb ve Arapçada Yabancı Kelimeler Meselesi*, Atatürk Üniv, Erzurum, 1982.

Demir, Mustafa, *el-Hattâbî ve Garîbu'l-Hadîs Adlı Eseri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), NEÜ, Konya, 2010.

Akgül, Yusuf, *Edebî Tür Olarak Garîbü'l-Hadis - Kaynak-Metod ve Muhteva Analizi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniv. 2006.

Palabıyık, Abdülkadir, *Garîbu'l-Hadîs Nevinin Doğuşu ve Abdülgâfir b. İsmâil'in el-Müfhim li Şerh-i Garîbi Sahih-i Müslim Adlı Eseri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniv, İzmir, 1997.

Kayhan, Veli, *Garîbu'l-Hadis İlmi: Mahiyeti, Tarihçesi, Müellifler ve İstanbul Kütüphanelerindeki Yazmaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniv, İstanbul, 1984.

Asar, Osman Serdar, *Abdümelik b. Habîb es-Sülemî ve Tefsîrü Garîbi'l-Muvattâ İsimli Eserinin Garîbu'l-Hadîs İlmindeki Yeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniv, Adana, 2015.

Siler, Aziz, *İbn Kuteybe'nin Garîbu'l-Hadis ve ez-Zemahşerî'nin el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs Adlı Eserlerinin Konulu Sözlükçülük Açısından Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sütçü İmam Üniv, Kahramanmaraş, 2015.

Dölek, Adem, *Garîbu'l-Hadîs Edebiyatı ve Abdullatîf el-Bağdâdî'nin "el-Mücerred fî Garîbi'l-Hadîs" İsimli Eserinin Tahkiki ve Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniv, Kayseri, 1996.

Makaleler

Konu ile ilgili olarak kaleme alınmış makalelerden tespit edebildiklerimiz şunlardır:

Kutluay, İbrahim, *İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser Adlı Eserinin Garîbü'l-Hadîs Edebiyatı İçindeki Yeri ve Metodu*, Şırnak Üniv. 2010.

Akgül, Yusuf, *Garîbu'l-Hadis Eserlerinde Geçen Garîb Kelimeler Hakkında Bir İnceleme*, Bozok Üniv. 2002.

Yıldırım, Kadri, *Klasik Dönemde Arap Diline Giren Yabancı Sözcükler, Hadisler Bağlamında Bir Örnek*, Din Bilimleri Dergisi, 2002.

D. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada öncelikle, elimizde basılı bulunan temel Garîbu'l-Hadîs kitaplarından; müellifleri tarafından 'Peygamberimizden ilk defa işitildiğini' belirttikleri kelimeler ele alınacaktır. Bu sözcükler, kendi bağlamı içerisinde daha önce hiç duyulmamış olması ya da daha önce bilinen; ancak Peygamberimizle birlikte bilinen anlamı dışında kullanılan kelimeler olması açısından incelenecektir. Yine konu ile ilgisi bakımından "hadislerde yer alan yabancı kelimeler" konusu da ele alınacak ve bu konuda, kaynaklarda yer alan örnekler çalışmaya eklenecektir. Şunu özellikle belirtmeliyiz ki araştırmamızın ana konusu olan Peygamberimizden ilk defa işitilen sözcükleri tespit ederken, bunların Kur'ân-ı Kerim'de geçmemesine özen gösterdik. Zira, Kur'ân'da yer alan bu ve benzeri kelimeler konusunda, hadislere nazaran daha çok çalışma yapıldığını görmekteyiz.¹⁵ Hadislerde yer alan bu nitelikteki kelimeler konusunda ise, görebildiğimiz kadarıyla dilimizde toplu bir çalışma neredeyse yok gibidir. Bununla birlikte Kur'ân'da geçmesine rağmen hadislerde farklı anlamda kullanılan bazı sözcükleri de yeri geldikçe zikrettiğimizi belirtmeliyiz.¹⁶

¹⁵ Örnek olarak bkz. Muhammed Abdulhalîk Azîme, *Dirâsât li Uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (I-XI), Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1972.

¹⁶ Bu kelimelerden bazıları için bkz. *الأيام* ve *فتور*, *البال* s. 50, 51, 52.

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİS METİNLERİNDE GEÇEN KELİME VE DEYİMLERLE İLGİLİ LİTERATÜR VE KAVRAMLAR

1.1. GARİBU'L-HADİS KAVRAMI

Garib lafızlar iki kısma ayrılmaktadır: Birincisi, eskiden kullanılırken, daha sonra unutulan veya az kullanılan "garib hasen" lafızlar olup, bunların kullanımları dil açısından kusur sayılmamaktadır. Kur'ân ve hadislerdeki garib kelimeler bu türdendir. Diğerisi ise, anlamı garib, telaffuzu güç olan ve sesi kulak tırmalayan "garîb kabîh" kelimelerdir. Bunlara aynı zamanda *vahşî*, *hûşî*, *müteva"ir*, *vahşî-galîz* adı da verilmektedir.¹⁷

Garîb kelimesinin tarihi seyrine baktığımızda, daha hicri I. yüzyıldan itibaren Kur'ân ve hadislerdeki "anlamı kavranamayan" kelimeleri açıklamak için kullanılan bir terim olduğunu görüyoruz. İlk dönemlerde, anlamı herkes tarafından bilinmeyen veya Kureyş lehçesi dışındaki lehçelere dair olan çok az kelimeyi kapsarken, zamanla Kur'ân ve hadislerdeki eş anlamlı kelimelerle âyet ve hadislerde farklı mânâlar taşıyan kelimeler ve değişik yapıdaki cümleler de *garîb* kapsamına dâhil edilmiştir. Bu kavramın h. II. asırdan itibaren kullanılmaya başladığı ifade edilmektedir. Nitekim bunun örneklerini, *Garîbu'l-Kur'ân* ve *Garîbu'l-Hadîs* isimli eserlerin ortaya çıkışından itibaren, târihi süreç içerisindeki gelişiminde görmek mümkündür.

Garîbu'l-Hadis kavramı ise, "Hadis metinlerinde geçen nadir kelimeleri konu alan ilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adıdır.¹⁸ Bu terkip hadis metinlerinde az kullanılan ve anlaşılması güç kelimeleri izah etmek amacıyla kaleme alınan eserleri ifade için kullanılmaktadır. Dolayısıyla konumuzun ana temasını

¹⁷ Belâgat ilminde "bir sözün kelimelerinde ve bütününde lafız, mâna ve âhenk yönünden kusur bulunmaması" anlamına gelen *fesâhat*'in şartları arasında, kelimelerin birbiriyle uyumlu olması ve kulağa ağır gelmeyen *garib* kelimeler olmaması gerektiği, zikredilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Cârîm vd. *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, Dâru'l-Fecr, Beyrut, 2014. s. 17; el-Hâşimi, es-Seyyid Ahmed. *Cevâhiru'l-Belâga*. Tahran: Muessesetu's-Sâdık, 1379, s. 9.

¹⁸ Kandemir, M. Yaşar, "Garîbu'l-Hadîs". 1996. DİA, 1996, XIII, 378-379.

teşkil eden ve “kelimelerin çok az kullanılması sebebiyle mânâsı kolayca anlaşılmayan kelimeler” ile bir hadis usulü terimi olan *garîb*’i karıştırmamak gerekir. Zira ikincisi “Senedinin herhangi bir yerinde râvi sayısı bire düşen hadis” anlamında kullanılan bir hadis usulü terimidir.¹⁹

Garib kelimelerin hadislerde yer almasının sebebi ise; Hz. Peygamber’in (sav) her topluluğa kendi lehçeleriyle hitâp etmesi, yaptığı seferler ve bunların dil üzerindeki tesirleri; onun *cevâmiu’l-kelim* olması, bazı kelimelere özel anlamlar vermesi, bazı kelime ve deyimleri ilk defa kullanması ve İslam devletinin sınırlarının giderek genişlemesi, şeklinde özetlenebilir.²⁰

1.2.GARÎBU’L-HADÎS LİTERATÜRÜ

Hadis metinlerini ve bu metinlerde geçen garib kelimeleri anlamaya yönelik ilk ve önemli bir çaba olan Garîbu’l-Hadîs kitapları, ilk planda Kur’ân ve Hadis metinlerini doğru anlama düşüncesi ile yazılmış ve ilk asırlardan itibaren İslâmî ilimler arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Arapçada “garîb” türü eserlere ilişkin ilk çalışmalar, Hz. Peygamber’in Sahabe-i Kiramın sorduğu sorulara, verdiği cevaplarla başlamıştır. Bu sorular, gerek Kur’ân’da, gerekse hadislerde geçen ve daha önce işitilmemiş, anlamı bilinmeyen, daha sonraları ise *Garîbu’l-Kur’ân* ve *Garîbu’l-Hadîs* olarak isimlendirilerek, hakkında birçok te’lif kaleme alınacak olan eserlerin nüvesini oluşturacaktır. Hz. Peygamber’in (sav) vefatından sonra, Sahâbe devrinde de Kur’ân ve Hadisleri anlama ve koruma faaliyetleri artarak devam etmiş ve dönemin ileri gelen sahabîleri tarafından bu sorular cevaplandırılmıştır. İlk dönemler Arap yarımadasında Kur’ân’ı ve Hz. Peygamber’in (sav) hadislerini anlama ve anlatma faaliyetleri olarak başlayan bu çalışmalar, daha sonraları ortaya çıkacak olan Arapça gramer, sözlük ve özellikle de tefsir çalışmalarının nüvesini oluşturmuştur.²¹

Garîbu’l-Kur’ân çalışmaları dilbilimsel yönü ağır basan çalışmalar iken; garîbu’l-hadîs çalışmaları dil bilimden daha çok, hadis olgusunun ön planda olduğu

¹⁹ Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV, İstanbul, 2013, s. 85.

²⁰ Kutluay, İbrahim, *İbnü’l-Esîr el-Cezerî’nin en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser Adlı Eserinin Garîbu’l-Hadîs Edebiyatı İçindeki Yeri ve Metodu*, Şırnak Üniv. 2010. s. 769.

²¹ Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: DİB, 1992, s. 101; Hüseyin Elmalı-Şükrü Arslan, “Garîb”, DİA, XII, 374-375.

çalışmalarıdır. Bu eserler ancak VI/XII yüzyılda isnatlarından sıyrılarak dil bilimsel bir karakter kazanabilmişlerdir. Tertip şekli önceleri bâb sistemine göre iken zamanla sistem müsnele dönmüş, giderek VI. asırda alfabetik bir yapıya bürünmüştür. Çoğu Garîbu'l-Kur'ân kitaplarının aksine, Garîbu'l-Hadîs kitaplarında kök harfler esas alınmıştır. Bu kitapların temel özelliği, çok az sayıda lügât malzemesi içermesi ve ağırlık merkezi olarak hadislerden oluşmasıdır.²²

Garîbu'l-Hadis türü eserlerinin ilk olarak kim tarafından yazıldığı konusu tartışılmakla birlikte, Tebeu't-Tâbiîn neslinden Mâlik b. Enes (ö. 179/975), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) ve Sufyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) bu alanda ilk telifi kaleme aldığı belirtilmektedir. İlk dönemde yazılan bu ve benzeri eserlerin çok fazla kelime ihtiva etmemelerinin sebebi, o dönemde henüz Arap dilindeki bozulmaların başlamamış olması ve dile hâkim olan ve hadisleri bizzat Hz. Peygamber'in ağzından işitip öğrenen sahâbilerin hayatta olmasından dolayıdır. Söz konusu eserlerden, günümüze ulaşan herhangi bir nüsha da bulunmamaktadır.²³ Ancak Garîbu'l-Hadîs alanındaki tedvin hareketinin, Kur'ân'daki Garib kelimelere göre daha geç başladığını söyleyebiliriz.²⁴

Garîbu'l-Hadis alanında yazılan ve günümüze ulaşan eserler arasında, Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm (ö. 224/838) tarafından yazılan *Garîbu'l-Hadis* isimli eser, bu türe verilebilecek önemli bir örnektir. Yine İbn Kuteybe'nin (ö. 276/887) *Garîbu'l-Hadis* isimli eseri, Kâsım b. Sellâm'ın, eserinde yer vermediği kelimeleri ihtiva etmesi açısından önemlidir. Ebu'l-Kâsım Cârullah ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs* isimli eseri de bu bâbdan olup, müellif bu eserini; ayetlerden, hadislerden, Arap şiiri ve atasözlerinden faydalanarak meydana getirmiştir. İbnu'l-Esîr el-Cezerî'nin (ö. 606/1209) *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-*

²² Gündüzöz, Soner. «*Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları*.» İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler içinde, (Editör: İsmail Güler), İstanbul: İSAM, 2015: 23-77.

²³ Muhammed el-Altuncî, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fî Tefsîri Garîbi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 3.

²⁴ Gündüzöz, *agm*, s. 23-77.

Eser isimli kitabı ise, bu sahada kendinden önceki kitaplardan faydalanarak hazırlanmış, kapsamlı, kullanımını kolay bir kitaptır.²⁵

Garîbu'l-Hadis alanında yazılan bütün eserlerin sayısı hakkında ise farklı bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Bu eserlerin sayısının yüzden fazla olduğu ifade edilmekle birlikte, hadis metinlerine yapılan şerhler, Kur'ân ve hadislerde geçen garib kelimeleri birlikte ele alan *Garîbeyn* adıyla yazılan eserler ve başka isimlerle yazılan ama hadislerdeki *garîb* kelimeleri ihtiva eden eserler de hesaba katıldığında, bu sayının daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁶

Bu eserlerin yazılış amaçlarına gelince, öncelikle bunların dînî sâiklerle telif edildiği görülmektedir. Asıl itibari ile Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde geçen ve anlamı bilinmeyen veya müphem olan kelimeleri anlatmak ve açıklamak amacıyla yazılan bu kitapların, İslâmî ilimlerde yeni yeni oluşmaya başlayan terimlerin anlaşılmasına, önemli katkılarda bulunduğunu söyleyebiliriz.

Garîbu'l-Hadis kitapları ile Arapça sözlükler, metot açısından karşılaştırıldığında, Garîbu'l-Hadis kitapları, Hz. Peygamber'in (sav) kullandığı kelimelerin, hangi anlamda kullanıldığını araştırmaları ve Fıkhu'l-Hadîse yer vermeleri açısından sözlüklerden ayrılmaktadır. Ayrıca Garîbu'l-Hadis kitaplarının isnadı bir tarafa bırakıp tamamen metnin anlaşılmasına yönelik olmaları, dolayısıyla özellikle dil âlimlerinin ve fakihlerin ilgilenip geliştirdikleri bir saha olması da bu türün özellikleri arasında sayılabilir. Bunun yanında, hadis ilimleri içerisinde, Garîbu'l-Hadis'in müstakil ve metodik bir ilim olmadığı yönünde eleştiriler de vardır.²⁷

Sonuç itibari ile ilk dönem sözlük kaynakları arasında yer alan *Garibu'l-Hadis* kitapları, hadislerde geçen kelime ve kavramları sözlük anlamları ile birlikte,

²⁵ İbn Nedim, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1997, s. 77, 79, 82 vd; Garîbu'l-Hadis Literatürü için ayrıca bkz. Kettânî, Muhammed b. Ca'fer. 1993. *er-Risaletu'l-Mustatrafе*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1993, s. 154-158, 164; Köktaş, Yavuz, *İmam Mâlik'in Muvattâ'ında Garîbu'l-Hadis ve Hadis Yorum Örnekleri*, SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002. IX. s. 48-54.

²⁶ Avcı, Hüseyin, *Arapça Lüğatlarda Hadislerle İstişad*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi, Ankara, 2014, s. 22; Gündüzöz, «*Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları*.» s. 23-77.

²⁷ Görmez, *age*, s. 117.

Hz. Peygamber'in (sav) onları hangi anlamda kullandığını da tespiti çalışmışlardır.²⁸ Bütün bu sebeplerden dolayı, tezimizin temel konusu olan Hz. Peygamberin ilk olarak kullandığı, ya da daha önce kullanılırken Hz. Peygamber (sav) tarafından özel anlamda kullanılan sözcükler, *Garîbu'l-Hadîs* kitaplarından seçilmiştir.

1.3.GARÎBU'L-HADİSLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.3.1. Hakikat Kavramı

Lügâta “kesin olarak sabit olan şey” anlamına gelen hakikat, bir şeyin hakikati; onun özü, kühü ve zâtî unsurları demektir. Belagatta ise, bir lafzın, üzerinde uzlaşma olan bir ıstılahta, vaz‘ edildiği ilk anlamı ile kullanılması anlamına gelmektedir.²⁹ Dolayısıyla hakikat, sözün hakikî ve asıl anlamında kullanılmasıdır.

Hakikat, vaz'edildiği ve konulduğu mânâda kullanılan lafız demektir. Bazen lügavî, bazen şer'î, bazen de örfî olmaktadır. Lügavî hakikat, dilde hangi anlam için vaz'edilmişse o anlamda kullanılan lafız demektir. Mesela şems (güneş), kamer (ay), necm (yıldız) lafızları bilinen mânâları için konulmuştur. Bu mânâlarda kullanılırsa lügavî hakikat olur. Şer'î hakikat ise, Şârî'nin kastettiği mânâda kullanılan lafızdır. Mesela, es-Salât (namaz), ez-Zekât (zekat), ez-Zevâc (nikah) gibi lafızlar, Şârî'nin belirli birtakım mânâları kastetmek üzere koyduğu lafızlardır. Bunların bu anlamlarda kullanılması "şer'î hakikat" adını almaktadır. Örfî hakikata gelince, örfte kendisiyle hangi mânâ kastediliyorsa o mânâda kullanılan lafız demektir. Hakikatin hükmü, vazedildiği mânânın sabit olması ve hükmün bu mânâya bağlanmasıdır. Hakikatin diğer bir hükmü de lafzın hakikate hamledilmesi mümkün olduğu sürece hakikat anlamının esas alınması, mecaza gidilmemesidir. Mecelle'de ifade edildiği üzere, "mâ'nây-ı hakikî müteazzir oldukta mecâza gidilir."³⁰ Buna göre mecâza

²⁸ Köktaş, *agm*, s. 45-47.

²⁹ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydani'nin, *el-Belâgatü'l-Arabîyye* adlı kitabından aktaran, Afacan, Hülya. *Dilde Mecazın Reddi İbni Teymiyye Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014. s. 15.

³⁰ Mecelle, md. 60, 61.

gitmek keyfi bir durum değildir. Hakiki mânânın anlaşılması imkansız veya zor olduğunda ve belirli şartlar dâhilinde ancak mecâzi anlama gidilebilir.³¹

Hakikat ve Mecâz, söz ve anlam arasındaki ilişkiyi tanımlayan delâleti vaz'î, tazmînî ve iltizâmî olmak üzere üç şekilde ortaya çıkar. Vaz'î delâlet, bir sözün tahsis edildiği konuya delâleti yani gerçek anlamı olup, söz konusu eserlerde *hakikat* terimiyle karşılanmıştır. Kaynaklarda hakikat, “meânî-i mevzû'un lehinde isti'mâl olunan elfâz” ve mecâz da “karîne-i mâni'â ile me'ânî-i mevzû'un lehden gayrı bir ma'nâda isti'mâl olunan elfâz” şeklinde tanımları arka arkaya yapılarak, bu iki terimi bir arada anlatma yoluna gidilmiştir. Selîm Sâbit, hakîkati “makâm-ı ifâdede îrâd olunan nutk ve ibârenin şâmil olduğu kelimeleri ma'nâ-yı hakîkîlerinde isti'mâl eylemek”, mecâzı da “kelimât-ı mezbûreyi bazı karîneler ile ma'nâ-yı hakîkîlerine münâsip diğeri bir ma'nâda isti'mâl etmek” şeklinde tanımlamıştır. Belâgat sahasında Arapçadan sonra Farsça eser veren müellifler arasında sayılan Reşîdüddîn Vatvat (ö. 573/1177), *Hadâ'iku's-Sihr fi-Dekâ'iki's-Şi'r* adlı çalışmasında, “Elfâzın delâlet-i vaz'iyyesine hakikat, delâlet-i âriziyyesine de mecâz derler.” şeklinde bir tarifte bulunmuştur. Burada kelimenin gerçek anlamının “cevher”, mecâzî anlamının ise “araz” kavramıyla ilişkilendirildiği görülmektedir.³²

Hz. Peygamber'in, (sav) daha önce kullanılan sözcükleri, yeni anlamları ile kullanması tezimizin *hakikat* kavramı ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Böylece risâletten önce konuşulan, bilinen ve panayırlarda övünme sebebi olan dilin göstergesi hakikat'e karşılık gelmektedir.

1.3.2. Mecâz Kavramı

Mecâz kelimesi, Arapçada *جاز* *câze* kelimesinden türemiş *مفعول* *mef'il* kalıbında bir masdardır. Hakikat, mahallinden mecâza geçtiği için bu şekilde isimlendirilmiştir. Mecâzın tanımını belirleyen temel unsurlar, Hatîp el-Kazvînî (ö. 739/1338) tarafından belirlenmiştir. Kazvînî, mecazı müfret ve mürekkeb olarak

³¹ Erdal, Mesut. «Kur'an Meallerinde Hakikat-Mecâz İkilemi.» DÜİFD, 2006: 183-198.

³² Çelikdelen, Günay. «“Teşbîh” ve “İstiâre”nin Belâgat Kitaplarındaki Görünümü Üzerine.» TÜBAR, 2014: 61-84.

ikiye ayırır ve müfred mecâzî şöyle tanımlar: “Hakikat, mânâsı ile nakledilecek mânâ arasında bulunması gereken bir alâka ve hakikat anlamının kastedilmesine engel olan bir karîne ile birlikte, ortak bir iletişim dilinde konulduğu anlamın dışında kullanılan lafızdır. Alâkanın bulunması mutlaka gereklidir ki galat ya da kinâyeye olarak anlaşılmasın.” Tanımdaki “ortak iletişim dili”nden maksat lügât, örf veya din dillerinden biridir. Âmidî'nin (ö. 631/1233) mecaz tanımı ise şöyledir: “Hakîkî ve diğer anlamlar arasındaki alâkadan dolayı belli bir şekilde kullanılmak üzerine ittifak edilmiş ya da ortak iletişim dilinde kendisine yüklenen anlamın dışında kullanılmış lafızdır.”³³ Buradan hareketle, bir kelimeden mecâzî anlam kast edilebilmesi için şu üç şartı taşıması gerekir: 1. Kelimeyi, hakiki mânâsının dışına çıkaracak bir alaka (münasebet) bulunmalıdır. 2. Bu alaka veya münasebet, benzerlik gibi, hakiki mânâ ile mecazi mânâ arasındaki bir münasebet olmalıdır. 3. Hakîkî mânânın kast edilmediğine dair lafzî ya da hâlî bir karine (ipucu) bulunmalıdır. Alaka, hakiki mânâ ile mecazi mânâ arasındaki münasebettir. Bununla iki mânâ birbirine bağlanır ve zihin birincisinden yani hakiki olandan, ikincisine; yani mecâzi olana intikal eder.³⁴

Burada Şâtibî'nin (ö. 790/1388) *delâlet teorisi*, aslında her iki konunun da özeti gibidir. Şâtibî kendi delâlet teorisi çerçevesinde diğerlerinden farklı bir sistemle, delâleti aslî ve tabî olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre *Aslî Delâlet*, mutlak lafızlar ve ibârelerin mutlak anlamlara delâletini içermektedir. Bu delâlet düzeyinde eylemler, bütün dillerde aynı ifâdelerle anlatılır. Bütün dillerde ortak olan bu delâlet türünde, dilsel iletişim, lafzın mutlak anlamının üretilmesi biçiminde ortaya çıkmaktadır. İkinci delâlet türü olan *Tabî Delâlet* ise, belirli bir dilin sentaktik (nahiv), retorik (belâgat) ve üslûp özellikleri ile belirlenmektedir ve her bir dilin kendine ait anlatım özelliğidir. Belirli bir dilin üslûp özellikleri, anlatılan konuya bir takım yan anlamlar katmaktadır. Şâtibi'ye göre dillerin, kendilerine özgü gramatik özellikleri ile farklılaşan ve çoğalan bu yan anlamlar, konuşanın asıl amacını oluşturmaz. Bunlar asıl anlamı tamamalayıcı ve yardımcı yan anlamlardır.³⁵

³³ Afacan, s. 17.

³⁴ Erdal, *agm*, 183-198.

³⁵ Gökçır, Necmettin. *Kur'an Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı*. İstanbul: İFAV, 2014. s. 26.

1.4. DİN DİLİ

Bilindiği gibi Kur'ân, vahiy kavramını Allâh ile insan arasındaki bir iletişim olarak sunmakta ve dili bu iletişimdeki en önemli araç olarak göstermektedir.”*Onu Arapça Kur'ân yaptık ki anlayasınız.*”³⁶ âyeti Allâh ile insan arasındaki iletişimde en önemli unsurun ortak dil olduğunu ortaya koymaktadır. İletişim ve haberleşme aynı lafızları ve bu lafızlarla aynı şeyleri amaçlayan iki farklı kişi arasında gerçekleşmektedir. Muhataplarınca kullanılan ve algılanan bir dille indirilen Kur'ân, iletmek istediği mesajı ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bunun yanında vahyi insanlara getiren elçinin dili de Arapçadır: Zira Allâh, “*Biz her peygamberi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açıklasın.*”³⁷ Dolayısı ile bu ilâhî mesaj beyân edilecektir. Bu mesajın lafızları her ne kadar ortak kullanılan dilin ürünleri olsa da, bu lafızlardan hangi mânâların kastedildiği, onlara bu mesajı gönderen Allâh'ın elçisi tarafından açıklanacak olması, aslında kırılma noktasıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, lafızlar ortak kullandıkları dil olan Arapçadır; ancak mânâları onlar için açıklanmaya muhtaçtır. Öyleyse Kur'ân, gönderildiği toplumun kullandığı dilin ortak lafızları ile indirilmiş, ancak kullanılan bu dil kalıplarındaki mânâlar onlar için açıklanması gerekli yeni mânâlar içermektedir. Öte yandan Arap toplumunun kullandığı lafızlar, Kur'ân'la birlikte artık yeni bir semantik anlam alanına girmiştir. Mânâlardaki bu farklılık aslında Hz. Peygamberin beyân görevinin ne olduğunu da açıklığa kavuşturmaktadır.

Aslında lafızların delâletlerinin anlaşılması konusu, ilk etapta büyük bir problem teşkil etmemiştir. Zira Kur'ân'ın ilk muhatapları, Kur'ân'ın kendi dillerinde nâzil olmasından ve onu kendilerine açıklayan bir peygamber olmasından dolayı pek sıkıntı çekmediler.³⁸ Bu durum yüce Allâh'ın, mukaddes kitabına konu ettiği mânâları, muhâtap kitlenin kelime dünyası içinde, onların söyleyiş şekillerini kullanarak ve aynı zamanda içinde doğduğu kültürün, dünya görüşünün estetik ve ahlaki değerlerin içerisinde kalarak beyân ettiğini göstermektedir.

---

³⁶ Yusuf, 12/2.

³⁷ İbrâhim, 14/4.

³⁸ Gökür, *age*, s. 20.

Din dili ile vahyin ilişkisini düşündüğümüzde dilin, günlük hayatta, insanlar arasında meydana gelen iletişimde önemini koruduğunu ve vahyin insanlara ulaştırılmasında da yegâne vâsita olduğunu görüyoruz. Vahiyle birlikte artık aynı düzeye sahip iki kişinin iletişiminden değil; bir tarafı aşkın/ilahi, diğer tarafı ise beşeri bir dil arasında bir aktarma sürecinden bahsedilmektedir. İşte burada şu sorular akla gelmektedir: Acaba “beşeri” olan insanın “dil”inde ‘ilâhi’ olan nasıl çözümlenecektir? Bu kodlar hangi bilgi düzeyindeki insana hitap etmektedir? Dili her konuşan/anlayan “ilahi dili” anlayabilir mi? Yoksa bu yeni dili anlamak için belirli bir alt yapı mı gereklidir? İlâhi olanın beşeri sahaya inmesi ile meydana gelen bu anlama problemi, dini metinleri anlama konusunda yüzyıllardan beri tartışılmakta ve hala tartışılmaya devam edilmektedir.³⁹

Neticede vahiyle başlayan süreçte, Peygamberimizin (sav) sözleri, Arapça olmasına rağmen daha önce bilinen anlamlardan farklı olarak yepyeni bir yapıya bürünmüş ve artık değişik göstergeler için kullanılmaya başlamıştır. Din dili işte burada devreye girerek adeta vahiy dilinin varlığını ortaya koymaktadır. Konumuzla ilgili kelimeler açısından baktığımızda yeni anlamları ile kullanılan kelimelerde din dilinin ağırlığını görmek mümkündür.

---

³⁹ Hristiyanlıktaki kitap anlayışının aksine, Kur’ân’ın zâtî olmayıp lisânî olması, ilâhi kelâm’ın insan dilinde, insana ulaşması anlamına gelmektedir. Bkz. Görgün, Tahsin. *İlâhi Sözün Gücü*. İstanbul: Gelenek, 2003. s. 23.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE BULUNAN DİL ÖZELLİKLERİ

2.1. RİSALETEN ÖNCE ARAP DİLİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

İslâmiyetten önceki Arap toplumu, çevre medeniyetlerle çok fazla irtibatlı olmadığından dolayı kendi dilini saf ve duru bir şekilde kullanıyordu. Toplumda var olan “dil zevki/selfkası” yanlışların hemen farkedilip düzeltilmesine yardımcı oluyordu. Genel itibari ile bakıldığında Arap dünyasının o döneme kadar olan süreçte kullanacağı dilin, -özellikle de konuşma alanında- çok üst seviyede olduğu kabul edilir. Şiir şölenlerinde okunan şiirler ve onlar hakkında yapılan yorumlar, toplum olarak Arapların dil zevkinin seviyesini zaten belirlemektedir. Herkesin doğru konuştuğu ve yanlış konuşulduğunda da hemen farkedilen bir ortam düşünüldüğünde, var olan edebi ürünlerin kayıt altına alınmamasının en önemli sebebi ortaya çıkmaktadır.⁴⁰

İslâm öncesi Arap kültürüne ait bilgilerin kaynağı olarak Kur’ân, Siyer, Tarih ve Câhiliye şiirini görmekteyiz. Bu geniş kültürün bir parçası olan Arapça ise, Sâmi dil ailesine mensuptur. Kur’ân’ın indiği dönemde Arap dilinde lügât bakımından farklılık gösteren lehçeler ve kabilelerin kullandığı lehçeler bulunmaktaydı. Kelime hazinesi farklılık gösterse de Arap dili farklı lehçelerden meydana gelen bir dil olma özelliğine sahipti. Bu lehçeler içerisinde Kureyş lehçesi hâkim konumda idi.⁴¹

Hâmi-Sâmi dillerinin yaşayan en önemli kolu olan Arapça’nın, Arap yarımadasının büyük bir bölümünde konuşulduğu bilinmektedir. Bu dönemde özellikle konuşma dili olarak kullanılan Arapça, sözlü kültürün aracı olarak şiirde ön plana çıkmaktadır. Araplar kullandıkları kelimelerle birbirlerinin hangi kabileye mensup olduklarını bilirler ve alışık olmadıkları bir kelime duyduklarında sahibini ayıplarlardı. Öyle ki kişinin kullandığı sözcüklere göre onun dildeki hâkimiyetine karar verirlerdi. İslâmîyetten önce kullanılan Arap dilinin özelliklerine bakıldığında,

⁴⁰ Gündüzöz, «Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları.» s. 23-77.

⁴¹ Gökkır, *age*, s. 55; er-Râzî, Ebû Hâtim. *ez-Zîne fi'l-Kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-Arabîyye*. San'a: Merkez ed-Dirâsât ve'l-Buhûs el-Yemenî, 1994. s. 149.

dille ilgili malzemelerin, Arap yarımadasında seyahat eden çok az sayıdaki ilk dilcilerin Araplardan şifâhi olarak aldıkları ve sonradan farklı şekillerde tanzim ve tertibinden meydana geldiği görülecektir.⁴²

2.2. İSLAMİYETLE BİRLİKTE GELİŞEN DİL VE ÖZELLİKLERİ

Arap toplumunun İslâmiyetten önceki döneminde, edebiyat ve tarih gibi ilimler, yazılı olmasa da başlamasına rağmen, Arap dili ile ilgili ilimler, fiilen İslâmiyetten sonra ortaya çıkmıştır. Örneğin Kırâat ilmi olarak bilinen Kur'ân tilâveti ilmi, Arap dili ilimlerinin ilk basamağını oluşturmaktadır. İslâmiyetin ilk yıllarında, Rasulullâh'ın (sav) tavsiyelerinin ve İslâmın öğrenmeye verdiği değer bir göstergesi olarak, Kur'ânı okuma ve anlama halkaları kurulmuştur. Bu halkalarda sahâbîler, kimi zaman Rasulullâhın uygulamalarından anladıklarına göre Kur'ânı izah etmeye çalışmışlar, kimi zaman ise Kur'ân'ın yalın Arapça ifadesinden anladıklarıyla onu insanlara açıklamaya çalışmışlardır. Arapça dersleri böylelikle ilk olarak bu halkalarda verilmeye başlanmıştır.⁴³

Arapça ile birlikte aynı dil ailesine mensup diğer bazı diller, yok olmaya yüz tutmuşken, Arapça; sahip olduğu esneklik, iştikâk ve mecâz zenginliği sayesinde bir kültür ve medeniyet dili olarak varlığını sürdürmüştür. Aynı zamanda bu dilin gelecekte de varlığını sürdüreceğini kesin olarak söyleyebiliriz; zira Kur'ân ve Hadis gibi iki muhkem kaleye sahiptir.⁴⁴

2.2.1. Kur'ân-ı Kerim'in Dil Özellikleri

Kur'ân-ı Kerim, Allâh Teâla'nın kelâm sıfatının bir tecellisi olarak beşer vasıtasıyla Hz. Peygamber'e (sav) vahyedilmiş, bu yönüyle ilahi varlık düzeyinde olan (kelâmı nefsi), yaratılmışların düzeyine (kelâmı lafzî) indirilmiş ve nihayet yazılı bir mushaf halinde bize kadar ulaşmış bir kitaptır. Mâhiyeti itibari ile insanlığa gönderilmiş ilâhi vahiy olması, onda ontolojik olarak farklı dil özelliklerinin var

⁴² Hammâdi, Muhammed Dâri. «Dille İlgili Rivayetlerin Tevsikinde Hadisin Rolü.» (çev. Murat Sula) Marife, 2007: 249-272.

⁴³ İnce, N. N. (2005). *Hicri İlk Dört Asırda Arap Dili Sesbilim Çalışmaları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 6.

⁴⁴ Uysal, «Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstişâh Meselesi.» s. 97.

olduğunu göstermektedir. Vahyin, belli bir topluma, belli bir tarihsel kesitte ve o toplumun diliyle indirilmiş olması; aynı zamanda temelde insana hitap etmesi ve beşerin kullandığı dil özelliklerine sahip olması yönü de indirilen vahyin insanlar tarafından anlaşılabilir olduğunu ortaya koymaktadır. Beşerin anlama düzeyi göz önünde bulundurulmakla birlikte, Kur'ân'ın, Kelâmullah olması, vahiy dilinin beşerin kavrama yetisini aşan bir anlam içeriğine sahip olduğunu göstermektedir.⁴⁵

Arap dilinin en güçlü örneği olan Kur'ân-ı Kerim'in fesâhat ve belâgat açısından eşsizliği ve büyüleyici olma özelliği, sadece sözcük seçiminde değil, aynı zamanda söz diziminde ve bu dizimin ifade edilmesinde kendini göstermektedir.⁴⁶ Bundan yola çıkarak, Kur'ân'ı Kerim'in, Arap diline çok yeni mânâlar kazandırdığını söyleyebiliriz. Lafızlar vahiy öncesi toplum tarafından kullanılmasına rağmen, Mekke'li müşrikler toplumca alışkın olmadıkları ve bilmedikleri farklı bir sistem ve kültürel yapı içerisinde olmalarından dolayı, Kur'ân'ı reddedilmesi gereken yabancı bir sistem olarak algılamışlardır. Kur'ân, Arap dilinin kelimelerini hitap ettiği toplumun kelimeleri olarak almış, ancak onları yeni bir dünya görüşü ve kültürü içerisinde kullanmıştır. Böylece lafızlar, etimolojik olarak ait oldukları kültürle delâlet ilişkisini ortadan kaldırmış, yeni mânâlar kazanmıştır. Meselâ *el-Kufr* kelimesi, aslında “bir şeyi örtmek, gizlemek ve kapatmak” mânâlarına gelmektedir. Bu esas anlamının yanında Kur'ân, kelimeyi Allâh'ın varlığını ve birliğini (tevhîd) kabul etmeyen onun nîmetlerini tanımayan ve gizleyen kimseler için kullanmaktadır.⁴⁷

Kur'ân-ı Kerim'de değil Arapların, daha önceki toplumların bile bilmediği birçok kavramlara yer verilmiştir. Bunların başında *Besmele* gelmektedir. Kur'ân'da *Fâtiha* süresinin başında ve *Neml* süresinin içinde yer alan Besmele, zamanla İslâm toplumu içerisine yerleşmiş ve yapılan her hayırlı işin başında zikredilerek, İslam medeniyetinin sembol kavramları arasına girmiştir. Yine Arap toplumu, kendi öz dilleri Arapça olarak, *hamdele* الحمد لله رب العالمين cümlesi, *havkale*, حسبنا الله ونعم الوكيل,

⁴⁵ Gökçır, *age*, s. 19.

⁴⁶ Uysal, Muhittin. «Hz. Peygamber'in Dil Yönü ve Edebiyat Literatüründe Geçen Hadislerde Belâgat.» Marife, 2006: 56.

⁴⁷ Gökçır, *age*, s. 20.

الله توكلت على الله ve السلام عليكم formundaki *selâm* gibi kavramlarla ilk defa karşılaşmıştır.⁴⁸

Kur'ân-ı Kerim nâzil olmaya başladığında, Araplar başta şiir olmak üzere çeşitli söz sanatlarında ustalaşmış durumdaydılar. Bununla birlikte nâzil olmaya başlayan bu ilâhî kitap, üslûbuyla onları derinden etkilemeyi başarmıştı. Onu işitenler, üslûbu hakkında hayrette kalarak; ne daha önce bildikleri şiir formuna, ne de kâhinlerin kullandığı secî türüne veya başka türlü bir nesir şekline sokabiliyorlardı. Arapların kullandıkları kelimelerle Kur'ân'da geçen kelimeler aynı olmasına rağmen, Kur'ân terkiplerindeki farklılığı ve bu farklılığın oluşturduğu etkinin nereden kaynaklandığını anlamakta zorlanıyorlardı.⁴⁹

Neticede, Kur'ân'ı Kerim'in Arap dili üzerinde çok büyük tesiri olmuştur. Biz fesâhat ve belâgat konusunda örnek bir kitap olan Kur'ân'ın Arapçaya olan tesirlerini, öncelikle Arap dilini tek bir lehçeye münhasır kılarak dilde meydana getirdiği birlik; *Küfr*, *Salât*, *Sucûd*, *Munâfik* gibi Arapçaya yeni terimler kazandırması; Arap dilinin tüm dünyaya yayılmasını sağlaması ve Arap dilini bozulmaktan muhafaza etmesi, şeklinde sıralayabiliriz.⁵⁰

2.2.2. Hz. Peygamber ve Dil Özellikleri

Dilin, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan bir vasıta olduğu göz önünde bulundurulursa; Hz. Peygamber'in (sav), peygamberlik görevini yerine getirirken; insanları ikna etme, güzel sözler söyleme, yerinde ve zamanında konuşma gibi Peygamberlik kurumunun temellerinden biri olan tebliğ görevi için, dili çok iyi kullanması gerekmektedir. Bu nedenle, Hz. Peygamber (sav) dile çok önem vermiş ve sözlerinde, kullandığı kelimelere, cümlelere ve üslûbuna özen göstermiştir.

⁴⁸ Yukarıda geçen hamdele'den kasıt, sadece *hamd* sözcüğü değil, yukarıya alınan ve "Hamd âlemlerin Rabbi, Allâh'a mahsustur." anlamına gelen formudur. Zira önceki milletlerin kitaplarında hamd, yüceltme, ululama vb. sözcüklerin varlığını biliyoruz. Diğer sözcükler için bkz. er-Râzî, *age*, s. 154.

⁴⁹ Taşdelen, Hasan. «*Belâgat İlmi ve Tarihi.*» İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler içinde, (Editör: İsmail Güler), 215-306. İstanbul: İSAM, 2015.

⁵⁰ Küçükkalay, *age*, s. 161-164.

Suyûtî (911/1505), Hz. Âdem'den itibaren peygamberlere üstün bir dil kabiliyeti verildiğini; Hz. Muhammed'in (sav) ise muhatap olduğu toplumun özelliğinden dolayı mükemmel bir dil birikimi ile donatıldığını ifade eder. Dilde fesâhat'ın, sözde kullanılan her kelimenin telaffuzunun kolay olup, dile ağır ve zor gelmemesi (tenafüru'-hurûf), kelime türetme kurallarına aykırı olmaması (kıyâsa aykırılık) ve az kullanılan kelimelerden teşekkül etmemesi unsurları ile yine cümlede kullanılan bütün kelimelerin dile ağır gelmemesi, cümle bilgisine (nahiv) uygun olmayan ifade kullanılmaması, lafız ve anlamda karışıklık ve zorluk çekilmemesi ile çok tekrar olmaması gibi özelliklerden meydana geldiği düşünülürse, fesâhat kusurlarının o dönemin meşhur şairlerinin şiirlerinde de bile görüldüğü bilinmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in sözlerinde fesâhat kusurlarına rastlamak zordur.

Bu konuyu “Hz. Peygamber'in Belâgat Özellikleri” başlığı altında geniş olarak ele alan el-Câhiz, (ö. 255/869) onun dil yönünü, kullandığı harflerin sayısı az, anlamı çok, doğal ve anlaşılır kelimeler, şeklinde özetlemiştir. Hz. Peygamber (sav) lafza ve anlama önem vermiş, süsleme ve sanat kaygısı taşımamış, kastettiği anlamı en güzel şekilde ve anlaşılır biçimde söylemiştir. Yerine ve zamanına göre konuştuğundan kısa ifadelerin yanı sıra normal cümleler de kullanmıştır. Acele ile söz söylememiş, ağır ağır adeta dinleyenlerin iyice kavrayacağı bir ortam oluşturmuş, zaman zaman sözlerini tekrar etmiştir.⁵¹ Öte yandan, fasîh konuşmayanları da “*Kıyamet günü bana en uzak olanlar, sözü karmaşık söyleyenler, luzumsuz yere uzatanlar ve aşırı mübâlâğa yapanlardır.*”⁵² sözleriyle uyarmıştır.

Hz. Peygamber (sav), aynı zamanda o dönemde az kullanılan pek çok kelimeyi açıklamış veya bilinen kelimelere yeni anlamlar yüklemiştir. Meselâ *lahn* kelimesini, “dilde yapılan hata” ve “doğru ifade” olarak zıt anlamda kullanıldığını aşağıdaki örneklerde göstermiştir. *“Ben Arapların en fasihiyim, bende hata nasıl olur?”*⁵³ sözünde “lahn” kelimesini “hata” anlamında

⁵¹ el-Câhiz'dan aktaran Uysal, «Hz. Peygamber'in Dil Yönü ve Edebiyat Literatüründe Geçen Hadislerde Belâgat.» s. 57.

⁵² Tirmizi, *Birr ve Sıla*, 14; Müsned, XIV, 418.

⁵³ Taberâni, *Mu'cemu'l-Kebir*, 5294; Ebu Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahabe*, 2918.

kullanan Hz. Peygamber; miras konusunda tartışan iki adama: *وَلَعَلَّ بَعْضُكُمْ أَنْ يَكُونَ أَحْسَنَ* kullanılarak ‘lahn’ kelimesini “güzel ve doğru ” anlamında kullanmıştır.⁵⁵

Hz. Peygamber’in dile hâkimiyeti ve kelimelerin farklı anlamlarda kullanımındaki mahareti ile ilgili olarak ez-Zeccâcî (337/948), onun “sabr” kelimesini, “cüret etme, yeltenme” anlamında kullandığını belirterek şöyle der: “Bir adam birini tuttu ve tartakladı, o da ona karşılık verdi. Vurmaya başlayan kişi diğerini öldürdü. Hz. Peygamber bunun üzerine, *أَقْتُلُوا الْقَاتِلَ وَاصْبِرُوا الصَّابِرَ* “*Katilin cezasını verin, öldürmeye cüret edeni de (sâbir) alıkoyun.*”⁵⁶

Dilbilim, İslâm düşünce geleneğinin insanlığa armağan ettiği en önemli mirasların başında gelmektedir. Bu geleneğin dili olan Arapça ise, İslam medeniyetinin anahtar dilidir. Bu medeniyetin temel dayanakları; Kur’ân ve Hz. Peygamber’in (sav) hadisleri olduğuna göre, bu değerlerin dili, kelime yapısı, söz dizimi, üslup özellikleri ve edebiyatı, üzerinde düşünülmesi ve irdelenmesi gereken konuların başında gelmektedir. Bu itibarla *tebliğ* ve *beyânla* görevlendirilen Peygamberimizin (sav) sözleri ayrı bir önem taşımaktadır.⁵⁷

Hz. Peygamber, dil ve edebîyat yönünden ileri düzeyde bulunan Arap toplumunda yetişmiş ve üstün bir dil kabiliyetine sahip olmuştur. Hz. Peygamber’in sözleri Arap dili ve edebîyatı kaynaklarında başvuru kaynağı olarak Kur’ân’dan sonra ikinci önemli konumdadır. Kur’ân’a mu‘ciz denilirken; mu‘cizlik ölçüsünde olmadığından hadisler, “vecîz” olarak adlandırılmıştır. Hz. Peygamber’in kısa ve veciz hadisleri, Arap dili ve edebîyatı kaynaklarında sıkça şâhid/örnek olarak kullanılmıştır.⁵⁸

⁵⁴ Buhari, *Şehadat*, 28; Nesai, *Edebu'l-Kudat*, 70.

⁵⁵ Özdoğan, M. Akif. «Arap Dili ve Edebiyatı Kaynaklarında Hz. Peygamber’in Dil ve Edebiyattaki Yeri Bir Bakış.» *Din Bilimleri Dergisi*, 2005: 220-221.

⁵⁶ Beyhaki, *Sünenul'l-Kubra*, 14733. Hadis, İsmail b. Ümeyye’den *Mürsel* olarak rivâyet edilmiştir.

⁵⁷ Uysal, «Hz. Peygamber'in Dil Yönü ve Edebiyat Literatüründe Geçen Hadislerde Belâgat.» s. 54.

⁵⁸ Burada kısaca hadisle istişhad meselesinden bahsedilebilir. Bilindiği gibi temel dil kaynakları konusunda Arapçada var olan olan tartışmalardan biri de *Hadisle İstîşhâd* konusudur. Bir kısım dil

Kendisini “Arapların en fasihi” olarak vasıflandıran ve tüm Arapça lehçelere hâkim olan Hz. Peygamber (sav), farklı lehçelerin konuşulduğu Arabistan yarımadasının farklı bölgelerinden gelen heyetlere hitap ederken Arapça’nın zengin dil malzemesini bolca kullanmıştır. Aynı zamanda nebevî bir haslet olan ve kendisine Allâh tarafından verildiğini söylediği “cevâmiu’l-kelim” özelliği ile de, bir kısmı daha önce duyulmayan bazı veciz ifadeler ya da meseller, onun tarafından dile getirilmiştir. Bu durum karşısında bazı sahâbiler kendilerince anlaşılır olmayan bu ifadelerin anlamlarını bizzat Hz. Peygamber’e sorarak anlamaya çalışmışlardır. Bu sürecin hadis edebiyatında “garîbu’l-hadis” türü eserlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığını söyleyebiliriz.

H. Peygamber, ne bir edip ne de şâirdir. Onun şâir olmadığı ve üstlendiği konumu gereği şairliğin ona yakışmayacağı Kur’ân’da açıkça belirtilmiştir.⁵⁹ Kur’ân’ın indiği Arap toplumunun, edebî yönden ileri düzeyde olmasından dolayı Allâh, Hz. Peygamber’e onları iknâ edecek ileri seviyede dil yeteneği vermiştir. Ayrıca bu toplumda doğup büyüdüğünden, onların dil ve edebî kâbiliyetlerini, hem fitrî olarak hem de aralarında yetişerek almıştır. Hz. Peygamber, yetiştiği toplumun edebî düzeyini ve kendisine olan tesirini şu veciz sözüyle açıklamaktadır: **أَنَا أَفْصَحُ**

العربِ بَيْنَ أَبِي مِنْ قَرِيْشٍ وَنَشَأْتُ فِي بَنِي سَعْدِ بْنِ بَكْرِ *“Ben Arapların en fasihiyim, üstelik Kureyş kabilesine mensubum ve Sa’d b. Bekr oğulları içerisinde büyüdüm”*.⁶⁰ O dönemde Kureyş kabilesi, Araplar’ın dil yönünden en fasihi idi. Hz. Ali’nin, Hz. Peygamber’in Benî Nehd kabilesi elçilerine hitap ederken, “sizinle aynı soydan geldiğimiz halde, konuşmalarınızın bazısını anlayamıyoruz” demesi üzerine, Hz. Peygamber: **أَدْبَنِي رِيَّ**

âlimleri, dilde kaynak olarak Kur’ân’ı Kerim’den sonra, hadisleri değil de, Arap şiirini kaynak olarak gösterirler. Bunu sebebi olarak da, ilk dönem dilcilerinin hadisle çok az istişhad ettiklerini, hatta sadece mütevatir hadislerle istişhad ettiklerini dile getirirler. Ancak, öte yandan, h. 680 yılında vefat eden İbn Dâi’ye gelinceye kadar, ilk dönem dilcilerden kimsenin, ne hadislerle istişhâdı inkâr ettiği, ne de ona cevaz verdiği bilinmemektedir. Her hâlukârda, âlimler bu konuda üçe ayrılmışlardır. Bkz. es-Sabbağ, Muhammed. *el-Hadisü'n-Nebevi, Mustalahuhu ve Belâgatuhu ve Kutubuhu*. Beyrut: el Mektebetu'l-İslâmi, 2003, 119-122; el-Kaysî, Abdu'l-Muhsin. «Kadıyyetu'l-İstîşhâd bi'l-Hadisi'n-Nebevî fi'n-Nahvi'l-Arabî.» *Mecelletu'l-İslâm fi Asya*, 2010: 118.

⁵⁹ Yâsin, 36/69.

⁶⁰ Hadisle ilgili yapılan değerlendirme için bkz. s. 2.

فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي “Beni Rabbim yetiştirdi ve beni çok iyi eğitti”⁶¹ demek suretiyle, bu konuda yüce Allâh’ın gözetiminde olduğunu belirtmiştir.

Yine Hz. Peygamber, أُوتِيَتْ جَوَامِعَ الْكَلِمِ “Bana, az lafızla çok anlam ifade etme kabiliyeti verildi”⁶² sözüyle ilham yoluyla bir eğitim aldığını ifade etmiştir. Hz. Peygamber’in edebî kabiliyetini; ilham, yetiştiği toplumdan aldığı fitrî kabiliyet, zekâ ve basîreti ile sosyal çevrenin gerektirdiği şartların oluşturduğunu söylemek mümkündür.

İmam Şafîî (ö. 204/820), “Arapça, ifade bakımından dillerin en geniş, lafız sayısı itibariyle de en zenginidir. Hz. Peygamber’den başka, Arapça’yı bütün yönleriyle bilen birinin olduğunu bilmiyoruz” demiştir.⁶³ Zaten İbn Fâris de (ö. 395/1004) ; “Arapça tümüyle bize ulaşmamıştır. Araplardan dil olarak bize intikal eden sadece çoğun azıdır. Çünkü Arapça, onu iyi bilenlerle birlikte kaybolup gitti” demiştir.⁶⁴

Sonuç olarak Hz. Peygamber’in (sav) hayatı boyunca yaptığı, tebliğ ve beyân görevlerinin yerine getirirken ortaya koyduğu yaklaşım tarzı, konuşma üslûbu ve anlatım biçimi en az diğer konulardaki davranışları kadar ilgi çekici olmuştur. Bu bağlamda en kayda değer husus, onun söz söyleyiş tarzı konusunda “ilâhi destek”le teyit edilmiş olmasıdır. Nitekim “Bana söz söyleme yeteneği (cevamiu’l-kelim) bahşedildi.” ve “Beni Rabbim sözü yerinde ve etkili kullanan bir kişi olarak eğitti ve eğitimimi güzel yaptı.” şeklindeki hadisleri, hep bu noktaya vurgu yapmaktadır. Çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalarında, pek çok söz sanatına yer vermesine

⁶¹ Hadis alimleri, çoğunlukla bu rivayetin aslının sabit olmadığı şeklinde hüküm vermişlerdir. Bkz. ez-Zerkeşi, Bedreddin. *el-Lealiu'l-Mensura*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406. s. 160; es-Sehavi, Muhammed b. Abdurrahman. *el-Ecvibe'l-Merdiyye*. Riyad: Daru'r-Raye, 1418, I, 245.

⁶² Muslim, *Mesacid*, 5; Tirmizi, *Seyr*, 5.

⁶³ İmam Şafîî’den aktaran, Polat, Emannullah. «Kur'an Dili Arapçanın Yapısı ve Bazı Özellikleri.» *Turkish Studies*, 2014: 1793-1815.

⁶⁴ Polat, *agm*, 1793-1815.

rağmen, bütün bunları; sanat yapma kaygısından uzak, zorlama olmaksızın, bütün doğallığı içerisinde, adeta sevki tabii ile ortaya koymuştur.⁶⁵

2.2.3. Sahâbe-i Kiram ve Dil Özellikleri

Genelde Arap edebiyatı, özelde de Arap şiiri, İslam'ın gelişiyile birlikte, büyük bir gelişim sürecine girmiştir. Söz konusu gelişim, biçimden ziyâde içerikle ilgili olarak kendini göstermiştir. Zira cahiliye döneminde, genellikle inanç ve ahlak ilkeleri göz ardı edilerek söylenen şiir, İslamî dönemin başından itibaren büyük ölçüde dinin öngördüğü iman ve ahlak ilkeleri gözetilerek söylenmeye başlamıştır.⁶⁶

Bu dili konuşan sahabe-i kiramın, Müslüman olduktan sonra Kur'ân kelimelerinin anlamlarını araştırma ve dillerinden, onlara dair örnekler bulma çabası, "İlmu'l-Luga"nın (kelime bilimi) temellerini atarken, bu mukaddes metnin doğru okunabilmesi için Tecvid (ses bilimi) ve "İ'râbu'l-Kur'ân (gramer) ilimlerinin teşekkül etmesine zemin hazırlamıştır.⁶⁷ Çünkü onlar, Hz. Peygamber'i kendilerine örnek almışlar ve her biri âdeta yaşayan bir peygamber gibi kendilerinden sonraki nesle güzel örnekler sunmuşlardır. Bu açıdan onların söz ve yaşayışları da Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) olmaksızın Kur'ân'ı anlamak nasıl mümkün değilse, sahâbe olmadan da Hz. Peygamber'i anlamak imkânsızdır.⁶⁸

Tezimiz, her ne kadar Peygamberimize (sav) ait sözcüklerle sınırlı olsa da, vahyin ilk muhatapları olan sahabe-i kiramdan duyulan bu türden sözcüklere de birkaç örnek verilecektir. Onların, Peygamberimizle olan dil münâsebetleri ve ihticâc asrından önce vefat etmeleri, onların dilinin İslâmı anlama konusunda çok önemli bir yere sahip olduğunu tekrar ortaya koymaktadır.

⁶⁵ Uysal, «Hz. Peygamber'in Dil Yönü ve Edebiyat Literatüründe Geçen Hadislerde Belâgat.» s. 85; Soyupek, *agm*, s. 145.

⁶⁶ Yalar, Mehmet. «İslâmî Arap Şiiri ve Hz. Peygamber.» UÜİFD, 2009: 85.

⁶⁷ Güler, İsmail. «İslam Medeniyetinde Dil İlimleri (Takdim).» İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler içinde, 6. İstanbul: İSAM, 2015.

⁶⁸ Çap, Sabri. *Hadis İliminde Merfû-Mevkuf İlişkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008. s. 101

2.3.HADİSLERDE GEÇEN YABANCI KELİMELER MESELESİ

Klasik dönem Arap dilcileri, Arap diline giren yabancı sözcükleri karşılamak üzere "dahîl" ve "mu'arreb" terimlerini kullanırlar. Buna rağmen bu iki terimin arasında ince farklılıklar olduğunu belirten âlimler de vardır. Bunlardan bir kısmına göre *mu'arreb*, genellikle Arap dilinin kendi ses uyumu ve vezinleri dikkate alınarak Arapçalaştırılan sözcükleri için; *dahîl* ise, ister değişikliğe uğrasın ister uğramasın, Arap diline giren bütün yabancı sözcükleri karşılamak için kullanılmıştır.⁶⁹ Dilde işlek olmayan ve kapalı kelimeleri ifade etmek için kullanılan *nevâdir* terimi ise "garîb" olgusunun bir mütemmimi olarak değerlendirilebilir. İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Edebu'l-Kâtib* adlı kitabında *en-nevâdir* konusuna dair bir bab ayırdığı bilinmektedir.⁷⁰ Dolayısıyla hadislerde geçen yabancı kelimeler meselesi ile ilgili olarak Arap dilini geliştiren âmiller arasında sayılan *ta'rîb* olgusundan bahsetmekte yarar vardır. Ta'rîb, Arapça olmayan bir kelimeyi Arapların kendi dillerine uygun bir şekle getirerek kullanmalarınıdır. Bilindiği gibi, h. IV. yy'a kadar çöl halkının konuşmaları fasih ve belîğ kabul edilirken, şehir halkında h. II. yy'da son bulmuştur. *Muarreb* kelimelerin Arapçaya girişi ise, Arapların acemlerle kurmuş olduğu siyâsi, iktisâdî ve kültürel münâsebetler sebebiyle olmuştur.⁷¹

Yabancı kelimelerin Arapçaya girişi, İslâm'dan önce ve sonra komşu kültürlerle kurulan ilişkiler sonucunda meydana gelmiştir. Bu münasebetlerin ve Arapçanın tabîî gelişiminin bir sonucu olarak, Arapların daha önce tecrübe etmediği iktisat, sanayi, tarım, ticaret, felsefe, siyaset ve toplum alanlarına dair pek çok kavram dile girmiştir. Arap dili kuzeyde Sâmi dillerle, Irak'ta ve doğuda Farsçayla, güneyde Habeşçeye komşuluk ilişkilerine sahipti. Ayrıca ticaret yoluyla başka pek çok dille de irtibatını sürdürmekteydi. Târihî veriler, Arapların kendi yarımalarında

⁶⁹ Yıldırım, Kadri. «Klasik Dönemde Arap Diline Giren Yabancı Sözcükler.» İslâmî Araştırmalar Dergisi, 2002: 77; Gündüzöz, Soner. «Arapça'da Kelime Türetme Yolları.» Marife, 2004: 195.

⁷⁰ Gündüzöz, «Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları.» s. 23-77.

⁷¹ Küçükcalay, age, s. 204.

başarılı bir ticârî faaliyet gösterdiklerini, Hind, İran, Irak, Şam, Mısır ve Habeşistan'la güçlü ticaret ilişkilerine sahip olduklarını ortaya koymaktadır.⁷²

Hiz. Peygamber'in hadislerinde geçen bir kısım yabancı sözcüklere baktığımızda ise, bu sözcüklerin, aynı zamanda bazı cahiliye şiirlerinde de geçtiğini görmekteyiz. Dil târihi açısından, doğal olarak bunların İslam'dan önce Arapça'ya girdikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak hadislerde geçen diğer bazı yabancı sözcükler var ki, bunlara şiirleri derilmiş şairlerin divanlarında rastlanmadığı gibi, bu sözcüklerin ait oldukları dilleri tespit eden âlimlerin konuyla ilgili verdikleri örnekler arasında da cahiliye şiirine veya nesrine rastlanmamaktadır. Bu sözcükler akla iki ihtimali getirmektedir: Birincisi, cahiliye şiirlerinde veya nesrinde yer almamış olsalar bile bunların tamamen veya kısmen daha önce Arap dilinde kullanılmış olmaları; ikincisi ise bunların ilk kez Hiz. Peygamber tarafından dile getirilmiş olmasıdır. Bu ikinci ihtimal çerçevesinde akla gelebilecek sorulardan biri Hiz. Peygamber'in yabancı dil yönüdür; Bu konuda yapılmış araştırmaların olup olmadığını, varsa ne gibi neticelere varıldığını bilemiyoruz. Ancak bazı ipuçlarından yola çıkarak onun en azından komşu ülkelerde konuşulan bazı dilleri kısmen de olsa bildiğini söylemek mümkündür.⁷³

Hiz. Peygamber'in kullandığı yabancı sözcüklere bakıldığında bunların önemli bir kısmının İslam'a davet mektuplarını gönderdiği halkların dilinde; Farsça, Habeşçe ve Rumca olduğu göze çarpmaktadır. İbn Sa'd'ın tespitine göre "gönderilen elçilerin hepsi gönderilmiş oldukları memleketlerin dillerini biliyorlardı." Çağatay, Dihye'nin Hiz. Peygamber'e dış ülkelerle ilgili önemli bilgiler vermek konusunda büyük yardımlarda bulunduğunu ifade etmektedir. Bu bilgiler arasında dil ile ilgili olanlar da bulunabilir. Dolayısıyla başta adı geçen sahâbiler olmak üzere, komşu memleketlerin dillerini bilen bazı Müslümanların, Hiz. Peygambere bu konuda yardımcı oldukları ihtimali sözkonusudur. İslam'a dâvet mektuplarını götüren elçilerin dışında, bu konuda akla gelen isimlerden bazıları da Hiz. Peygamber'in yakın çevresini oluşturan Bilâl-ı Habeşî, Süheyb-i Rûmî, Ninovalı Addâs ve Selmân-ı

⁷² Acar, Ömer. *Arap Dilinde Ta'rib Olgusu Açısından Garîbu'l-Kur'an* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniv. Sosyal Bilimler Ens., 2007. s. 247-249.

⁷³ Yıldırım, *agm*, s. 77.

Fârisî gibi sahabîlerdir. İslam'ın ilk yıllarından itibaren Fars asıllı Müslümanların arasına açık bir şekilde Farsça konuştukları bilinmekte, hatta bunlardan Selman-ı Farisi'nin Hz. Ebubekir'in halife seçildiği gün, duygularını Farsça dile getirdiği kaydedilmektedir. Câhız ise, Suheyb-i Rûmî'nin Arapça konuşurken, Rum aksâni ile konuştuğunu belirtmektedir.⁷⁴

Meselenin bir yönü de Hz. Peygamber ve Kur'ân bağlamında düşünülebilir. Önceki peygamberlerin isimleri de dâhil olmak üzere Kur'ân'da yabancı sözcükler olup olmadığı hususu tartışmalı ise de, yaygın olan kanaate göre daha önce nâzil olan semâvî kitaplardan her biri, belirli bir kavim için indirilip, sadece o kavmin dilini içerirken; Kur'ân, bütün kavimlere gönderilmiştir. Dolayısı ile içinde, başta Farsça, Rumca ve Habeşçe olmak üzere, birçok kavmin dilinden sözcükler barındırmaktadır. Meseleye bu açıdan bakıldığında Kur'ân'ın ilk müfessiri olan ve kendisine arasında bazı ayet ve sözcüklerle ilgili sorular sorulan Hz. Peygamber'in, bu diller hakkında, en azından ihtiyaç nispetinde bilgi sahibi olduğu kanaati hâsıl olmaktadır.⁷⁵

⁷⁴ Ebu'l-Ferec el-İsfahânî'nin, *el-Eğânî* ve Salahaddîn el-Muneccid'in *el-Mufassal fi'l-Elfâzi'l-Fârisiyyeti'l-Muarrebe* adlı kitabından nakil için, bkz. Yıldırım, *agm*, s. 78.

⁷⁵ Yıldırım, *agm*, 78.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLK DEFA HADİSLERDE GEÇEN VE ÖZEL ANLAMDA KULLANILAN KELİME VE DEYİMLER

Anlam, “Bir obje hakkında sahip olduğumuz bir bilginin bir başka obje hakkında bilgi edinmemizi sağlayacak şekilde olmasıdır.” diye tarif edilir. Anlamın bir çok çeşidi vardır. Anlamın çeşitleri arasında yer alan “Sözlük Anlamı” konumuz açısından önemlidir. Geçmiş nesillerin çeşitli lafızlara yüklemiş oldukları anlamlar için kullanılan bu anlam çeşidini; toplum seçer, terimleştirir ve bu sözcükleri açıklama görevini sözlükler üstlenir. Anlamın bu türü değişikliğe açıktır. Daha doğrusu, dilin tedvin edilmesinden sonra, kuşakların yaşam biçimlerinde ortaya çıkan farklılığın ve değişimi gerektiren yeni olay ve oluşumların bir sonucu olarak, temel anlam değişir. Nitekim İslâmî ve Abbâsî dönemlerinde bu değişimi görmekteyiz. Buna, *salât*, *zekât*, *halîfe*, *sultân*, *dîvân* vb. kavramlarda meydana gelen değişiklikleri örnek verebiliriz.⁷⁶

Arap dili, zenginliği ve anlatım gücünün genişliği bakımından diğer dillerden farklıdır. Bu dilde, her lafzın geniş bir çağrışım alanı olup, terkipler içerisinde değişik anlamlarda kullanılması söz konusudur. Buna, Arap dilini farklı lehçelerde konuşan kabile sayısının çokluğundan dolayı çeşitli anlamlara gelebilen kelimeleri de eklemek gerekir.

Peygamber (sav) sözleri ise, İslam’ın ikinci kaynağını oluşturması açısından çok büyük öneme sahiptir. Yüce Allâh tarafından Kur’ân-ı Kerim’de ona verilen görev de konunun bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Bu açıdan hadisler; bir taraftan toplumla aynı dili konuşan, onların içinde yer alan ve onlarla iç içe olan bir dili oluştururken; diğer taraftan da, Kur’ân-ı Kerim’le eş zamanlı olarak Hz. Peygamber’in (sav) dilinden ortaya çıkan yeni terimleri içeren bir dil olması açısından önemli bir yere sahiptir. Bu durumda Peygamberimizin daha önce hiç duyulmayan kelimeler kullanması (aynı dil ile farklı terimler) dikkate şâyandır.

⁷⁶ el-Belâsi, Muhammed es-Seyyid. «*Arap Dili Semantiği*.» Düzenleyen Celaleddin Divlekçi. SDÜİFD, 1994. s. 273.

Hız. Peygamber'in (sav) hadislerinin Arap dili üzerindeki etkilerini bir önceki bölümde incelemiştik. Bu münâsebetle onun kullandığı bazı kelimeler ya daha önce hiç kullanılmamış, ilk olarak Peygamberimiz tarafından kullanılmış; ya da daha önce kullanılan kelimelere yeni anlamlar kazandırmıştır.⁷⁷ Onun, lisân bakımından Arapların en fasihi, beyan bakımından en açık olanı, nutku en tatlı, lafız ve lehçe bakımından en düzgün ve en açık konuşanı, hüccet yönünden kuvvetlisi, hitap açısından da en iyi bileni ve en doğru yolu göstereni olduğu, kaynaklarda geçmektedir. Bütün bunların yanında onun fesâhatını teyid eden örnekler de bulunmaktadır.⁷⁸

Hız. Peygamber sözlerinde, fesâhat kurallarına uymakla beraber, zaman ve şartların gerektirdiği durumlarda az kullanılan ifadelere yer verdiği ya da bunlara yeni anlamlar yüklediği de görülür. Ancak bu kelimeler, fesâhat kusuru sayılmayan ve dile ağır gelmeyen ifadelerdir. Örneğin Hız. Peygamber'in, ziyaretine gelen elçilerin dil ve kültür durumlarına göre onlara hitap ettiği; nadir kullanılan kelimelere, rahatsızlık vermeyecek seci'li ifadelere ve mehcûr/kullanılmayan lehçelerdeki kelimelere yer verdiği nakledilir. Hız. Ali ve Hız. Ömer, Hız. Peygamber'in, elçilerin yanındaki konuşmalarını dinleyince, "Bu sözleri nereden öğrendiniz? Biz bu kelimeleri hiç duymamıştık" demelerine üzerine, Hız. Peygamber, " *Beni Rabbim yetiştirdi ve beni çok iyi eğitti.*" ifadesini kullanmıştır.⁷⁹ İleride konuyla ilgili ayrıntılı örnekler vereceğimiz için bir fikir vermesi açısından şimdilik bir örnek vermekle yetiniyoruz:

Ebû Hureyre'den şu olay nakledilmektedir: 'Hız. Peygamber (sav), Ebû Hureyre ile karşılaştı. Elinde bıçak (السكين) vardı. Peygamberimiz (sav) ona 'bıçağı (السكين) bana ver' dedi. Ebû Hureyre bir sağına bir soluna döndü ve bu lafızla ne kastedildiğini anlayamadı. Bunun üzerine Hız. Peygamber (sav) sözünü iki ve üç kere tekrar etti. Ebû Hureyre de aynı hareketle mükabele etti. Sonra 'bıçağı mı (المديّة)

⁷⁷ Küçükkalay, *age*, s. 165.

⁷⁸ Soyupek, *age*, 141-161.

⁷⁹ Buhari, *İlim*, 31; İbn Mâce, *Nikâh*, 13.

istiyorsun?’ deyince Hz. Peygamber ona ‘evet’ dedi. Bunun üzerine Ebû Hureyre ‘yoksa sizde bu alet ‘السكين’ olarak mı isimlendiriliyor? Sonra da ekledi: ‘VAllâhi daha önce duymadım; ilk defa işitiyorum.’ dedi.⁸⁰

Hadislerin anlaşılması için Hz. Peygamber’in "kullanımına", iki örnek verelim. Hz. Peygamber "*Kalbinde hardal tanesi ağırlığınca kibir bulunan kimse cennete giremez*" buyurmuştur. Kibrin, gururlanmak ve büyüklenmek anlamında olduğu bilinmektedir. İbnu'l-Esir'in (ö. 630/1233) belirttiğine göre burada kibirden maksat, "*Bana ibadet etmekten kibirlenenler, zelil olarak cehenneme gireceklerdir*"⁸¹ ayetinde olduğu gibi, küfür ve şirktir. Diğer örnekle ilgili olarak Hz. Peygamber, recm cezasına dair uzun bir hadiste, " ... *aranızda Allâh'ın Kitâbı'yla hükmedeceğim.*"⁸² buyurmuştur. Allâh'ın Kitabı'yla ilk bakışta Kur'ân anlaşılmalıdır. Ancak hadis böyle bir anlama imkân vermemektedir. Burada Allâh'ın Kitabı'yla "Allâh'ın kullarına yazdığı hükmü" kastedilmiş, Kur'ân'ı Kerim kastedilmemiştir. Çünkü sürgün ve recm, Kur'anda zikredilmemiştir.⁸³

3.1. HADİSLERDE İLK DEFA KULLANILAN KELİMELER

Şimdi konumuzun asıl omurgasını oluşturan Hz. Peygamber'in (sav) hadislerde ilk defa kullandığı veya daha önce kullanıldığı halde onun tarafından özel anlamda kullanılan kelimelere örnekler verelim.⁸⁴

⁸⁰ Buhari, *İman*, 15; *Rikak*, 35. "İbrahim Enis, bu rivâyete şüpheyle yaklaşmaktadır. Ona göre "sikkîn" kelimesi, Yusuf suresinde geçmektedir ve bu sûre, Mekkidir. Ebû Hureyre ise hicretin 8. yılında müslüman olmuştur. Bu durumda Ebû Hureyre'nin bunu bilmemesi pek mümkün görünmemektedir. Ancak Şâyi', kelimenin Kur'ân'da geçmesinin ve Ebû Hureyre'nin bu kelimeyi duymamasının bu rivâyeti reddetmeye yetmeyeceğini belirtmektedir. Ona göre, bu hadise, Ebû Hureyre'nin geç Müslüman olmasından dolayı, onun Kur'ân'la ilişkisinin yoğunlaşmadığı bir zaman diliminde meydana gelmiş olabilir." Bu tartışmanın ayrıntıları için bkz. Kara, Ömer. (2004). Arap Dilbilimindeki 'Terâdüf' ve 'Furûk' Argümanları Mukayeseli Tahlili -el-Furûku'l-Luğaviyye'ye Giriş (III)-. Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, s. 124.

⁸¹ Mu'min, 27/60.

⁸² Buhari, *Sulh*, 5; Muslim, *Hudud*, 25.

⁸³ Köktaş, *İmâm Mâlik'in Muvattâ'ında Garîbu'l-Hadîs ve Hadis Yorum Örnekleri*, 46-48; Cemrân, Muhammed Edib, *el Mu'cem fi Esâlîbi'l-Arabîyyeti ve'l-İslâmiyye*. Riyad: Mektebetu'l-Ubeykân, 1420, s. 9.

⁸⁴ Bu kelimeler, ele aldığımız dokuz Garîbu'l-Hadîs kitabında yer aldığı orijinal şekliyle aktarılacak, dizilişindeki kronolojik sıra gözetilerek, kelimelerin târihî seyrine dikkat çekilecektir. Ayrıca kelimelerin yanına okunuşları da eklenerek, sözcüklerin doğru telaffuz edilmeleri sağlanacaktır.

3.1.1. Tek Başına Kullanılan Kelimeler

1. الزَّمَّارَةُ ez-zemmâra

“Zina eden kadın” anlamına gelen bu kelimenin, bu hadiste ilk defa duyulduğu belirtilerek, aslının زمر kökünden olabileceği belirtilmiştir.⁸⁵

2. السُّبْحَاتُ es-subuhâtu

“Allâh’ı yüceltmek, onu tenzih etmek” anlamında kullanılan bu kelimenin, ilk defa bu hadiste geçtiği belirtilir.⁸⁶

3. نَعَّ ثَعَّ sa’’a - sa’’aten

“Kusmak” anlamında kullanılan bu kelime, hadiste ilk defa kullanılmıştır.⁸⁷

4. الغَيْدَى el-gayzâ

“Bulut”a verilen isimlerden biri olarak ilk defa bu hadiste rastlanmıştır.⁸⁸

5. الظُّهُمُ ez-zahmu

‘İnsanlar, halk’ anlamına gelen bu kelimenin, ilk defa bu hadiste kullanıldığı belirtilmiştir.⁸⁹

6. الجُّهُمَةُ el-culhümetu

Çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi, Hz. Peygamberin (sav) ilk defa söylediği sözleri bir arada toplayan dilimizde yapılmış bir çalışmaya rastlayamadık. Ancak Hadis-Dil konusunu işleyen bazı akademik çalışmalarda bu konuya dair bazı başlıklara rastlamaktayız. Ramazan Kazan tarafından hazırlanan doktora tezinde bu konuya dair, “Hz. Peygamber’in Arap Diline Kazandırmış Olduğu Diğer Kelimelerden Bazıları” şeklinde bir başlıkta konumuzla alakalı 27 sözcüğe yer vermiştir. Sözkonusu kelimeler açıklanırken diğer kaynaklarla birlikte bu çalışmaya da sık sık atıf yapılacaktır. Çalışmanın basılmış hali için bkz. Kazan, Ramazan. *Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2013. s. 87-91.

⁸⁵ Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *Garîbu'l-Hadîs*, Haydarâbad: Dâiretu'l-Mârif el-İslâmiyye, 1964, I, 341. Kaynaklarda كَسَبَ الزَّمَّارَةَ أَنَّهُ نَهَى عَنْ كَسْبِ الزَّمَّارَةَ şeklinde gelmektedir. Bkz. Musned İshak b. Rahuye, *Ebu Hureyre Müsnedi*, 138; Beyhaki, *Sünenü'l-Kubra*, İcare, 10796.

⁸⁶ Ebû Ubeyd, *age*, III, 173; İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Garîbu'l-Hadîs*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004. I, 454. Hadiste مَا أَنتَهَى إِلَيْهِ بِصَرِّهِ şeklinde gelmiştir. Bkz. Muslim, İman, 179.

⁸⁷ el-Harbî, Ebu İshâk, *Garîbu'l-Hadîs*, Dâru İhyâi't-Turâs el-İslâmî, Mekke, 1985, II, 729. Kaynaklarda «أَخْرَجَ عَدُوَّ اللَّهِ، أَنَا رَسُولُ اللَّهِ» فَتَعَّ ثَعَّ، فَخَرَجَ şeklinde yer almaktadır. Bkz. Sünen Darimi, Mukaddime, 19. Musned Ahmed, II, 34.

⁸⁸ el-Hattâbî, Ebu Süleymân, *Garîbu'l-Hadîs*, (tahk. Abdülkerîm el-Arbâvî), Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1982, I, 541. Hadiste «قَالَ: "وَالْمُرْنُ" قَالُوا: وَالْمُرْنُ. قَالَ: "وَالْغَيْدَى"» şeklinde geçmektedir.

⁸⁹ ez-Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1993, II, 383; el-Ezherî, Ebu Mansur, *Tehzîbu'l-Luga*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî, 2001, VI, 140; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 167. Hadis kaynaklarında سُنِّلَ أَيُّ الْمَدِينَتَيْنِ تَفْتَحُ أَوْلَا: قَسَطَنْطِينِيَّةً أَوْ رُومِيَّةً فَذَعَا بِصَنْدُوقِ ظُهُمٍ şeklinde geçmektedir. Bkz. Müstedrek, IV, 548.

Garibu'l-Hadis kaynaklarına göre ilk defa hadislerde zikredilen kelimelerden biri olan bu kelime, “vadinin iki kenarı” anlamına gelmektedir. Ayrıca bu hadiste ilk defa “Bütün avlar, avlanan yaban eşeğinin yanında hiçtir.” anlamında bir atasözü de Peygamberimiz tarafından söylenmiştir.⁹⁰

7. المَهْرُودَةُ el-mehrûdetu

İbnu'l-Enbari (ö. 328/940), kitabında ‘elbiseyi safran ile boyamak’ anlamına gelen هرد kelimesinin okunuşu ile ilgili bölümde, bu kelimenin aslında ‘elbisedeki hafif sarılık’ anlamına gelen مصصرتين *mumessirateyn* şeklinde olduğunu ve bu okuyuşa ancak bu hadiste rastladığını zikreder. İbnu'l-Enbârî sözlerine şöyle devam eder: “Hadislerde, ilk defa duyulan bunun gibi daha nice kelimeler vardır.”⁹¹

8. سَنَتَا – نَسَيتَا seneta-neseta

“İkiye bölmek” anlamına gelen bu kelimelere, ilk defa bu hadiste rastlanmıştır.⁹²

9. الكيول el-keyûlu

Bu kelime “savaşta arka saf” anlamına gelmektedir. İlk defa bu hadiste kullanılmıştır.⁹³

10. السكين es-sikkîn

Daha önce مديّة *mudye* olarak bilinen “bıçak”, hadislerde ilk olarak السكين şeklinde kullanılmıştır.⁹⁴

11. السر es-sirru

Arap dilbilimciler, “bir şeyin içi, özü” anlamına gelen bu kelimeyi, bu hadisteki “bir şeyin öncesi, ilki, evveli” anlamında pek bilmediklerini belirtmektedirler.⁹⁵

⁹⁰ İbnu'l-Cevzi, *Garibu'l-Hadis*, I, 168; İbn, Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-Meârif, t.y., جلهم mad. XII, 104; es-Suyuti, Celaleddin. *el-Muzhir fi Ulumi'l-Lugati ve Enva'iha*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1986, I, 242; Yazıcı, Numan, Arapça-Türkçe Atasözleri Sözlüğü, Rağbet yay. İstanbul, 2003, s. 53. Bu hadis kaynaklarda كَتَّانٌ لِحِجَارَةِ الْجَلْهَمَتَيْنِ قَبْلِي. كُلُّ الصَّيْدِ فِي جَوْفِ الْفَرَا şeklinde geçmektedir.

⁹¹ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V, 258. Kaynaklarda أَنَّهُ يُنْزَلُ بَيْنَ مَهْرُودَتَيْنِ şeklinde gelmiştir.

⁹² İbnu'l-Esîr, *age*, I, 648. Kaynaklarda لَمَّا مَدَّ اللَّهُ الْأَرْضَ مَادَتْ فَتَنْطَبُهَا بِالْجِبَالِ şeklinde gelmiştir.

⁹³ Ebû Ubeyd, *Garibu'l-Hadis*, II, 245; İbni KEsîr, İmaduddin İsmail. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Cize: Dâru'l-Hicr, 1997, III, 19. Kaynaklarda أَنْ أُعْطِيتَ أَنْ تَقُومَ فِي الْكَيْوَلِ فَقَالَ: لَا فَأَعْطَاهُ سَيْفًا فَجَعَلَ يُقَاتِلُ بِهِ أَنْ رَجُلًا أَتَاهُ وَهُوَ يُقَاتِلُ الْعَدُوَّ فَسَأَلَهُ سَيْفًا يُقَاتِلُ بِهِ فَقَالَ لَهُ: فَلَعَلَّكَ إِنْ أُعْطِيتَ أَنْ تَقُومَ فِي الْكَيْوَلِ فَقَالَ: لَا فَأَعْطَاهُ سَيْفًا فَجَعَلَ يُقَاتِلُ بِهِ şeklinde geçmektedir.

⁹⁴ İbnu'l-Esîr, *age*, II, 971; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, سکن mad. XIII, 211; ez-Zebidi, Murtaza. *Tacu'l-Arus*. Kuveyt: Vezaratu'l-İrşad ve'l-İnba, 1965, سکن mad. XXXV, 203. Bu kelime hadis kaynaklarında فِي حَدِيثِ الْمَبْعَثِ إِقَالَ الْمَلِكُ لَمَّا شَقَّ بَطْنَهُ لِلْمَلِكِ الْأَخْرَ أَنْتَنِي بِالسِّكِّينَةِ şeklinde geçmektedir.

12. أَمِرَ emira

Dilbilimciler tarafından bu fiilin ayne'l-fiilinin kesreli olarak kullanımının bilinmediği kaydedilmektedir.⁹⁶

13. سَمِر - شَمِر semmera-şemmera

Kullanımda şın ile meşhur olan bu kelime, hadiste sin ile gelmiştir.⁹⁷

14. الشَّعْبُ eş-şa'b

Hem “dağınık” hem de “düzenli” anlamında kullanılan ezdâd kelimelerden biridir.⁹⁸

15. السَّدْفَةُ es-sudfetu

Ezdad kelimelerden biri olan bu isim, hem “karanlık” hem “aydınlık” anlamına gelmektedir. Hadiste “aydınlık” anlamında kullanılmaktadır.⁹⁹

16. صَفْرَانٍ saferân

Cahiliye döneminde Muharrem ve Safer aylarına Saferân denilirken, İslam ile birlikte bu iki ayın birincisine Muharrem denilmiştir.¹⁰⁰

17. الهَرَج el-herc

Peygamberimiz kendisine bu kelimenin ne anlama geldiğini soran sahabîye onun “katletmek, öldürmek” anlamına geldiğini açıklamıştır.¹⁰¹

18. الجَبِر el-cebru

Hadislerde ilk defa “Melik” anlamında kullanılmıştır.¹⁰²

19. بَوْلِس el-bûlis

Cehennemde bulunan bir yerin adı olarak Hz. Peygamberimizden ilk defa rivâyet edilmiştir.¹⁰³

⁹⁵ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 912; el-Ezheri, *Tehzîbu'l-Luga*, XII, 200. Kaynaklarda bu kelime, صوموا كَانِ الْحَيِّ إِذَا كَثُرُوا فِي الْجَاهِلِيَّةِ, قِيلَ: أَمَرَ بَنُو فُلَانٍ şeklinde geçmektedir.

⁹⁶ el-Harbî, *Garîbu'l-Hadis*, I, 88, Kelime, kaynaklarda كَانِ بَنُو فُلَانٍ şeklinde geçmektedir.

⁹⁷ Ebû Ubeyd, *Garîbu'l-Hadis*, III, 246; İbnu'l-Esîr, *age*, II, 994; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, شَمِر mad. IV, 424. Kaynaklarda bu kelime فَمَنْ شَاءَ فَلْيَمْسِكْهَا وَمَنْ شَاءَ فَلْيَسْتَمِرْهَا şeklinde geçmektedir.

⁹⁸ İbnu'l-Esîr, *age*, II, 477. Bu kelime hadis kaynaklarında حَدِيثُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَصَفَتْ أَبَاهَا يَرَأُبُ شَعْبَهَا şeklinde gelmektedir.

⁹⁹ İbnu'l-Esîr, *age*, II, 897. Bu kelime kaynaklarda كَانِ بِلَالٍ يَأْتِينَا بِالسَّحُورِ وَنَحْنُ مُسَدِّقُونَ فَيَكْشِفُ لَنَا الْقُبَّةَ فَيَسْدِفُ كَانِ بِلَالٍ يَأْتِينَا بِالسَّحُورِ وَنَحْنُ مُسَدِّقُونَ فَيَكْشِفُ لَنَا الْقُبَّةَ فَيَسْدِفُ şeklinde gelmektedir.

¹⁰⁰ İbn Düreyd'in *Cemheretu'l-Luga* vd. kaynaklardan aktaran; Kazan, Ramazan, *Edebi Üslub Açısından Hadis Metinleri*, SDÜ, Isparta, 2005, s. 87. Kaynaklarda bu terkip شهر الله المحرم şeklinde geçmektedir.

¹⁰¹ Muslim, *İlim*, 11. Bkz. Kazan, *age*, s. 89.

¹⁰² İbnu'l-Esîr, *age*, I, 235; Kazan, *age*, s. 89.

20. حيزوم hayzûm

Cebrail'in (a.s) bir biniti olarak hadislerde ilk defa geçmektedir.¹⁰⁴

21. أسواف esvâf

Medine'de yer alan ve haremın sınırları için kullanılan bu kelime Peygamberimizden ilk defa işitilmiştir.¹⁰⁵

22. رسوب rusûb

Peygamberimizin (sav) kılıcına verdiği isim.¹⁰⁶

23. زلوق zelûk

Peygamberimizin (sav) kalkanına verdiği isim.¹⁰⁷

24. ملأوه, اللزاز, المنسوب, الشحاء, el-lezâzu, el-mendûbu, eş-şahhau

Peygamberimizin (sav) atlarına verdiği isim.¹⁰⁸

25. المخضرم el-muhadram

Aslında “bir şeyi kesmek” anlamında kullanılan bu kelime, “İslamın doğuşunda cahiliye ehlinde olup İslamla şereflenen kimseler” için kullanılmıştır.¹⁰⁹

26. الصير es-sîru

“Kapı kovuğu, kapı kanadı” anlamında ilk defa Hz. Peygamber (sav) tarafından kullanılmıştır.¹¹⁰

27. الدائم ed-dâim

Bu kelime, zıt anlama gelen ezdâd kelimelerdendir. Hem durgun, hem de sürekli anlamlarına gelmektedir. Peygamberimiz (sav) ise “durgun” anlamında kullanmıştır.¹¹¹

Yukarıda, Garibu'l-Hadis kaynaklarında geçen ve Peygamberimizden (sav) ilk defa duyulan kelimelere verdik. Görüldüğü gibi kelimelerin ilk göze çarpan özelliği, isim olması ve genellikle günlük hayatta kullanılan eşyalardan olmasıdır.

Aşağıda sahabe-i kiramdan duyulan sözcüklere birkaç örnek verilecektir.

¹⁰³ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 164; Kazan, *Edebi Üslub Açısından Hadis Metinleri*, s. 89.

¹⁰⁴ İbnu'l-Esîr, *age*, I, 467; Kazan, *age*, s. 89.

¹⁰⁵ İbnu'l-Esîr, *age*, II, 422; Kazan, *age*, s. 89.

¹⁰⁶ İbnu'l-Esîr, *age*, II, 221; Kazan, *age*, s. 89.

¹⁰⁷ İbnu'l-Esîr, *age*, II, 310; Kazan, *age*, s. 89.

¹⁰⁸ İbnu'l-Esîr, *age*, II, 450; V, 34; IV, 248; IV, 276; Kazan, *age*, s. 89.

¹⁰⁹ Suyuti'nin *el-Muzhir* adlı eserinden aktaran, Kazan, *age*, s. 90.

¹¹⁰ İbn Hacer el-Askalâni, *Fethu'l-Bârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1389, VII, 514. Kaynaklarda من نظر نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يُبال في من صير باب ففقت عينه فهي هدر الماء الدائم şeklinde geçmektedir. Kaynaklarda نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يُبال في من صير باب ففقت عينه فهي هدر الماء الدائم şeklinde geçmektedir.

¹¹¹ İbnu'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1987, s. 83.

1. العقيرى el-'ukayrâ

Terkip halinde (عقر داره) ‘anavatanı, ikamet ettiği yer’ gibi anlamlara gelen عقر kelimesinin ism-i tasgiri olan bu kelimeye, ilk defa bu haberde rastlanmıştır.¹¹²

2. نوز nevviz

Hız. Ömer’in ilk defa kullandığı kelimelerden biridir. “Azalt” anlamında kullanılmıştır.¹¹³

Yine bazı kaynaklarda, Peygamberimizden ilk defa işitildiğine dair bazı kelimeler yer alsa da, bu kelimelere Garibu’l-Hadîs kaynaklarında rastlayamadığımızı belirtmeliyiz.¹¹⁴

3.1.2. Deyim Halinde Kullanılan Kelimeler

Bilindiği gibi Hız. Peygambere (sav) gelen vahyin yanında, gündelik hayatta konuştuğu kelaminin de ayrı bir yeri vardır. Bir önceki bölümde tek tek kelimelerden yola çıkarak onun nasıl bir dil yapısına sahip olduğunu gördük. Bu bölümde ise, onun terkip halinde ilk defa söylediği adeta atasözü haline gelmiş vecizelerinden örnekler vereceğiz. Konumuz her ne kadar Garibu’l-Hadis kaynakları ile sınırlı da olsa bu konuda yazılmış müstakil kitaplardan da yararlanacağız.¹¹⁵

1. مات حتف أنفه mâte hatfe enfihî

“Eceliyle ölmek” anlamında Peygamberimizden ilk defa duyulan atasözlerinden biridir.¹¹⁶

¹¹² Kaynaklarda Ümmü Şeleme’nin, Hız. Aişe Basra’ya giderken söylediği söz olarak kaydedilmektedir: *وَسَكَنَ عَقِيرًاكَ مِنْ عَقْرِ الدَّارِ وَهُوَ أَصْلُهُ*. Bkz. İbn Kuteybe, ed-Deyneverî, *Garibu’l-Hadîs*. Bağdat: Matba’i’l-Ani, 1977, II, 485; İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye* III, 271; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, عقر mad. IV, 491; Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, عقر mad. XIII, 116.

¹¹³ İbnu’l-Cevzi, *Garibu’l-Hadîs*, II, 440. Kaynaklarda *جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عَمْرِو بْنِ الْعَامِرِ فَأَعْطَاهُ وَقَالَ أَطْعَمَ عِيَالَكَ وَنَوَّزَ* şeklinde gelmektedir.

¹¹⁴ Örneğin *السرورة es-sarûra* bu kelimelerden birisidir. Bu kelime ilk defa hadislerde geçen kelimelerle ilgili olarak örnek verilmiş delil olarak da *لَا سَرُورَةَ فِي الْإِسْلَامِ “lâ sarûrate fi’l-islâm”* hadisi verilmiştir. Ancak verilen kaynakta, bu kelimenin hadislerde ilk defa geçtiğine dair bir ifâdeye rastlayamıyoruz. Kelimenin verildiği örnek için bkz. Küçükkalay, *age*, s. 166.

¹¹⁵ “İbn Düreyd’in *el-Müctena* Adlı Eserindeki Hız. Peygamber’in Vecizeleri ve Edebi Özellikleri” adlı çalışmada, İbn Düreyd’in toplamış olduğu biri mükerrer 68 vecizeye yer verilmektedir. Bkz. Kazan, *Hız. Peygamber’in Vecizeleri ve Edebi Özellikleri*. s. 27-208.

¹¹⁶ Kâsım b. Sellâm, *Garibu’l-Hadîs*, II, 67; Ahmed, Halîl b. *Kitâbu’l-Ayn*. (Editör: Mehdi Mahzûmî vd.) Mektebetu’l-Hilâl, ty., III, 193.

2. حمي الوطيس hamiyê'l-vatîsu

Peygamberimizin ilk defa kullandığı atasözlerden biridir. “İşte şimdi savaş kızıştı” anlamına gelmektedir.¹¹⁷

3. كُلُّ الصَّيْدِ فِي جَوْفِ الْفَرَا küllü's-saydi fî cevfi'l-ferâ

“Bütün avlar, avlanan yaban eşeğinin yanında hiçtir.” anlamına gelen bu atasözü, Peygamberimiz tarafından ilk defa söylenmiştir.¹¹⁸

4. وجدناه بحرا vecednâhu bahran

Hz. Peygamber (sav) sahabîden Ebu Talhâ'nın atını, suyu bol olan denize benzetmiştir.¹¹⁹

5. رفقا بالقوارير / سوقا sevkan / rifkan bi'l-kavarîr

Peygamberimiz, bu hadisinde, kadınları, nâzik yaratılıştan dolayı, “kristal kâselere” benzetmiştir.¹²⁰

6. الحرب خدعة el-harbu had'atün

“Harp hiledir.” anlamında Peygamberimizden ilk defa duyulan bir vecîzedir.¹²¹

7. لا يلدغ المؤمن من جحر مرتين lâ yuldagu'lmu'minu min cuhrin merrateyni

“Mu'min bir delikten iki defa sokulmaz” anlamında Peygamberimizden (sav) ilk defa duyulan atasözlerinden biridir.¹²²

8. لا ينتطح فيها عزان la yentatihu fihâ 'anzâni

“Onun uğruna iki dişi keçi bile vuruşmaz”¹²³

¹¹⁷ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 1055; er-Radî, *el-Mecâzât*, s. 46.

¹¹⁸ İbnu'l-Cevzi, *Garibu'l-Hadîs*, I, 168; Yazıcı, *age*, s. 53.

¹¹⁹ Buhari, *Hibe*, 33, Ebu Ubeyd'in, *Kitabu'l-Emsal*'inden aktaran, Kazan, *Edebi Üslub Açısından Hadis Metinleri*, s. 90.

¹²⁰ Buhari, *Edep*, 90. Râmehurmuzî'nin *Kitabu Emsâli'l-Hadîs*'inden aktaran, Kazan, *age*, s. 92.

¹²¹ Buhari, *Cihad*, 157. İbni Dureyd, *Cemheretu'l-Luga* adlı kitabından aktaran, Kazan, *age*, s. 93.

¹²² es-Sabbağ'ın *el-Hadîsun'n-Nebevî* adlı kitabından aktaran, Kazan, *age*, s. 93.

9. هُدْنَةُ عَلَى دَخْنٍ hüdnetün ‘alâ dahan

“Sulh, âdeta tadı dumanla bozulmuş yemek gibi bozulmak üzeredir”¹²⁴

10. إِيَّكُمْ وَخَضْرَاءَ الدِّمَنِ iyyâküm ve hadrâe’d-dimen

“Çöplükte biten gülden sakınınız.”¹²⁵

11. يَا حَيْلَ اللَّهِ إِرْكَبِي yâ hayla’l-lâhi’r-kebî

“Allâh’ın atları (nın süvarileri), binin.”¹²⁶

12. فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ fe aleyhi bi’s-savm

Arap dilinde muhatabı bir şeye teşvik etmek için kullanılan *iğra*, sadece II. şahıslar için kullanılırken; hadiste III. şahıslar için de kullanılmıştır.¹²⁷

Aşağıda ise tamlama şeklinde gelen ve Peygamberimizden (sav) ilk defa duyulan sözcüklere yer verilmiştir.¹²⁸

1. قَصُّ الْأَظْفَارِ kassu’l-ezfâr: Tırnakları kesmek.¹²⁹
2. قَصُّ الشَّارِبِ kassu’ş-şârib: Bıyıkları kısaltmak.¹³⁰
3. حَلْقُ الرَّأْسِ halku’r-ra’s: Başı traş etmek.¹³¹
4. رَمَى الْجِمَارِ ramyu’l-cimâr: Şeytan taşlamak.¹³²
5. نَحْرُ الْبِدْنَةِ nahru’l-bedene: Hac farızası için deve ve sığır kurban etmek.¹³³
6. طِينَةُ الْخَبَالِ tıynetu’l-habâl: Cehennem ehlinin teri.¹³⁴

¹²³ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, V, 74; Kazan, *Edebi Üslub Açısından Hadis Metinleri*, s. 93.

¹²⁴ Ebu Davud, *Fiten*, 1; Musned Ahmed, V, 386; El-Cahız’ın *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, adlı kitabından aktaran, Kazan, *age*, s. 94.

¹²⁵ Musned Şihab II, 96. İbn Dureyd, *el-Muctenâ* ve Suyuti’nin *el-Muzhir* adlı kitaplarından aktaran, Kazan, *age*, s. 94.

¹²⁶ Ebû Dâvud, *Cihâd*, 54; İbn Düreyd’in, *el-Müctenâ* adlı eserinden aktaran, Kazan, *age*, s. 87.

¹²⁷ Ebû Ubeyd, *Garibu’l-Hadis*, II, 74. Kaynaklarda bu kelime *فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ* şeklinde geçmektedir.

¹²⁸ Bu tamlamaları Hammadi’nin, *el-Hadisü’n-Nebevî ve Eseruhu fi’d-Dirâsât* adlı eserinden aktaran, Kazan, *age*, s. 93.

¹²⁹ Buhari, *Libas*, 64.

¹³⁰ Buhari, *Libas*, 64

¹³¹ Müslim, *Hacc*, 322.

¹³² Müslim, *Hacc*, 322.

¹³³ Buhari, *Hacc*, 118; Müslim, *Hacc*, 358.

7. حظيرة القدس hazîratu'l-kuds: Cennet.¹³⁵

Görüldüğü gibi terkip veya tamlama şeklinde gelen ifadeler, vecize diyebileceğimiz ve az sözle çok mânâyı barındırma özelliğini taşıyan ifadelerdir. Hadislerde bu ifadeleri toplayan çalışmalar mevcuttur.¹³⁶ Konumuz açısından bu terkiplerin ilk olma özelliğini aradığımızdan dolayı biz bu kadarı ile yetiniyoruz.

3.2. HADİSLERLE BİRLİKTE ANLAMI DEĞİŞEN KELİMELER

Dilde 'anlam değişmesi' dilbilimin temel konularından biridir. Bu itibarla öncelikle anlam değişmesi konusunu kısaca ele almamızda yarar vardır. Dilbilimcilere göre anlam değişmesi olgusunun üç çeşidi vardır. İlk olarak kurallarda meydana gelen değişim, ikinci olarak üslupta meydana gelen değişim, üçüncü olarak ise konumuzla da ilgili olarak, sözcüklerin bizzat anlamında görülen değişimdir. Bu da kelimenin ifade ettiği genel anlamın daralması, yine kelimenin sahip olduğu anlamın genel bir anlama dönüşmesi ve kelimenin eski anlamından çıkıp yeni bir anlam kazanmasıdır. Bu bölümde yer alan kelimelerin çoğu bu değişime verilebilecek örneklerdendir.¹³⁷

Bu örneklere geçmeden önce dilde meydana gelen anlam değişmesinin sebeplerine kısaca göz atalım. Dilbilimcilere göre, anlam değişmesine yol açan birçok sebep vardır. Bunların bir kısmı dille alakalı iken diğer bir kısmı da toplumsaldır. Dil ile alakalı olan değişme sebeplerinden ilki, bir lafzın çok kullanılmasıdır. Örneğin genel anlamda kullanılan bir kelimenin sürekli olarak daha sınırlı bir anlamda kullanılması, zamanla o sınırlı anlamı, yaygın kullanım haline getirebilir. Bu sözcüklere İslam Dini'nin etkisiyle inanç, hukuk ve dini düzenlemelerle ilgili özel anlamlarda kullanılan *salât*, *hacc*, *savm*, *mu'min*, *kâfir*,

¹³⁴ Muslim, *Eşribe*, 72. Kazan, *Edebi Üslub Açısından Hadis Metinleri*, s. 89.

¹³⁵ İbnu'l-Esîr'in, *en-Nihaye* adlı eserinden aktaran, Kazan, *age*, s. 89. Kaynaklarda bu terkip لا يلج حظيرة القدس مدمن الخمر şeklinde gelmektedir.

¹³⁶ Bu konuda yapılan çalışmaların bir listesi için bkz. Uzun, Ahmet. *Sahih-i Buhari'deki Cevamiu'l-Kelim Nitelikli Hadislerin Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Ens., 2008. s. 43.

¹³⁷ el-Belâsi, *agm*, s. 277.

munâfık, rükû, sucûd, ezân gibi birçok kelimeyi örnek verebiliriz.¹³⁸ Yine sözcüklerin anlamlarının kapalı olması ya da kullanım alanının unutulmuş olmasından dolayı da değişme sözkonusu olabilir. Buna bir örnek olarak verecek olursak, المنيحة *el-menîhatu* kelimesi, önceleri “deve ya da koyunu, sütünü içme maksadıyla emânet olarak almak” anlamında kullanılırken, zamanla kelime “anlam değişmesine” uğrayarak, günümüzde Necd yöresinde “sütü için deveyi satın almak” anlamında kullanılmıştır. Yine “Hadislerde Geçen Yabancı Kelimeler” bölümünde geçtiği gibi bir kelimenin bir dilden başka bir dile geçmesi de anlam değişmesinin sebeplerinden biridir.

Dilde anlam değişiminin dil ile ilgili sebeplerinden sonra sosyal sınıf farklılığına bağlı ya da toplumsal değişmeyle paralel olarak değişen anlamlar veya dili konuşanların psikolojik durumlarına bağlı olarak değişen anlamlar da söz konusudur.¹³⁹ Bütün bunlar Peygamberimizin ilk defa kullandığı sözcükleri sınıflandırmada bize ipucu verecek temel sebeplerden biridir.

Hadislerle Birlikte Anlamı Değişen Kelimeler

1. النوع en'nev'

Aslında ‘yıldızların çıkış yeri’ anlamında kullanılan bu kelime, yıldızların gökyüzündeki hareketlerine göre hava tahmini yapmalarının yasaklandığı hadiste; Peygamberimiz (sav) tarafından ilk defa “düşme” anlamında kullanılmıştır.¹⁴⁰

2. العساء el-‘asâ

Bu kelime العساء şeklinde şın ile bilinmesine rağmen, bu hadiste sin ile العساء şeklinde ilk defa bu hadiste kullanılmıştır.¹⁴¹

¹³⁸ er-Râzî, *age*, s. 146. Râzî’ye göre *Munâfık* kelimesi daha önce Araplar tarafından duyulmuş bir kelime değildir. Bu kelimenin geçirdiği evreler için bkz. ez-Zübeyrî, *Kâsîd ve Velîd el-Hasen. Menhecu Ebî Ubeyd fi Teşîri Garîbi'l-Hadîs*. Medîne: Mecelletu'l-Hikme, 1999. s. 91.

¹³⁹ el-Belâsi, *agm*, s. 278.

¹⁴⁰ Ebu Ubeyd, *Garîbu'l-Hadîs*, I, 320; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V, 122. Kaynaklarda bu kelime ثلاث من نأث من أمر الجاهلية: الطغن في الأنساب والنياحة والأنواء şeklinde geçmektedir.

Aslında “devede meydana gelen idrar tutulması” anlamında kullanılan bu kelime, bu hadiste “deve yuları” anlamında kullanılmıştır.¹⁵³

15. السام es-sâm

“Altın damarı” anlamında kullanılan bu kelime, hadiste “ölüm” anlamında kullanılmıştır.¹⁵⁴

16. البهاء el-behâu

Bu kelime “sütü için bekletilen deve” anlamında kullanılırken, hadiste, “sütün kaymağının üste çıkıp taşması” anlamında kullanılmıştır.¹⁵⁵

17. النحلة en-nihletu

Bu kelime, “hediye” anlamında kullanılırken hadiste “incelik, zayıflık” anlamında kullanılmıştır.¹⁵⁶

18. الفرعة el-fer'atu

Bu kelime aslında “bit” anlamında kullanılırken, bu hadiste “dağın doruğu” anlamında kullanılmıştır.¹⁵⁷

19. العواهن el-‘avâhin

Bu kelime “deve rahminde bir damar” anlamında kullanılırken, bu hadiste, “hurma ağacının özüne yakın yapraklar” şeklinde kullanılmıştır.¹⁵⁸

¹⁵³ İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, I, 348. Bu kelimeye kaynaklarda şu şekilde rastlamaktayız: جَاءَ رَجُلٌ عَلَى جَمَلٍ أَحْمَرَ فَأَنَاحَهُ ثُمَّ انْتَزَعَ طَلْقًا مِنْ حَقْبِهِ فَقِيدَ بِهِ الْجَمَلَ

¹⁵⁴ İbn Kuteybe, *age*, I, 357. Bu kelime hadislerde şu şekilde geçmektedir: فِي رَدِّ السَّلَامِ عَلَى الْيَهُودِ قَالَ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ السَّامَ عَلَيْكُمْ فَقُولُوا وَعَلَيْكُمْ

¹⁵⁵ İbn Kuteybe, *age*, I, 468. Kaynaklarda bu kelime şu şekilde geçmektedir: وَدَعَا بِنَاءَ يُرِيضُ الرَّهْطَ فَحَلَبَ فِيهِ ثَجًّا حَتَّى عَلَاهُ النَّبَاءُ

¹⁵⁶ İbn Kuteybe, *age*, I, 470; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V, 29; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, mad. XI, 649. Kaynaklarda bu kelime şu şekilde geçmektedir: لَمْ يَعْبه نَحْلَةٌ وَلَمْ تُزْرِيه صُقْلَةٌ

¹⁵⁷ İbn Kuteybe, *age*, I, 548. Kaynaklarda bu kelime bu şekilde kullanılmıştır: وَمَنْ أَسْلَمَ مِنْ قَوْمِهِ عَلَى أَنْ لَهُمْ فِرَاعِهَا وَوَهَاطِهَا وَعَزَاها

20. الرداء er-ridâu

“Cömertlik” anlamında kullanılan bu kelime, hadiste “borç” anlamında kullanılmıştır.¹⁵⁹

21. القرن el-karn

Bu kelime aslında “küçük ip” anlamında kullanılırken, hadiste “rahimde bulunan bir özür” anlamında kullanılmıştır.¹⁶⁰

22. البارقة el-bârîka

“Şimşek yüklü bulut” anlamında kullanılan bu kelime, hadiste, “kılıç” anlamında kullanılmıştır.¹⁶¹

23. اشترى işterâ

Bu fiil, “satın almak” anlamında kullanılırken, bu hadiste, “kiralamak” anlamında kullanılmıştır.¹⁶²

24. الغرب el-garbu

“Bir şeyin sınırı” anlamında kullanılan bu kelime, hadiste “bitmeyen, tükenmeyen” anlamında kullanılmıştır.¹⁶³

25. الجد el-ceddu

¹⁵⁸ İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadis*, I, 594; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye* III, 326. Bu kelime kaynaklarda *وَعَنْكَبُوتٌ وَقَالَ لِرَجُلٍ أَنْتَبِي بِجَرِيدَةٍ وَأَتَقِيَ الْعَوَاهِنَ* şeklinde geçmektedir.

¹⁵⁹ İbn Kuteybe, *age*, II, 91. Kaynaklarda bu kelime *وَلِيُخَفِّفَ الرِّدَاءَ وَلِيَقْلَلَ غِشْيَانَ النِّسَاءِ* şeklinde geçmektedir.

¹⁶⁰ İbn Kuteybe, *age*, II, 115; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (قرن) mad., XIII, 331. Bu kelime kaynaklarda *أَيَّمَا رَجُلٍ تَزَوَّجَ امْرَأَةً مَجْنُونَةً أَوْ جَذْمَاءَ أَوْ بَرِصَاءَ أَوْ بِهَا قَرْنَ فَهِيَ امْرَأَتُهُ فَإِنْ شَاءَ أَمْسَكَ وَإِنْ شَاءَ طَلَّقَ* şeklinde yer almaktadır.

¹⁶¹ İbn Kuteybe, *age*, II, 204. Bu hadis kaynaklarda şu şekilde yer almaktadır: *الْجِنَّةُ تَحْتَ الْبَارِقَةِ*.

¹⁶² İbn Kuteybe, *age*, II, 223. Kaynaklarda bu kelime *إِنَّهُ اشْتَرَى مِنْ دَهْقَانَ أَرْضًا عَلَى أَنْ يُكْفِيَهُ جَزَيْتَهَا* şeklinde yer almaktadır.

¹⁶³ İbn Kuteybe, *age*, II, 354. Kaynaklarda bu kelime *كَانَ أَوَّلُ مَنْ عَرَفَ بِالْبَيْضَرَةِ صَعْدَ الْمُنْبَرِ فَقَرَأَ الْبَقْرَةَ وَالْأَمْرَانَ* şeklinde yer almaktadır.

Bu kelime “haz, nasip” anlamında kullanılırken, hadiste “ağır gelmek” anlamında kullanılmıştır.¹⁶⁴

26. الجد el-ceddu-el-cuddu

Bu kelime “dede; en güzel otların bulunduğu kuyu başı” anlamında kullanılırken, hadiste, “kuvvet, dayanıklılık” anlamında kullanılmıştır.¹⁶⁵

27. البوص el-bûs

“Renk” anlamında kullanılan bu kelime, hadiste, “kaçmak, gizlenmek” anlamında kullanılmıştır.¹⁶⁶

28. المثابة el-mesâbetu

Bu kelime aslında “kuyu içerisinde su dolduran kişinin suyu doldurmak için çıktığı yüksek taş” anlamında kullanılırken, hadiste “suyun toplandığı kaynak” olarak kullanılmıştır.¹⁶⁷

29. المشيع el-muşî

“Acele etmek” anlamında kullanılan bu kelime, hadiste “cesur” anlamında kullanılmaktadır.¹⁶⁸

30. المها el-muhâ

Bu kelime “yaban öküzü” anlamında kullanılırken, hadiste “cam gibi şeffaf” anlamında kullanılmaktadır.¹⁶⁹

¹⁶⁴ İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadis*, II, 393. Bu kelime kaynaklarda كَانَ الرَّجُلُ إِذَا قَرَأَ الْبَقْرَةَ وَالْأَمْرَانَ جَدَّ şeklinde gelmektedir.

¹⁶⁵ İbn Kuteybe, *age*, II, 618. Bu kelime kaynaklarda أَنَّهُ كَانَ يَخْتَارُ الصَّلَاةَ عَلَى الْجَدِّ إِذَا قَدَّرَ عَلَيْهِ فَمَا لَمْ يَقْدِرْ عَلَيْهِ فَيُنَادِي فَقَاعِدًا فَوَضَعَهُ فِي رَأْسِ أَزْبٍ şeklinde gelmektedir.

¹⁶⁶ İbn Kuteybe, *age*, II, 444; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, I, 551. Bu kelime kaynaklarda فَوَضَعَهُ فِي رَأْسِ أَزْبٍ şeklinde gelmektedir.

¹⁶⁷ İbn Kuteybe, *age*, II, 468. Bu kelime kaynaklarda لَقَدْ اسْتَفْرَغَ حِلْمَ الْأَخْنَفِ هَجَاؤَهُ إِيَّايَ أَلَيْكَ كَانَ يَسْتَجِمُّ مِثَابَةً şeklinde geçmektedir.

¹⁶⁸ İbn Kuteybe, *age*, II, 534. Bu kelime kaynaklarda وَإِنْ حَسَكَةَ كَانَ رَجُلًا مَشِيعًا فَكَانَتْ أَخْشَى أَنْ تَقَعَ فِتْنَةٌ فَيَجْرُ بَنِي هَلَكَةَ şeklinde gelmektedir.

31. الندب en-nedb

“Tehlike” anlamına gelen bu kelime, hadiste “yara” anlamında kullanılmıştır.¹⁷⁰

32. المربع el-mirba'

Bu kelime “ganimetin dördte biri” anlamında kullanılırken, hadiste, “vaktinden önce hamile kalan deve” anlamında kullanılmıştır.¹⁷¹

33. شن الشتاء şenne's-şitau

Sözlükte birçok anlama gelen شن kelimesi, شن الشتاء şeklinde terkip olarak “soğğun bastırması” anlamındaki kullanımına ilk defa bu hadiste rastlanmıştır.¹⁷²

34. الدعدة ed-da'da'tu

Sözlükte “doldurmak” anlamında kullanılan bu kelime, hadiste “hayvanları yönlendirmek için kullanılan kelime” olarak kullanılmıştır.¹⁷³

35. المسيف el-musîfu

Bu kelime aslında “işinde ehil olmayan ve kötü davranan kişi” anlamında kullanılırken, hadiste “malı helak olmuş zor duruma düşmüş kişi” anlamında kullanılmıştır.¹⁷⁴

¹⁶⁹ İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadîs*, II, 588. Bu hadis kaynaklarda فَرَأَى فِيمَا يَرَى النَّائِمَ جَسَدَ رَجُلٍ مَمْهَى يَرَى دَاخِلَهُ şeklinde gelmektedir.

¹⁷⁰ İbn Kuteybe, *age*, II, 595. Kaynaklarda bu kelime انه قَالَ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: {سَيَمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ} أثر السُّجُودِ لَيْسَ بِالْأَنْدَبِ وَلَكِنَّهُ صَفْرَةُ الْوَجْهِ وَالْخَشُوعِ şeklinde gelmektedir.

¹⁷¹ İbn Kuteybe, *age*, III, 691. Bu kelime hadiste şu şekilde geçmektedir: أَنْ رَجُلًا قَالَ لَهُ فِي وَصْفِ نَاقَةٍ أَنَّهَا الْمَسِياعُ مَرْبَاعٌ هَلْوَاعٌ.

¹⁷² Ebu Ubeyd, *Garibu'l-Hadîs*, II, 868. Kaynaklarda bu terkip يُوشِكُ أَنْ يُرْفَعَ عَنْكُمْ الطَّاعُونَ وَيَفِيضَ فِيكُمْ شِنَانُ الشَّنَاءِ ثُمَّ تَأْتِيكُمْ خَتُوفٌ لَا تَدْرُونَ مَا هِيَ؟ şeklinde gelmektedir.

¹⁷³ es-Sarakustî, el-Kasım b. Sabit, *ed-Delâil fi Garibi'l-Hadîs*, Riyad, Mektebetu'l-Ubeykan, 2001, III, 257; İbn Faris, *Mu'cem*, II, 1012. Bu kelime kaynaklarda فَقَالَ: مَا فِيهِنَّ شَاةٌ إِلَّا وَهِيَ تَدْعِدِعُهُ، وَتَنْهَدُهُ، şeklinde geçmektedir.

36. النجود en-necûdu

Bu kelime aslında “kısır merkep ve deve” anlamında kullanılırken, hadiste “görüş sahibi olup kendisine danışılan kadın” anlamında kullanılmıştır.¹⁷⁵

37. النجاف en-nicâfu

Sözlükte “deri parçası ya da hayvanların göğüslerinde sütün toplanması için bağlanan bez” anlamında kullanılırken, hadiste “kapı eşiği” anlamında kullanılmıştır.¹⁷⁶

38. القتير el-katîru

Bu kelime “zırhın halkalarının baş kısmı” anlamında kullanılırken “hadiste, “saçların ağarmaya başlaması” anlamında kullanılmıştır.¹⁷⁷

39. القنوت el-kanûtu

Sözlükte “ibadet etme, ayakta durma ve dua” gibi anlamlarda kullanılan bu kelime, hadiste “susma” anlamında kullanılmıştır.¹⁷⁸

40. الصقر es-sakr

“Ekşi süt” anlamında kullanılan bu kelime, hadiste, “hurma öz suyu” anlamında kullanılmıştır.¹⁷⁹

41. البال el-bâlu

¹⁷⁴ es-Sarakustî, *ed-Delâil*, III, 1088. Bu kelime kaynaklarda وَكَانَ غَنَبَسَةً مُسِيْفًا، قَدْ افْتَدَتْهُ بَنُو عَبْدِ مَنَافٍ ثَلَاثَ أَنْ عَمَرَ بَنُ الْخَطَّابِ، لَمَّا أَصِيبَ خَلَا الْقَوْمِ فِي بَيْتِهَا نَجِيًّا، وَكَانَتْ امْرَأَةً نَجُودًا

¹⁷⁵ es-Sarakustî, *age*, III, 1179. Kaynaklarda bu kelime şu şekilde yer almaktadır: "بِقَدْرِ أَبِي النَّسَاءِ هِيَ؟" قَالَ قَدْ رَأَتْ الْقَتِيرَ قَالَ: "دَعَهَا" فَيَسْأَلُ رَبَّهُ فَيَقُولُ أَيُّ رَبِّ قَدِمَنِي إِلَى بَابِ الْجَنَّةِ

¹⁷⁶ el-Hattabî, *Garibu'l-Hadis*, I, 205. Kaynaklarda bu kelime فَأَكُونُ تَحْتَ نِجَافِ الْجَنَّةِ şeklinde geçmektedir.

¹⁷⁷ el-Hattabî, *age*, II, 223; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (قتير) mad. V, 73. Kaynaklarda bu kelimeye şu şekilde yer verilmiştir: "دَعَهَا" قَالَ قَدْ رَأَتْ الْقَتِيرَ قَالَ: "دَعَهَا" أَنْ رَجُلًا سَأَلَهُ عَنْ امْرَأَةٍ أَرَادَ نِكَاحَهَا فَقَالَ لَهُ: "بِقَدْرِ أَبِي النَّسَاءِ هِيَ؟" قَالَ قَدْ رَأَتْ الْقَتِيرَ قَالَ: "دَعَهَا"

¹⁷⁸ el-Hattabî, *age*, I, 691. Bu kelime hadislerde أَنَّهُ مَرَّ بِرَجُلٍ قَانِمٍ فِي الشَّمْسِ فَسَأَلَ عَنْهُ فَقَالُوا: هُوَ قَانِتٌ فَقَالَ لَهُ: "أَذْكَرَ اللَّهُ"

¹⁷⁹ İbnu'l-Cevzi, *Garibu'l-Hadis*, I, 597; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 41. Bu kelime hadiste لَيْسَ الصَّقْرُ فِي رُؤُوسِ النَّخْلِ şeklinde yer almıştır.

“Kalp” anlamında kullanılan bu kelime, hadiste “durum, iş” anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁰

42. سَمِيحَة semihe

Bu kelime “aslı olmayan, yalan” anlamında kullanılırken, hadiste “kibirleşmek” anlamında kullanılmıştır.¹⁸¹

43. ضَالَّة dâlletü

Genel anlamda “yitik, kayıp” anlamında kullanılan bu kelime, hadiste özellikle hayvanlardan “deve ve inek” için kullanılmıştır.¹⁸²

44. المَعْضُوب el-mağdûbu

Bu kelime aslında “yerinden hareket edemeyen yatalak hasta” anlamında kullanılırken bu hadiste, “boynuzu kırık, kulağı kesik hayvan” anlamında kullanılmıştır.¹⁸³

45. الغُطْرُف el-gutruf

“Yuvasından yavru iken alınan doğan” anlamına gelen bu kelime hadiste, “efendi” anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁴

46. فَتْرَة fetera

Bu kelime “iki peygamber arasında vahyin kesildiği dönem” anlamında kullanılırken, hadiste, “yorgunluk, yavaşlık” anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁵

¹⁸⁰ İbnu'l-Esîr, *age*, I, 163. Bu kelime hadislerde şu şekilde yer almıştır: كَلُّ أَمْرِ ذِي بَالٍ لَا يُبْدَأُ فِيهِ بِحَمْدِ اللَّهِ. فَهُوَ أَيْتَرُ.

¹⁸¹ İbnu'l-Esîr, *age*, II, 405. Bu kelime hadislerde إِذَا مَشَتْ هَذِهِ الْأُمَّةُ السَّمِيحَةَ فَقَدْ تَوَدَّعَ مِنْهَا şeklinde yer almıştır.

¹⁸² İbnu'l-Esîr, *age*, III, 97. Hadiste bu kelime ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ حَرْقُ النَّارِ şeklinde gelmektedir.

¹⁸³ İbnu'l-Esîr, *age*, III, 251. Bu kelime kaynaklarda كَانِ اسْمَ نَاقَتِهِ الْعَضْبَاءِ şeklinde geçmektedir.

¹⁸⁴ İbnu'l-Esîr, *age*, III, 372. Bu kelime hadiste غُطْرُفِ الْيَمَنِمْ şeklinde gelmektedir.

¹⁸⁵ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye* III, 408. Hadislerde bu kelime أَنَّهُ مَرِيضٌ فَبَكَى فَقَالَ: إِنَّمَا أَبْكَى لِأَنَّهُ أَصَابَنِي عَلَى حَالٍ فَتْرَةٌ وَأَمْ يُصِيبُنِي فِي حَالِ اجْتِهَادٍ şeklinde gelmektedir.

47. الفضيض el-fadîd

“Düşmek, dağılmak, parça, pınardan ilk damlayan su, yağmurun ilk damlası” gibi anlamlarına gelen bu kelimenin kökü, hadiste “meyvenin ilk tomurcuğu” anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁶

48. الكدح el-kedahü

Aslında “çabalamak” anlamında kullanılan bu kelime, hadiste “yüzde meydana gelene sıyrık izi” anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁷

49. المرس el-merisu

Aslı “ovalamak, sürtmek” anlamında kullanılan bu fiil kökü, hadiste “savaşlarda tecrübe kazanmış, kuvvetli kişi” anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁸

50. المنسیر el-mensir

Bu kelime aslında, “yırtıcı hayvanların pençeleri ve gagaları” anlamında kullanılırken; hadiste, “orduda öncü kuvvetler” anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁹

51. أوقية ūkiyyetu

Aslında bir ölçü birimi olan Rıtl’ın 6/1’i olan Ukiyye hadiste, 40 dirhem olarak olarak geçmektedir.¹⁹⁰

52. التحفة et-tuhfetu

Bu kelime aslında “ilk mahsul meyve” anlamında kullanılmasına rağmen hadisle birlikte “güzel ve hoş şeyler” anlamında kullanılmıştır.¹⁹¹

¹⁸⁶ İbnu'l-Esîr, *age*, III, 453. Hadislerde bu kelime سُنِّلَ عَنْ رَجُلٍ قَالَ عَنْ امْرَأَةٍ خَطْبِهَا: هِيَ طَالِقٌ إِنْ نَكَحْتُهَا حَتَّى كُنَّا أَكْلَ الْفَضِيضِ şeklinde gelmektedir.

¹⁸⁷ İbnu'l-Esîr, *age*, IV, 155. Kaynaklarda bu kelime şu şekilde geçmektedir: جَاءَتْ مَسْأَلَتُهُ كُدُوحًا فِي وَجْهِهِ

¹⁸⁸ İbnu'l-Esîr, *age*, IV, 318. Kaynaklarda bu kelime şu şekilde geçmektedir: فَطَلَعَ عَلَيَّ رَجُلٌ حَدَرَ مَرَسٌ

¹⁸⁹ İbnu'l-Esîr, *age*, V, 47. Bu kelime kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: كَلَّمَا أَظَلَّ عَلَيْكُمْ مَنْسِيرٌ مِنْ مَنَاسِيرٍ أَهْلَ الشَّامِ أَغْلَقَ كُلَّ رَجُلٍ مِنْكُمْ بَابَهُ

¹⁹⁰ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 80. Bu kelime hadiste şu şekilde gelmektedir: لَا صَدَقَةَ فِي أَقَلِّ مِنْ خُمْسِ أَوَاقٍ

53. النَّقْلَ es-sekal

Aslında ”yolcunun taşıdığı eşyalar” anlamına gelen bu kelime, “yeryüzü sakinleri olduğu için insanlar ve cinler” anlamında kullanılmıştır.¹⁹²

54. الأيم el-eyyim

Bu kelime aslında “genel olarak kocası olmayan kadın” anlamında kullanılırken, bu hadiste ise “dul kadın” anlamında kullanılmıştır.¹⁹³

55. ألت elite

‘Eksilmek’ anlamına gelen ألت fiili, II. baktan sülasi olarak geldiği halde, hadiste أفعال kalıbından rubai olarak kullanımına ilk defa bu hadiste rastlanmıştır.¹⁹⁴

56. الهراء elhirâu

“Hurma dalı” anlamında kullanılan bu kelime, ilk defa hadiste “şeytan” anlamında kullanılmıştır.¹⁹⁵

57. الاستارة el-istâra

“Örtü” anlamına gelen bu kelimenin الاستارة şeklindeki formuna sadece bu hadiste rastlanmıştır.¹⁹⁶

58. الثناء es-senâu

¹⁹¹ İbnu'l-Esîr, *age*, I, 182. Bu kelime kaynaklarda iu şekilde geçmektedir: تُحَفَّةُ الصَّيَامِ الدُّهْنِ وَالْمَجْمَرِ

¹⁹² İbnu'l-Esîr, *age*, I, 216. Bu kelime hadiste şu şekilde gelmektedir: إني تارك فيكم الثقلين: كتاب الله وعترتي

¹⁹³ İbnu'l-Esîr, *age*, I, 207. Bu kelime hadiste şu şekilde geçmektedir: الأيم أحق بنفسها

¹⁹⁴ İbnu'l-Esîr, *age*, I, 149; ez-Zebîdi, *Tâcu'l-Arûs*, ولت mad. V, 136. Bu kelime hadiste ولا تَعْمِدُوا ولا تَعْمِدُوا وَكَلَّ بِالنَّفُوسِ فَهُوَ يُخِيلُ إِلَيْهَا بَيْنَهَا وَيَبِينُ أَنْ تَنْتَهِيَ إِذَا عَرَجَ بِهَا. أعمالكم şeklinde gelmiştir.

¹⁹⁵ Ebu Ubeyd, *Garibu'l-Hadis*, II, 682; İbnu'l-Esîr, *age*, V, 598. Bu kelime kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: ذاك الهراء شيطان وكل بالنفوس فهو يخيل إليها بينها وبين أن تنتهي إذا عرج بها.

¹⁹⁶ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye* II, 341, 854. Bu kelime kaynaklarda أيما رجل أغلق بابيه على امرأته وأرخصي دونها إستانارة فقد تم صداقها şeklinde gelmektedir.

Peygamberimiz (sav) bu kelimeyi bilinen “hayırla yâd etmek” anlamının yanında, “şerle yâd etmek” anlamında da kullanmıştır.¹⁹⁷

59. الشفعة eş-şuf'atu

‘Çift’ anlamına gelen bu kelime, aslında الشفع şeklinde müzekker/eril olarak kullanıldığı halde, sadece bu hadiste الشفعة şeklinde müennes/dişil olarak kullanılmıştır.¹⁹⁸

60. البخاع el-buhâ'u

Aslında “Kesmede mübalağa etme” anlamında kullanılırken daha sonraları “her mübalağalı anlatım” için kullanılmıştır.¹⁹⁹

61. إلى أهداف ehdefe ilâ

إلى أهداف fiili aslında “sığınmak” anlamında kullanılırken, bu hadiste, lâm harfi ceri ile birlikte إلى أهداف şeklinde “çıkılmak” anlamında kullanılmıştır.²⁰⁰

مهمل mehlun

“Altın, gümüş vb. değerli madenler” için kullanılan bu kelime, Hz. Ebu Bekir’den gelen bir haberde “irin” anlamında kullanılmıştır.²⁰¹

Yukarıda verilen biri haber olmak üzere toplam 61 kelime incelendiğinde, Peygamberimizin (sav) kullanımı ile birlikte anlamı değişen bu kelimelerin hemen

¹⁹⁷ Ebu'l-Abbâs el Feyyûmi'nin *el-Mısbâhu'-Munîr*'inden aktaran, Uysal, «Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstişhad Meselesi.» s. 124. Bu kelime hadis kaynaklarında ... فَأَتَتْهَا عَلَيَّهَا شَرًّا فَاتَتْهَا ... şeklinde yer almaktadır. Bkz. Buhari, *Şehâdât*, 6; Muslim, *Cenâiz*, 60; Ebû Dâvud, *Cenâiz*, 72

¹⁹⁸ İbnu'l-Esîr, *age*, II, 485. Bu kelime kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: مَنْ حَافِظٌ عَلَى شَفْعَةِ الضُّحَى غَفَرَ لَهُ ذُنُوبُهُ

¹⁹⁹ Ez-Zemahşerî, *el-Faik*, I, 82-83; Kazan, *Edebi Üslub Açısından Hadis Metinleri*, s. 88.

²⁰⁰ İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, I, 578. Bu hadis kaynaklarda لَقَدْ أَهْدَفْتُ لِي يَوْمَ بَدْرٍ فَضَفَّتْ عَنْكَ şeklinde gelmektedir.

²⁰¹ Ebu Ubeyde, *Garîbu'l-Hadîs*, III, 217. Bu haber kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: اِدْفَنُونِي فِي ثَوْبِي هَذِينَ فَإِنَّمَا هُمَا لِلْمُهْلِ وَالتَّرَابِ

hepsinin isim olduğu gör÷lmektedir. Bu kelimeler sözkonusu hadisi anlama konusunda şarihler bir ipucu vermektedir. Zira bu kelimeler, Peygamberimizin (sav) ilk defa söylediği kelimelere nazaran daha fazla yer tutmaktadır. Bu bağlamda onun ilâhi emir ve yasakları aktarırken Arap dilinin temel özelliklerini koruyarak farklı anlamlarda kullandığı ve böylece kavramların zihinlere daha çabuk yerleşmesine katkı sağladığını söyleyebiliriz.

3.3. ASLI YABANCI OLAN KELİMELER

Bir dilin diğlerinden etkileşimi genelde, askerî ve siyâsi; kültürel ve toplumsal alanlarda meydana gelmektedir. Bu durumu Arapçanın en çok etkileşim içerisinde olduğu dillerden, Farsça için düşündüğümüzde ilk aklımıza miladi 279-309 yılları arasında Arap yarımadasının doğu kısmında hüküm süren II. Sabur Krallığı ile Arap kabileler arasında meydana gelen siyâsi ve askeri ilişkiler gelmektedir. Yine Perslerin, Habeşlere karşı Yemenlilere yardım etmesiyle başlayan ilişkilerde, o bölgede Fars dili ve kültürünün izlerini bulmak mümkündür. Tüm bu gelişmeler meydana gelirken, söz konusu toplumsal ilişkilerin dile yansması ise kaçınılmaz gözükmektedir. Miladi III. yy. İranlılar tarafından bazı Arap kabilelere kurdurulan Hire krallığı, bu kültür alışverişinin en önemli ayağını oluşturmaktadır. Şairler de gerek taşıdıkları kültür hazineleri ile gerekse yaptıkları çeviri hizmetleri ile bu kültür alışverişinin en önemli ayağını oluşturmuşlardır. Yine iki kültür mensupları arasında meydana gelen evlilikler ve yılın belli aylarında kurulan panayırda da toplumsal alanda meydana gelen etkileşimin en önemli unsurlarını oluşturmuştur.²⁰²

Arapçaya giren yabancı sözcükler Farsçanın yanında Habeşçe, Sanskritçe, Yunanca, Latince, Rumca, Aramca, Süryanca, Nebatca, İbranca ve Türkçe dillerinden geçmiştir. Aşağıda bu kelimelere bazı örnekler verilecektir:

Hadislerde Geçen Aslı Yabancı Kelimeler

²⁰² Gündüzöz, «Arapça'da Kelime Türetme Yolları.» s. 196.

1. الدزج “İki renk arasında bulanık bir renk” anlamında Farsça bir sözcüktür. Hadiste ise “şeytanın kaçarken çıkardığı ses” anlamında kullanılmıştır.²⁰³
2. أنك Kurşun (Farsça)²⁰⁴
3. ابريسم İpek (Farsça)²⁰⁵
4. اسطوانة Sütun, Silindir (Farsça)²⁰⁶
5. اسقف Piskopos, Rehber²⁰⁷
6. أوضة Oda (Türkçe)²⁰⁸
7. باذق Kırmızı şarap (Farsça)²⁰⁹
8. باذج Kuzu (Farsça)²¹⁰
9. برسام Zatü'l-Cenb – Akciğer zarı iltihabı (Farsça)²¹¹
10. بطريق Patrik, Savaşçı (Yunanca)²¹²
11. بندق Mermi, Fındık (Farsça)²¹³
12. بوري Hasır (Farsça)²¹⁴
13. بيذق Piyade, Piyon (Farsça)²¹⁵
14. تاج Taç (Aramca)²¹⁶
15. ترعة Kapı (Süryanca)²¹⁷
16. جص Alçı, Kireç (Yunanca)²¹⁸
17. جورب Çorap (Farsça)²¹⁹
18. جوز Ceviz (Farsça)²²⁰
19. جوالق Çuval (Farsça)²²¹

²⁰³ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 262. Hadiste şu şekilde yer almaktadır: أَذْبَرَ الشَّيْطَانُ وَلَهُ هَزَجٌ وَدَزَجٌ

²⁰⁴ Ebu Davud, *Edeb*, 88.

²⁰⁵ Müsned Ahmed, II, 100.

²⁰⁶ Müslim, *Salât*, 264.

²⁰⁷ Ebu Davud, *Sünne*, 4556.

²⁰⁸ Tirmizi, *Cennet*, 4.

²⁰⁹ Nesai, *Eşribe*, 24, 28.

²¹⁰ Tirmizi, *Kıyâme*, 6.

²¹¹ Müslim, *Kasâme*, 13.

²¹² Müsned Ahmed, III, 441.

²¹³ Buhari, *Zebâih*, 2,5.

²¹⁴ Ebu Davud, *Salât*, 22.

²¹⁵ Müslim, *Cihâd*, 86.

²¹⁶ Tirmizi, *Tefsir*, 17.

²¹⁷ İbn Mace, *Menâsik*, 104.

²¹⁸ Müslim, *Cenâiz*, 94.

²¹⁹ Ebu Davud, *Tahâret*, 61.

²²⁰ Müsned Ahmed, IV, 184.

²²¹ Müslim, *Tevbe*, 56.

20. داذي Şarap (Farsça)²²²
 21. درنوك Kilim (Habeşçe)²²³
 22. ديوان Divan, Sekreteryâ (Farsça)²²⁴
 23. رطل 2566 kg. (Yunanca)²²⁵
 24. زنبيل Sepet (Farsça)²²⁶
 25. زنديق Zındık (Farsça)²²⁷
 26. ساذج Sade (Farsça)²²⁸

Arapçada yabancı kelimelerin olup olmaması ilk dönemden itibaren tartışılan bir konudur. Bir kısım âlimler, Kur'ân'ın Arapça olarak indirilmesi ile ilgili ayetlerden yola çıkarak Kur'ân'da yabancı kelime olmadığı görüşünü savunurken, diğer bir kısım da yabancı kelimelerin varlığını kabul ederek onların Arapçalaştığını savunmaktadır.²²⁹ Hadislerde ise çeşitli siyâsi, sosyal ve kültürel sebeplerle diğer dillerle kelime alışverişinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim yukarıda sadece küçük bir kısmını verdiğimiz yabancı sözcükler, hadislerdeki yabancı kelimelerin varlığını doğrular mahiyettedir.

3.4. SÖZ KONUSU KELİME VE DEYİMLERİN HADİS İSTİLAHLARININ OLUŞUMUNA ETKİSİ

Hız. Peygamber'in (sav) risâletle görevlendirilmesinden sonra kendisine indirilen vahyi tebliğ etme görevi, peygamberliğin en temel unsurlarından biridir. Peygamberimiz (sav), kendisine verilen bu görevi yerine getirirken aldığı vahyi, içinde bulunduğu toplumun dili ile insanlara aktarmıştır. Ancak hadisler sözkonusu olduğunda, onun kullandığı dilin; hem peygamber olmasından dolayı ilahi özellikler taşıması, hem de yetiştiği ortamın ve büyüdüğü çevrenin de etkisiyle beşeri olması sebebiyle, onun dilini daha önemli hale getirmiştir. Çünkü bağlayıcılık yönünden

²²² Ebu Davud, *Eşribe*, 6.

²²³ Buhari, *Libas*, 91.

²²⁴ Müsned Ahmed, I, 31.

²²⁵ Tirmizi, *Zekât*, 75.

²²⁶ Buhari, *Savm*, 31.

²²⁷ Buhari, *Murteddin*, 2.

²²⁸ Ebu Davud, *Taharet*, 60.

²²⁹ Polat, *agm*, 1800.

Kur'ân-ı Kerim'den sonra hadisler gelmektedir. Durum böyle olunca âlimler onun dilini çok iyi incelemişler ve ondan sâdır olan sözlerin kaynağını belirlemeye çalışmışlardır. Günlük hayatta kullandığı dil için yapılan bu çalışmalar, hadisler içerisinde yer alan ve daha önce hiç duyulmamış sözcüklerin için de yer yer yapılmıştır. Hz. Peygamber'in (sav) her sözü gibi bu sözcükler de genellikle hadis ilimlerine çeşitli yönlerde katkısı olmuştur.

Bilindiği gibi çalışmamıza esas teşkil eden lafızların derlenmesinde Garîbu'l-Hadîs kitaplarının özellikle seçilmesi, bu kitapların; hadisleri anlama konusunda taşıdıkları birçok özelliklerinin yanında, bu kitapların; hadislerde kullanılan 'garîb' kelimeyle Hz. Peygamberin (sav) ne amaçladığı tespit etmeye çalışmaları ve özellikle de hadis metnindeki garîb lafza Hz. Peygamber'in yüklediği anlama ve eğer varsa, bu özel bir anlamı tespit edilmeye çalışmalarıdır.²³⁰

Aslında bu çalışma, dil konularının ağırlıklı olarak işlenmesinden dolayı, Arap Dili alanında gibi gözükmemektedir. Ancak, hem konumuzun esasını teşkil eden sözcüklerin ilk kaynağının Hz. Peygamber (sav) olması, hem de hadislerin dil çalışmalarına kaynaklık etmesi sebebi ile, bu tezin hadis ilmine ait bir konu olarak çalışılmasına karar verilmiştir.

Aşağıda tezimizde şimdiye kadar incelediğimiz söz konusu kelime ve deyimlerin hadis ilimlerinin oluşumuna katkısı ve diğer ilimlere olan etkisi sıralanmıştır.

3.4.1. Hadis Terimlerine Katkısı

Çalışmamızda derlediğimiz bu garîb kelimelerin, her birinin, Hz. Peygamberden (sav) sâdır olması açısından ayrı bir yeri olsa da, daha sonra ortaya çıkacak hadis ıstılahlarının oluşumuna doğrudan bir katkısı olmadığını belirtmek gerekir. Zira ıstılahların, belli bir süreç dâhilinde meydana gelen ve her biri kullanıldığı anlamda, temel bir işlev üstlendiğini biliyoruz. Bu açıdan, özellikle hadis

---

²³⁰ el-Belâsi, *agm*, s. 281-286.

istilahlarının tarihi seyrine bakıldığında, tek tek bu kelimelerin ıstılah olma özelliği olduğuna ya da ıstıhlara kaynaklık ettiğini söylemek zordur.

Bütün bunlarla birlikte, hadis terimleri ilgili olarak konumuzla alakası bakımından yaptığımız bir diğer araştırmayı da burada zikretmekte yarar vardır. O da hadis metinlerinden yola çıkarak, hadis ıstılahlarının hem sözlük anlamı hem de terim anlamı konusunda bize ipucu verecek bir çalışma yapma düşüncesidir. Netice olarak, hadis metinlerinde, hadis ıstılahlarının sözlük anlamı konusunda benzerlik bulma açısından belli bir mesafe katedilebilirse de, hadis ıstılahlarının tamamını, hadis külliyatı içerisinde bulmak güç gözükmektedir. Nitekim bu konuda yaptığımız bir ön araştırmada ancak Sahih, Hasen, Zayıf ve Muallak türü ıstıhlara dair bazı ipuçlarına rastlayabildik.²³¹

3.4.2. Hadis İlmine Katkıları

Peygamberimizin dilinin genişliği, *ümmî* olduğu halde aynı dili konuşanların bile çıkartamadığı sözcükleri bilecek kadar dile hâkim olması; onun hem Yüce Allâh tarafından en güzel bir şekilde yetiştirildiğini, hem de içinde bulunduğu toplumun dilini en iyi bilecek şekilde kendini yetiştirdiğini göstermektedir. Yine toplum ile dil arasındaki organik bağ düşünüldüğünde, dili iyi bir şekilde kullanan bir peygamberin, o toplumda başarılı olmasıyla eşdeğer olması anlamına geldiğini belirtmeliyiz.²³² Hz. Peygamber de (sav) bu kelimeler vâsıtası ile toplumun sahip olduğu en değerli varlık olan dili en iyi şekilde kullanarak, risâlet görevini başarıyla gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu durum, hem onun toplum ile olan bağını güçlü tutmakta hem de çağlar ötesinden gelen bir mesajla, kendi öz dilini bilmeyen bir davetçinin/önderin başarılı olamayacağını vurgulamaktadır.

²³¹ es-Sabbâğ, Muhammed. *el-Hadisü'n-Nebevi, Mustalahuhu ve Belâgatuhu ve Kutubuhu*. Beyrut: el Mektebetu'l-İslâmi, 2003; Râcihi, Şerefuddîn Ali, *Mustalahu'l-Hadis ve Eseruhu ale'd-Dersi'l-Lugavi İnde'l-Arab*, Daru'n-Nahda'l-Arabîyye, Beyrut, 1983; Özdemir, Veysel, Hadislerin Sihhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadis İstılâhının Ortaya Çıkışı, MUIFD, XLV, 2013, 1302-4973.

²³²Bu duruma Musa (as) Kur'ân'da geçen kıssasını örnek verebiliriz. Nitekim Musa (as), peygamberlik görevini yerine getirirken kendisine yardımcı olması için Allah'tan kardeşi Harun'u (as) istemişti. Buna gerekçe olarak da, onun kendisinden daha fasih bir dili olduğunu göstermişti. Bkz. Kasas, 28/28.

Bilindiği gibi yüce Allâh, her peygamberi indireceği vahye hazırlık mâhiyetinde kendi kavminin diliyle göndermiştir.²³³ Kur'ân'ı Arapça olarak gönderen Allâh, Hz. Peygamber'i (sav) de, dil yönünden en güzel bir şekilde yetiştirmiştir. Bu, genel olarak günlük konuşmalarından anlaşılırken, aynı zamanda bunu, onun dilinden ilk defa dökülen sözkonusu kelimelerden ve deyimlerden de anlayabiliyoruz.

Peygamberimizle aynı dili konuşmalarına rağmen Sahâbenin bu sözcükleri anlayamamaları, bizi hadislerin – yani Peygamberimizin konuştuğu dilin – vahiy kaynaklı olduğu görüşüne yakınlaştırmaktadır. Dolayısıyla bu durum onun tasarruflarının – özellikle sözlerinin – tümünün bağlayıcı olduğu görüşünü savunanları destekler gözükmektedir. Öte yandan Kur'ân-ı Kerim'in vahiy ürünü olmasından dolayı, hadislerin de görünürde beşer dili olan Arapça olmasına rağmen, hem lafzı hem mânası açısından beşer üstü bir yapıya sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Zaten Kur'ân'ın 'Mucize' olması, bunu gerektirmektedir. Ancak bunu Hz. Peygamber'in (sav) hadisleri için düşündüğümüzde, karşımıza şöyle bir dil çıkmaktadır: Onun bir Arap olarak günlük hayatta konuştuğu dil, bir de peygamber olarak konuştuğu bir dil. Aslında her ikisi de aynı dilin ürünü olmasına rağmen, bu iki dilin varlığını, araştırmamıza konu olan sözcüklerin yapısından da anlayabiliyoruz. Daha önce hiç duyulmamış bu sözcüklerin kaynağını, bir taraftan, bir peygamber olarak aldığı 'Kur'ân dışı vahiy' olarak değerlendirebileceğimiz gibi, diğer yandan da, onun içinde yaşadığı toplumun tabî bir ferdi olarak, kültürün temel ögesi olan dili en mükemmel bir düzeyde bildiği şeklinde de açıklayabiliriz. Bu iki dilin ölçütleri nelerdir, sorusu ise ilk günden beri üzerinde tartışılan meselelerden biridir. Yine Peygamberimizin (sav) dilini sadece 'Allâh vergisi' şeklinde açıklamak da, onun sahip olduğu dil yeteneğini gözardı etmek anlamına gelebilir.

Peygamberimize 40 yaşlarında risâlet görevi verilmiştir. Onun dili hakkındaki bilgilerimiz, genelde peygamberlik sonrasında söylediği sözlerle ilgili olarak sahabînin bize ulaştırdığı bilgilerdir. Vahiyle birlikte Arapların zihin dünyasında birçok kavramın değiştiği gözönüne alınırsa, acaba bir karşılaştırma yapmak adına,

²³³ İbrâhim, 14/4; Duhân, 44/58, Meryem, 19/97.

risâletten önceki sözlerinden kayıt altına alınmış sözleri var mıdır? Bu konu da Peygamberimizin dilinin tam olarak anlaşılması için gözönünde bulundurulması gereken konulardan biridir. Aynı çalışmayı – belki Hz. Peygamber’in (sav) dili kadar ilk sırada yer almasa da – sahâbenin dili konusunda da yapılması hadisleri anlama konusunda ve vahiy alma sürecini değerlendirmek adına faydalı olacaktır.

3.4.3. Hadislerin Arap Dilbilimine Katkıları

Herşeyden önce bu sözcükler vasıtası ile anlıyoruz ki Hz. Peygamber, (sav) Arapçanın zenginleşmesi ve müfredatının artırılması konusunda Arapçaya önemli katkılarda bulunmuştur.²³⁴

Yine İslâm'ın ikinci temel kaynağını hadisler oluşturduğuna göre, hadisleri anlamaya yönelik çalışmalarda hadisler, İslâmî ilimlerin temelini oluşturan kavramların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin hadislerdeki *garîb* lafızları anlama çabası Arap dilindeki ilk sözlüklerin nüvesini oluşturması bakımından önemlidir.

Bu sözcükler vâsıtası ile bir kez daha, Arap dilinin çok geniş bir coğrafyada konuşulduğunu ve farklı lehçeler sebebiyle birbirinden farklı birçok sözcüğün yer aldığını görmekteyiz. Bu dili tüm yönleriyle konuşup anlamanın, ancak; vahiyle desteklenmiş ve kendini tüm yönlerden olduğu gibi dil yönünden de mükemmel bir şekilde yetiştiren bir peygamberin altından kalkabileceği bir özellik olduğunu söylemeliyiz. Aynı zamanda bu sözcüklerin varlığı, Hz. Peygamber’le (sav) aynı dili paylaşan ve aynı ortamında yaşayan sahâbilerin de - her biri aynı olmasa da - sağlam bir dil yapısına ve edebiyat kültürüne sahip olduklarını göstermektedir. Zaten bu vahyin ilk muhatabı olma şerefine nail olmak, sadece Hz. Peygamber’in (sav) değil, aynı zamanda onun muhataplarının üstün bir dil altyapısına sahip olmalarını gerektirmektedir.

Arapçanın başta *iştikâk* olmak üzere yapısında taşıdığı birçok özellik, onun vahiyle birlikte gelen yeni kelimeleri nasıl içinde özümseyen esnek bir yapıya sahip

²³⁴ Hadis ilminin Lugat ilmi (Dilbilim) ile olan bağı ile ilgili olarak hazırlanan makale için bkz. Uysal, «Hz. Peygamber'in Dil Yönü ve Edebiyat Literatüründe Geçen Hadislerde Belâgat.» s. 62.

olduğunu göstermektedir. Çünkü burada, her dil arasında çeşitli siyâsi, sosyal ve ekonomik sebeplerle meydana gelen tabî bir kelime alışverişinden öte, ilâhî yönü olan kelimelere aracılık edecek sağlam bir yapıya sahip olmayı gerektiren bir dil söz konusudur.

Asıl anlam ve yan anlam bağlamında ele aldığımız kelimelerde, Hz. Peygamber'in (sav) dilinin, dolayısıyla vahiy kaynaklı dilin kelimeler üzerinde ne gibi değişiklikler yaptığını açıkça görmekteyiz. Kelimeler üzerinde anlam genişlemesi, anlam daralması ve anlam aktarması gibi yeni anlamın (Hz. Peygamber'in dilinin) dilde nasıl değişiklikler yaparak yeni terimler türettiğini anlıyoruz. İslâmi ilimlerin bu dönemden sonra teşekkül ettiği gözönünde bulundurulursa, aslında her oluşan dinî terimde, hadislerin de rolü olduğunu söylersek mübalağa etmiş sayılmayız.

3.4.4. Hadislerin Türk Atasözlerine ve Deyimlerine Katkıları

Türkçede, Mesel, 'Atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini değişmez kalıp ve klişeleşmiş özlü sözlerle öğüt ve hüküm içerecek biçimde yansıtan, lafzı ve anlamı beğenilerek nesilden nesile aktarılan çoğunlukla asil durumuna benzeyen halleri açıklamak ve örneklemek amacıyla kullanılan anonim mahiyetteki özdeyiştir.' diye tarif edilir.²³⁵ Deyim ise, 'İki ya da daha fazla kelimededen meydana gelen ve kelimelerin öz anlamlarının dışında yeni bir anlam ifade eden söz gruplarıdır.'²³⁶ Hz. Peygamber (sav) insanlar tarafından gerek sözleri gerek fiilleri yönünden model alındığından, sözlerinin bir kısmı yaygınlık kazanmış ve mesel haline gelmiştir. Nitekim Hz. Peygamberin (sav) meselleri, hadis literatüründe "*Emsâlu'l-Hadîs*" başlığı altında ayrı bir araştırma konusu olmuştur.

Konumuzun esasını teşkil eden kelimelerle de bağlantılı olarak, hadislerin Türk kültürünün en temel öğelerinden biri olan atasözleri ve deyimlere olan katkısının tarihi süreç içerisinde belirgin olduğunu görüyoruz. Aşağıda bazı

²³⁵ Durmuş, İsmail. «Mesel.» (DİA) XXIX (2004): 293-297.

²³⁶ Yazıcı, *age*, s. 31.

örneklerini vereceğimiz atasözleri ve deyimlerde bu etkiyi birebir görmek mümkündür:

1. "Emanet geri verilir, ödünç alınan mal iade edilir, borç ödenir, kefil borçlu hükmündedir."²³⁷ hadisi, dilimizde, 'Ödünç yiyen kesesinden yer.' şeklinde,
2. "Birlik olmaya bakın. Çünkü sürüden ayrılan koyunu mutlaka kurt yer."²³⁸ hadisi dilimizde, "Sürüden ayrılanı kurt kapar." şeklinde,
3. "Acı da olsa gerçeği söyle."²³⁹ hadisi dilimizde, "Dost acı söyler." şeklinde,
4. "Bütün insanlar hata yapar."²⁴⁰ hadisi dilimizde, "Hatasız kul olmaz."; "Beşer şaşar." şeklinde,
5. "Kardeşinin başına gelen musibete sevinme. Olabilir ki, Allâh ona merhamet eder de seni hastalığa dûçar eder."²⁴¹ hadisi dilimizde, "Gülme komşuna gelir başına." şeklinde,
6. "Bir şeyi sevmen gözü kör, kulağı sağır eder."²⁴² hadisi ise "Aşığın gözü kör olur." şeklinde kültürümüze yerleşmiştir.

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, Türkçede kullanılan birçok atasözünün doğmasında, hadislerin büyük bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu durum, bir toplumun kültürünün oluşmasında hadislerin rolünün ne kadar önemli olduğuna dikkat çekerken, aynı zamanda, Türklerin Müslüman olmalarından sonra İslam kültür ve medeniyetinden nasıl etkilendiğinin de bir göstergesidir. Nitekim bir araştırmada hadis külliyyatında yer alan yaklaşık 400 küsür rivayetten, 285'nin dilimizde kullanılan atasözleri ve deyimlerle doğrudan, 140 kadarının da dolaylı olarak ilgili olduğu sonucuna varılmıştır.²⁴³

²³⁷ Tirmizi, *Buyû*, 39; Ebu Davud, *Buyû*, 88.

²³⁸ Ebu Davud, *Salât*, 46; Nesai, *İmâme*, 48; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, VI, 446.

²³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, V, 159; İbn Hibban, *Sahih*, II, 76 (361).

²⁴⁰ Tirmizi, *Kıyâme*, 49; İbn Mace, *Zuhd*, 30; Dârimi, *Rikak*, 18; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, III, 198.

²⁴¹ Tirmizi, *Kıyame*, 54.

²⁴² Ebu Davud, *Edeb*, 116; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, V, 194.

²⁴³ Selman Başaran, *Hadislerin Türk Atasözlerine Etkisi* adlı çalışmasından aktaran Uysal, Muhittin. «Hadis Meselleri (Mahiyet, Literatür, Örnekler).» *SÜİFD*, 2007: 100-103; İpek, Muhammet Selim. «Türk Atasözleri ve Deyimleri ile Eşanlımlı Arap Meselleri.» *EKEV*, 2014: 187-196.

6.1.1. Diğer İlimlere Olan Katkıları

Ele aldığımız sözcüklerin hadis ve dilbilime olan katkısından sonra genel olarak diğer ilim dalları ile alakalı olarak şu neticeler elde edilmiştir. Asıl anlam ile yeni anlam arasında irtibat kurularak aslında İslâmiyetin temel amacının, kendisini kabul eden toplumların tüm değerlerini yok etmek değil; bilakis onları iyiye ve güzele doğru yönlendirmek olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim sahâbiler vahiyle birlikte daha önce bildikleri sözcüklerin yeniden ete kemiğe büründürülüp hayatlarına yön veren ve İslam medeniyetini temel taşları olacak kavramlar şeklinde gündelik hayatlarına girdiklerine şahit olurken, aynı zamanda kültürlerinden – ve bu kültürün en temel ögesi olan dillerinden – kopmuyorlardı. Yapılan sadece yıllarca konuşup hayatlarını anlamlandırdıkları öz dillerinin bir anlamda iyi yönde değişime uğraması idi.

Bu değişimi, tevhid düşüncesinin dile etkisi şeklinde anlamlandırmak da mümkündür. Hz. Peygamber (sav) câhiliye kültüründen İslâm sürecine geçiş sürecinde, Müslümanlara İslâmî bir kimlik kazandırma kararlılığı göstermiştir. Örneğin, Cahiliye devrinde var olan ve kullanılan giysilerin kullanım tarzında, kılık-kıyafet, saç-sakal gibi konularda İslâm ile birlikte bazı değişim ve düzeltmelere gidilmiştir. Bu değişim ve düzeltmelerde, temel gaye, Müslümânâ kimlik ve şahsiyet kazandırma ve Müslümanın diğer din mensuplarından farklı olduğu düşüncesini ortaya koyma düşüncesidir. İşte bu gayenin selamlaşma, tebrikleşme gibi dili ilgilendiren konularda da gözetildiğini görüyoruz. Nitekim İmrân b. Husayn şöyle anlatmaktadır: “Cahiliye döneminde *أنعم الله بك عينا* , *Allâh seninle gözümüzü aydın etsin, iyi sabahlar!*’ derdik. Hz. Peygamber (sav) böyle dememizi yasakladı.” Aynı konuda Ma’mer b. Raşid’in “*Kişinin, Cahiliye’den kalan أنعم الله بك عينا* , *Allâh seninle gözümüzü aydın etsin!*’ sözünü kullanması mekruhtur, ancak *أنعم الله عليك* , *Allâh gözünü aydın etsin!*’ demesinde bir sakınca yoktur.”²⁴⁴

²⁴⁴ Ebu Davud, *Edeb*, 101; Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, X, 385.

Öte yandan toplumu her yönde iyiye yönelten İslâmiyetle birlikte, birçok olumsuz anlayışın ya terkedildiğini ya da onun yerine bir takım yeni uygulamalar getirildiğini biliyoruz. Bazen de mevcut uygulamanın iyileştirildiğini görmekteyiz. Bu durumu, İslâmın yeni getirdiği terimler için; özellikle de ilk defa kullanılan kelimeler için düşündüğümüzde daha önce hiç gündemde olmayan bir kelimenin – *Münâfik* ve *Tahiyye* kelimeleri gibi – toplumun tüm seyrini değiştirecek bir öneme sahip olduğunu görmekteyiz. Böylece adeta kavramlar vasıtasıyla bir gündem oluşturulduğunu veya gündem değiştiriliğine şahit olmaktadır. Bu da aslında kelimelerin/kavramların basit bir *garîb* sözcük değil, toplumu yerinden oynatan güce sahip olduğunu göstermektedir. Günümüzde boşaltılan dini kavramların doldurulmasında, Hz. Peygamber’in (sav) dilinin, dolayısıyla hadis ilminin önemi tekrar gündeme gelmektedir.

Bir toplumda meydana gelen iyi veya kötü yönde yapılan değişim, aşamalı olarak meydana gelmektedir. İslâmda bu değişimin, sahâbenin kendi varlıklarının bir parçası olan anadilleri vasıtasıyla meydana gelmesi, gerçekten üzerinde durulması gereken önemli konulardan birisidir. Zira nasıl içki ve faiz ayetleri ilgili hükümler tedrici olarak gündelik hayata yerleşmiş ise, kavramlar da aynı şekilde aşamalı olarak sahâbînin zihin dünyasına girmiştir. Çünkü onlar Arapça düşünüyorlar ve merâmîlerini Arapça olarak anlatıyorlardı. Bu açıdan baktığımızda, Hz. Peygamber’in (sav) onları bu kavramlara hazırlama mâhiyetinde bazı üslûplar kullandığını görüyoruz. Meselâ hadis metinlerinde gördüğümüz ve ‘hazırlayıcı soru yöntemi’ diyebileceğimiz ... *أندرون ما etedrune ma* “Şu nedir, bilir misiniz? Şunun hakkında ne biliyorsunuz?” anlamına gelen soru sîgası, Peygamberimiz tarafından çok kullanılan yöntemlerden biridir. Buna göre, Peygamberimiz (sav) muhataplarının daha önce bilmedikleri bir kavramı ya da sadece sözlük anlamını bildikleri bir sözcüğü – *gıybet* örneğinde olduğu gibi - en etkili temel iletişim yöntemlerinden biri olan hazırlayıcı soru ile soruyor, daha sonra da sorunun cevabını bizzat kendisi vererek bu kavramı zihinlerine aşamalı olarak yerleştiriyordu.

İlk defa Hz. Peygamber’den (sav) duyulan bu kelimelerin ortaya çıkmasında iki özelliğin olduğunu söyleyebiliriz. İlki, onun bu farklı kelimeleri kullanması ‘tabî

bir süreç' içerisinde gerçekleşmesidir. Peygamberimiz, bu kelimeleri bulmak için özel bir çaba sarfetmemiş veya tekellüf içerisine girmemiştir. Dolayısıyla bu sözcüklerin ortaya çıkış serüveni, tamamen doğal bir süreç içerisinde tabiri caizse bir 'sevki tabii' ile dilinden dökülmüştür. Bir diğeri ise, 'zorunlu bir süreç'tir. Bu zorunluluktan kasıt, hem beşer hem de peygamber olması sebebiyle sahip olduğu dil özelliğinin böyle ayrıcalıklı kelimeleri kullanmayı gerekli kılmasıdır. Her ne kadar beşer de olsa, taşıdığı risâlet görevinin tabiatı gereği, onun her davranışını – dolayısıyla dilini – zorunlu olarak ayrıcalıklı kılmaktadır.

Bilindiği gibi vahyin inişi, zaman olarak 'tarihin akışına bir müdâhele'yi beraberinde getirmiştir. Mekân olarak da, daha önce dünyada pek bilinmeyen bir beldeyi (Mekke) Müslümanların gündemine oturtmuştur. Bu yönüyle vahiy, olağanüstü sonuçlar doğurmuştur. Bu duruma, Peygamberimizin ilk defa kullandığı kelimeler açısından baktığımızda, ilk bakışta zamanı; sadece onun yaşadığı dönemi ve o süre içerisinde kullandığı kelimeleri; mekânı ise o dili konuşan insanların bulunduğu bölge ve çevresi gibi düşünelim de, aslında vahyin getirdiği evrensel mesajlar bakımından o dönemde meydana gelen her olgunun – içerisinde bu kelimelerin olduğu dil ile birlikte düşünerek – zaman ve mekân üstü bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Risaletten önce kullanılan sözcüklerin Kur'ân'da yepyeni anlamlara geldiğini biliyoruz. Aynı şekilde Peygamberimizin (sav) dili bağlamında da aynı durum söz konusu olabilir. Nitekim verilen örneklerde câhiliye döneminde kullanılan bir kelimenin Hz. Peygamber (sav) tarafından değişik anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, İslâmîyetle birlikte gelen bir 'Din Dili' olduğu sonucunu ortaya çıkarmakta ve bunun neticesinde genelde değişen terimlerin ilk örnekleri Kur'ân'ı Kerim'den verilmektedir, Ancak İslâm'ın ikinci kaynağı olan ve kendisine Kur'ân'ı 'açıklama' görevi verilen Peygamberimize ait ve tezimizin temel konusu olan bu kelimelerden yola çıkarak da bir 'özel dil' oluştuğu sonucuna varabiliriz. Dolayısı ile Peygamberimizin (sav) hadisleri ile ayrı bir edebiyatın oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu durum genelde hadislerin; özelde bu kelimelerin terimleşmeye doğrudan katkı sağladığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

İlk defa Hz. Peygamber'den (sav) duyulan sözcükleri derlediğimiz Garîbu'l-Hadîs Garîb türü eserler daha sonraları kaleme alınacak sözlük ve ansiklopedi çalışmalarına üslup, içerik ve amaçlar bakımından kaynak olmuş ve örnek teşkil etmiştir. Dolayısıyla aslında hadislerin Arap diline olan katkısı ile Garîbu'l-Hadis'lerin Arap sözlükçülüğüne olan katkısı âdeta paraleldir. Daha genel bir ifâde ile hadisler, lügat tedvin hareketine çok farklı şekillerde tesir etmiştir. Bunları maddeler halinde sayacak olursak:

- Arapça alfabetik sözlüğün oluşturulması,
- Mu'cem türünün hadis tarihçileri tarafından kullanılması ve alfabetik sıraya göre kitaplar te'lif eden ilk kişilerin hadis âlimleri olması,
- Lügavî tasnif yöntemleri bakımından, hadislerin te'lifi, planlanması ve bölümlere ayrılmasında, hadisçilerin yöntemlerinin taklit edilmesi,
- Lügavî metinlerin tahkiki gibi konularda, hadislerin dilbilime katkıları olmuştur.²⁴⁵

Özellikle son yüzyılda, diğer bilimlerde olduğu gibi genelde Sosyal Bilimlerde, özelde de İslâmî ilimlerde, ihtisas sahibi olmanın önemine sık sık vurgu yapılmakta ve bu anlayış çerçevesinde her ana bilim dalı çeşitli bilim dallarından meydana gelmektedir. İlk bakışta her bilim dalının kendi içerisinde sistemli olarak çalışması ve kendi disiplini içerisinde ilim faaliyetlerinde bulunması, teoride öngörülse de, özellikle İslâmî İlimler açısından düşündüğümüzde, pratikte istenilen seviyeye gelememesi, üzerinde özellikle durulması gereken bir durumdur. Çünkü İslâmî ilimlerin kendi aralarında belki diğer ilimlerden daha sıkı ve ayrılmaz ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir. Dolayısı ile bu ilimleri tahsil edecek öğrencilerin, ihtisas sahibi olmadan önce, mutlaka temel İslâmî ilimler konusunda kendilerini yetiştirmeleri gerektiği gerçeği tekrar vurgulanmalıdır. Tezimizin asıl konusu olan Hadis Bilim dalını bir Arap Dili bölümünden veya diğer İslâmî ilimlerden neredeyse ayırmak güçtür. Belki çağın gerektirdiği bir ilim anlayışı ile uzmanlaşmanın gereğine hepimiz inanmakla birlikte, özellikle İslâmî İlimlerde çalışma yapanların, birlikte ciddi mesai harcayacakları birçok ortak paydası olduğu konusu önem arz etmektedir.

²⁴⁵ Hammâdi, *age*, 249-272.

Çalışmamız, Garibu'l-Hadis kaynakları ile sınırlandırılmıştır. Bu araştırmadan yola çıkarak, hadisler hakkında daha geniş ve kapsamlı açıklamaların yer aldığı hadis şerhleri veya kelimelerin etimolojik tahlillerinin yapıldığı lügatler esas alınarak daha geniş bir çalışma yapılabilir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Hz. Peygamber'den (sav) ilk defa işitilen sözcükler ve daha önce bilinen ancak onun farklı anlamda kullandığı sözcüklerin, hadis ilmine olan etkisi araştırılmıştır. İlk dönemlerden itibaren hadislerin dilinin, hadisleri anlama konusunda büyük önemi olduğundan dolayı, Hz. Peygamber'in (sav) dili, vahiy açısından İslam ilim geleneğinde dikkatle incelenmiştir.

İlk örneklerini Garîbu'l-Hadîs kitaplarında bulduğumuz bu kelimeler, bize ilerde başlıbaşına bir ilim haline gelecek *Mustalah* ilminin habercisi gibidir. Bu kelimeler, elimizde basılı ilk *Garîb* kaynaklarından biri olan Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Garîbu'l-Hadîs* adlı eseri ile başlayan ve kendinden önce yazılmış *Garîb* kitapları bir araya toplayan İbnu'l-Esir el-Cezeri'nin (ö. 606/1209) *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser* adlı eseri birlikte toplam dokuz Garîbu'l-Hadîs kitabından taranarak elde edilmiştir.

Neticede, incelenen Garib kaynaklarından yola çıkarak bu kelimelerden; daha önce kullanılan ve daha sonra farklı anlamlarda kullanılanların, ilk defa kendisinden duyulan kelimelere göre daha fazla olduğu görülmüştür. Elimizde mevcut hadis külliyyatının çok az bir kısmına tekabül eden bu oran, hadis dilindeki *garîb* olgusunun oldukça az olduğunu göstermektedir.

Hadis ıstılahları açısından baktığımızda bu kelimelerin, hadis terimlerinin oluşumuna doğrudan etkisi olmadığı görülmektedir. Nitekim hadis ıstılahlarının genelde *müştak* (türemiş) sözcüklerden oluştuğu halde, söz konusu kelimelerin çoğunun daha çok *camid* (türememiş) kelimelerden oluşması, bunu göstermektedir.

Hadis ilimlerine olan katkı ise genel mahiyettedir. Garîbu'l-Hadîs kitaplarında da bu sözcüklere özel bir yer ayrıldığı görülmektedir. Müellifler yeri geldikçe satır aralarında bu kelimelerin özelliklerine değinmişler ve Hz. Peygamber'den (sav) *ilk defa* duyulduğunu vurgulamışlardır.

Bu araştırma, her ne kadar hadislerde *ilk defa* yer alan sözcüklerin derlenmesi gibi gözükse de, Peygamberimizden (sav) ilk defa duyulan bu sözcükleri bir arada toplaması açısından önemli bir yere sahiptir. Bu yönüyle, ileride aynı konuda

yapılacak çalışmalara bir katkı sağlaması açısından derli toplu bir çalışma özelliğini taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, Ömer. *Arap Dilinde Ta'rib Olgusu Açısından Garîbu'l-Kur'ân (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. Bursa: Uludağ Ün. Sosyal Bilimler Ens., 2007.
- Afacan, Hülya. *Dilde Mecazın Reddi İbni Teymiyye Örneği (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Akgül, Yusuf. *Bir Edebî Tür Olarak Garîbu'l-Hadis Kaynak, Metod ve Muhteva Analizi (Basılmamış Doktora Tezi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2006.
- Akgül, Yusuf. «Garîbu'l-Hadis Eserlerinde Geçen Garîb Kelimeler Hakkında Bir İnceleme.» *Bozok Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012: 97-119.
- Ali Carim, vd. *el-Belagatu'l-Vadiha*. Beyrut: Daru'l-Fecr, 2014.
- Asar, Osman Serdar. *Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî ve Tefsîrü Garîbi'l-Muvattâ İsimli Eserinin Garîbu'l-Hadis İlmindeki Yeri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Adana: Çukurova Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Avcı, Hüseyin. *Arapça Lügatlerde Hadislerde İstişhad - Lisânu'l-Arab Özelinde - (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2014.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstilahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 2013.
- Cemrân, Muhammed Edib. *el Mu'cem fî Esâlîbi'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyye*. Riyad: Mektebetu'l-Ubeykân, 1420.
- Çap, Sabri. *Hadis İlminde Merfû-Mevkuf İlişkisi (Basılmamış Doktora Tezi)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Çelikdelen, Günay. «“Teşbih” ve “İstiâre” nin Belâgat Kitaplarındaki Görünümü Üzerine.» *TÜBAR*, 2014: 61-84.

- Demir, Mustafa. *el-Hattâbî ve Garîbu'l-Hadîs Adlı Eseri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Konya: NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Demir, Ramazan. *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi (Basılmamış Doktora Tezi)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Dölek, Adem. *Garîbu'l-Hadîs Edebiyatı ve Abdullatîf el-Bağdâdi'nin "el-Mücerred fî Garîbi'l-Hadîs" İsimli Eserinin Tahkiki Ve Değerlendirilmesi, (Basılmamış Doktora Tezi)*. Kayseri: Erciyes Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Durmuş, İsmâil. «Mesel.» (DİA) XXIX (2004): 293-297.
- Düzgün, Şaban Ali, Muammer Esen, ve Mahmut Ay. *Sistemik Kelam*. Ankara: AÜ. Uzaktan Eğitim Yayınları, 2011.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *Garîbu'l-Hadîs (I-IV)*. Haydarâbad: Dâiretu'l-Mârif el-İslâmiyye, 1964.
- el-Altunci, Muhammed. *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fî Tefsîri Garîbi'l-Hadîs*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- el-Belâsi, Muhammed es-Seyyid. «Arap Dili Semantiği.» Düzenleyen Celaleddin Divlekçi. *SDÜİFD*, 1994: 269-286.
- el-Câhız, Ebu Osmân. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. Kahire: Mektebetu'l-Hanci, 1998.
- el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh (I-VI)*. Beyrut: Dâru'l-Alem li'l-Melâyîn, 1984.
- el-Cezeri, İbnu'l-Esir Mubarek b. Esuriddin. *el-Meselü's-Sair*. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1420.
- . *en-Nihaye fî Garibi'l-Hadis ve'l-Eser (I-XV)*. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1979.

- el-Ezheri, Ebu Mansur. *Tehzîbu'l-Luga (I-IV)*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâs el-Arabi, 2001.
- el-Harbî, Ebu İshâk. *Garîbu'l-Hadîs, (I-III)*. Mekke: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1985.
- el-Haşîmi, es-Seyyid Ahmed. *Cevahiru'l-Belaga*. Tahran: Muessesetu's-Sadık, 1379.
- el-Hattâbi, Ebû Süleymân. *Garîbu'l-Hadîs (I-III)*. Düzenleyen Abdülkerîm el-Arbâvî. Beyrut: Dârul'Fikr, 1982.
- el-Kaysi, Abdu'l-Muhsin. «Kadıyyetu'l-İstişhad bi'l-Hadisi'n-Nebevi fi'n-Nahvi'l-Arabi.» *Mecelletu'l-İslam fi Asya*, 2010: 79-119.
- el-Kettâni, Muhammed b. Ca'fer. *er-Risâletu'l-Mustatrafe*. Beyrut: Dâru'l- Beşâiri'l-İslâmiyye, 1993.
- Elmalı, Hüseyin, Arslan, Şükrü. «Garîb.» XIII (1996): 374-375.
- Eraslan, Mehmet. *Herevî'nin Garîbu'l-Hadîs'inin Kelime ve Şiirlerinin Fihristi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniv. Yayınları, 1987.
- Erdal, Mesut. «Kur'ân Meallerinde Hakikat-Mecaz İkilemi.» *DÜİFD*, 2006: 183-198.
- er-Radi, Şerif. *el-Mecazati'n-Nebeviyye*. Kum: Mektebeti Basireti, tarih yok.
- er-Rafi'i, Mustafa Sadık. *İ'cazu'l-Kur'ân ve'l-Belagatu'n-Nebeviyye*. Daru'l-Kitabi'l-Arabi: Beyrut, 2005.
- er-Râzî, Ebû Hâtîm. *ez-Zîne fi'l-Kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-Arabiyye*. San'a: Merkez ed-Dirâsât ve'l-Buhûs el-Yemenî, 1994.
- es-Sabbağ, Muhammed. *el-Hadisu'n-Nebevi, Mustalahuhu ve Belagatuhu ve Kutubuhu*. Beyrut: el Mektebetu'l-İslâmî, 2003.

- es-Sarakusti, el-Kasım b. Sabit. *ed-Delail fi Garibi'l-Hadis, (I-III)*. Riyad: Mektebetu'l-Ubeykan, 2001.
- es-Sehavi, Muhammed b. Abdurrahman. *el-Ecvibe'l-Merdiyye*. Riyad: Daru'r-Raye, 1418.
- es-Suyuti, Celaledin. *el-Muzhir fi Ulumi'l-Lugati ve Enva'iha*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1986.
- ez-Zebidi, Murtaza. *Tacu'l-Arus (I-XL)*. Kuveyt: Vezaratu'l-İrşad ve'l-İnba, 1965.
- ez-Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Fâik fi Garibi'l-Hadîs, (I-IV)*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1993.
- ez-Zerkeşi, Bedreddin. *el-Lealiu'l-Mensura*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406.
- ez-Zübeyrî, Kâsıd, el-Hasen, Velîd. *Menhecu Ebî Ubeyd fi Tefsîri Garibi'l-Hadîs*. Medîne: Mecelletu'l-Hikme, 1999.
- Gökkır, Necmettin. *Kur'ân Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı*. İstanbul: İFAV, 2014.
- Görgün, Tahsin. *İlahi Sözün Gücü*. İstanbul: Gelenek, 2003.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlarında Metodoloji Sorunu*. Ankara: TDV, 2000.
- Güler, İsmâil. «İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri (Takdim).» *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler* içinde, 5-10. İstanbul: İSAM, 2015.
- Gündüzöz, Soner. «Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları.» *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler* içinde, 23-77. İstanbul: İSAM, 2015.
- Gündüzöz, Soner. «Arapça'da Kelime Türetme Yolları.» *Marife*, 2004: 177-196.
- Güneş, Abdurrahman. «Dini İletişimde Kaynak Sorunu.» *FÜİFD*, 2013: 69-90.

- Güneş, Bahadır. *Belagat Ekseninde Retorik/Dilbilimi Terimleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Trabzon: KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn (I-VIII)*. Düzenleyen Mehdi Mahzûmî vd. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- Hammâdi, Muhammed Dârî. «Dille İlgili Rivayetlerin Tevsikinde Hadisin Rolü.» Düzenleyen Murat Sula. *Marife*, 2007: 249-272.
- İbn Düreyd, Ebu Bekir el-Ezdi. *el-Muctena*. Dairetu'l-Mearif el-Osmaniyye, tarih yok.
- İbn Faris, el-Kazvini. *Mu'cemu Mekayisi'l-Lüga (I-VI)*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer, el Askalâni. *Fethu'l-Bâri (I-XIII)*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Kesîr, İmâduddîn İsmâil. *el-Bidâye ve'n-Nihâye (I-XXI)*. Cize: Dâru'l-Hicr, 1997.
- İbn Kuteybe, ed-Deyneverî. *Garîbu'l-Hadîs*. Bağdat: Matba'ti'l-Ani, 1977.
- İbn Nedim, Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*. Beyrut: Daru'l-Marife, 1997.
- İbn, Manzûr. *Lisânu'l-Arab (I-VI)*. Kahire: Dâru'l-Meârif, t.y.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec. *Garîbu'l-Hadîs, (I-II)*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekir. *el-Ezdâd*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1987.
- İnce, Nazife Nihal. *Hicri İlk Dört Asırda Arap Dili Sesbilim Çalışmaları (Basılmamış Doktora Tezi)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- İpek, Muhammet Selim. «Türk Atasözleri ve Deyimleri ile Eşanlamlı Arap Meselleri.» *EKEV*, 2014: 187-196.

Kandemir, M. Yaşar. «Garîbu'l-Hadîs.» (DİA) XIII (1996).

Kara, Ömer. «Arap Dilbilimindeki 'Terâdüf' ve 'Furûk' Argümanları Mukayeseli Tahlili -el-Furûku'l-Lugaviyye'ye Giriş (III)-.» *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2004: 117-146.

Karaarslan, Nasuhi Ünal. *Câmi'u't-Ta'rîb ve Arapçada Yabancı Kelimeler Meselesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1982.

Kayhan, Veli. *Garîbu'l-Hadîs İlmî: Mâhiyeti, Tarihçesi, Müellifler ve İstanbul Kütüphanelerindeki Yazmaları (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul: Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984.

Kazan, Ramazan. *Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2013.

—. *Hz. Peygamber'in Vecizeleri ve Edebi Özellikleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2012.

Komisyon. *Mevsûatu'l-Fıkhiyye*. Kuveyt: Vezâratu'l-Evkâf, 1983.

Köktaş, Yavuz. *Günümüz Hadis Problemleri*. İstanbul: İnsan, 2014.

Köktaş, Yavuz. «İmâm Mâlik'in Muvattâ'ında Garîbu'l-Hadîs ve Hadis Yorum Örnekleri.» *SDÜİFD*, 2002: 45-77.

Kutluay, İbrahim. «İbnu'l-Esîr el-Cezerî'nin 'en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser' Adlı Eserinin Garibü'l-Hadis Edebiyatı İçindeki Yeri Ve Metodu.» *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*. Ankara: Şırnak Üniv. Yayınları, 2010. 767-779.

Küçükcalay, Hüseyin. *Kur'ân Dili Arapça*. Konya: Denizkuşları Matbaası, 1969.

- Ok, Melek. *Klasik Dönemde Arap Diline Giren Farsça Sözlükler (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi)*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Özdoğan, M. Akif. «Arap Dili Ve Edebiyatı Kaynaklarında Hz. Peygamber'in Dil ve Edebiyattaki Yerine Bir Bakış.» *Din Bilimleri Dergisi*, 2005: 223-242.
- Palabıyık, Abdülkadir. *Garibu'l-Hadis Nevinin Doğuşu ve Abdülgafır b. İsmâil'in el-Müfhim li Şerh-i Garibi Sahih-i Müslim Adlı Eseri, (Basılmamış Doktora Tezi)*. İzmir: Dokuz Eylül Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Polat, Emannullah. «Kur'ân Dili Arapçanın Yapısı ve Bazı Özellikleri.» *Turkish Studies*, 2014: 1793-1815.
- Sâlih, Subhî. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*. Ankara: DİB, 1988.
- Soyupek, Hasan. «Teşbih Sanatının Hadislerdeki Yansıması.» *Marife*, 2007: 141-161.
- Taşdelen, Hasan. «Belâgat İlmi ve Tarihi.» *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler içinde*, 215-306. İstanbul: İSAM, 2015.
- Uğur, Müctebâ. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: DİB, 1992.
- Uysal, Muhittin. «Hadis Meselleri (Mahiyet, Literatür, Örnekler).» *SÜİFD*, 2007: 73-105.
- . «Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstişhâd Meselesi.» 2006: 97-126.
- . «Hz. Peygamber'in Dil Yönü ve Edebiyât Literatüründe Geçen Hadislerde Belâgat.» 2006: 53-85.
- Uzun, Ahmet. *Sahih-i Buhari'deki Cevamiu'l-Kelim Nitelikli Hadislerin Değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Y.L. Tezi)*. İstanbul: İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Ens., 2008.

- Ünalın, Abdullah. «Hadislerde Metaforik Kullanım.» *DÜİFD*, 2009: 107-140.
- Yalar, Mehmet. «İslâmî Arap Şiiri ve Hz. Peygamber.» *UÜİFD*, 2009: 61-88.
- Yazıcı, Numan. *Arapça-Türkçe Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet, 2003.
- Yıldırım, Abdullah. «Vaz' İlmi.» *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler* içinde, 425-551. İstanbul: İSAM, 2015.
- Yıldırım, Kadri. «Klasik Dönemde Arap Diline Giren Yabancı Sözcükler.» *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2002: 77-96.
- Yılmaz, Muhammet. «Bazı Hadislerin Sıhhat Durumuna Dair Ünlü Sûfi Necmüddîn el-Kübra'ya Yöneltilen Sorular ve Cevapları.» *Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2014: 1-33.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öz Geçmiş

Muhammed KABAKOZ

1980 yılında Medine-Suudi Arabistan’da doğdu. İlkokulu Ankara-Çubuk’ta tamamladı. İlkokuldan sonra Ankara’da hıfzını tamamladı. (1994) Orta ve Liseyi Ankara-Mamak İHL’de tamamladı. (1999) Yurtdışında Şam Arapça ve Dini İlimler Enstitüsü’nü bitirdi. (2008) Bir süre Ankara Üniversitesi DTCF Arap Dili ve Edebiyatı Bölümüne devam etti. (2011) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ni 2014 yılında bitirdi. DİB bağlı olarak çeşitli ilçelerde Din Görevlisi olarak çalıştı. (2009-2014) DİB bağlı olarak hizmet veren Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezi’ni 2017 yılında tamamladı. Şu an DİB bünyesinde vaiz olarak görev yapmaktadır. Arapça bilmektedir. (B)

Evli ve iki çocuk babasıdır.